

BOSNA I HERCEGOVINA
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE
FEDERALNO MINISTARSTVO POLJOPRIVREDE, VODOPRIVREDE I ŠUMARSTVA

STRATEGIJA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA
FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE
ZA PERIOD 2021. - 2027.

STRATEŠKA PLATFORMA
SITUACIONA ANALIZA, VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI
- Draft -

Sarajevo, januar 2022. godine

Izrada Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021. - 2027. rađena je u koordinaciji Centralnog tima i angažmana radnih grupa imenovanih od strane Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva.

Centralni tim:

1. Sabahudin Bajramović, glavni ekspert za izradu Strategije (angažiran od strane UNDP BiH)
2. Hanefija Topuz, član (Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva)
3. Pejo Janjić, član (Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva)
4. Milenko Blesić, pridruženi član, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
5. Jakub Butković, pridruženi član, Agencija za harmonizaciju i koordinaciju poljoprivredne politike pri BiH Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa

Radna grupa - Voćarstvo, vinogradarstvo, vinarstvo i uljarstvo

1. Semina Hadžiabulić, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
2. Semira Sefo, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
3. Mario Leko, ekspert, Federalni agromediteranski zavod u Mostaru
4. Marija Prlić, ekspert, Federalni agromediteranski zavod u Mostaru
5. Perica Bulić, ekspert, Ministarstvo poljoprivrede Hercegovačko-neretvanske županije
6. Besim Salkić, ekspert, Tehnološki fakultet Tuzla
7. Fikret Javorovac, ekspert

Radna grupa - Ratarstvo i povrtlarstvo

1. Mirha Đikić, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
2. Drena Gadžo, ekspert, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
3. Vedrana Komlen, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
4. Lutvija Karić, ekspert, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
5. Nermin Rakita, ekspert, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
6. Omer Kurtović, ekspert, Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo
7. Hajrudin Bečić, ekspert, Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Zeničko-dobojskog kantona
8. Marinko Andrić, ekspert, Poljoprivredni zavod Tuzla

Radna grupa - Animalna proizvodnja

1. Admir Dokso, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
2. Sabahudin Tahmaz, ekspert, Federalni poljoprivredni zavod Sarajevo
3. Robert Toljišić, ekspert
4. Amir Zenunović, ekspert, PZ Tuzla

Radna grupa - Prirodni resursi

1. Danijela Petrović, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Mostaru
2. Larisa Majić, ekspert, Fond za zaštitu okoliša Federacije BiH
3. Mirsad Ičanović, ekspert
4. Vedran Stuhli, Univerzitet u Tuzli
5. Marijana Tomić, ekspert
6. Dženan Vukotić, ekspert, Federalni zavod za pedologiju
7. Aleksandra Šupljeglav Jukić, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru

Radna grupa - Prehrambena industrija

1. Zlatan Sarić, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
2. Asima Akagić, ekspert, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
3. Alma Mičijević, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
4. Anita Jurić, ekspert, Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Mostaru

Radna grupa Ruralni razvoj

1. Marko Ivanković, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Federalni agromediteranski zavod u Mostaru
2. Elma Temin, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
3. Dragana Ognjenović, ekspert, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
4. Alisa Hadžiabulić, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
5. Ivica Sivrić, ekspert, REDAH - Regionalna razvojna agencija za Hercegovinu

Radna grupa - Poslovno okruženje

1. Mirjana Miličević, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Mostaru
2. Milenko Blesić, ekspert, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
3. Jakub Butković, ekspert, Agencija za harmonizaciju i koordinaciju poljoprivredne politike pri BiH Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
4. Amra Kraksner, ekspert, Univerzitet u Vitezu
5. Aida Šukalić, ekspert, Agromediteranski fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
6. Nagib Hadžić, ekspert, Zadružni savez Federacije BiH

Radna grupa - Ribarstvo

1. Samir Muhamedagić, Glavni ekspert i vođa radne grupe, Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu
2. Jerko Pavličević, ekspert, Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Mostaru
3. Subha Avdić, ekspert, Biotehnički fakultet Univerziteta u Bihaću

LISTA SKRAĆENICA

APTF	Agronomski i prehrambeno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Mostaru
BD BiH	Brčko distrikt Bosne i Hercegovine
BDP	Bruto domaći proizvod
BDV	Bruto dodana vrijednost
BH MAC	Centar za uklanjanje mina u BiH
BiH	Bosna i Hercegovina
BPK	Bosansko-podrinjski kanton
EU	Evropska unija
EUROSTAT	Statistical Office of the European Communities (engl.) - Statistički ured Evropske unije
FADN	Farm Accountancy Data Network (engl.) – Sustav poljoprivrednih knjigovodstvenih podataka sa farmi (u EU)
FAO	Food and Agriculture Organization (engl.) – Svjetska organizacija za hranu i poljoprivredu
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FMPVŠ	Federalno Ministarstvo poljoprivrede vodoprivrede i šumarstva
GIS	Geografski informacijski sustav za upravljanje prostornim podacima
HACCP	Hazard Analysis Critical Control Point
HNK	Hercegovačko-neretvanski kanton
IPARD	Instrument prepristupne podrške za ruralni razvoj
K10	Kanton 10
KM	Konvertibilna marka
LPIS	Land Parcel identification System (engl.) – Sustav za identifikaciju zemljišnih čestica
MVTEO	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (engl.) - Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
PK	Posavski kanton
PPFS	Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Sarajevo
RS	Republika Srpska
SAD	Sjedinjene Američke Države
SBK	Srednjobosanski kanton
SDI	Strane direktne investicije
SG BiH	Službeni glasnik BiH
SK	Sarajevski kanton
TK	Tuzlanski kanton
UNDP	United Nations Development Programme (engl.) - Program Ujedinjenih nacija za razvoj
USK	Unsko-sanski kanton
WTO	Svjetska trgovinska organizacija
ZDK	Zeničko-dobojski kanton
ZHK	Zapadno-hercegovački kanton
ZPP	Zajednička poljoprivredna politika

STRATEŠKA PLATFORMA

SITUACIONA ANALIZA, VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI

1. SITUACIONA ANALIZA

1.1. Važnost poljoprivrede za ekonomiju Federacije BiH

Poljoprivreda je važan sektor ukupne ekonomije Federacije Bosne i Hercegovine kako sa aspekta učešća u stvaranju bruto dodane vrijednosti (BDV) tako i ukupne zaposlenosti stanovništva te učešća u vanjsko-trgovinskom bilansu.

Tabela 1.1. Glavni makroekonomski pokazatelji razvoja poljoprivrede u Federaciji BiH, Period 2014. - 2020.

Pokazatelj	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bruto domaći proizvod (BDP) u milionima KM	17.827	18.688	19.540	20.540	21.984	23.179	22.255
Godišnja stopa rasta (%)	1,5	3,1	2,9	3,2	3,8	2,8	-3,6
BDP po stanovniku (u KM)	8.045	8.452	8.857	9.331	10.010	10.584	10.187
Bruto dodana vrijednost (BDV) iz sektora poljoprivrede, lova i ribarstva u milionima KM	741	857	930	846	956	939	1.003
Učešće BDV iz sektora poljoprivrede u ukupnom BDP (%)	4,16	4,58	4,76	4,12	4,35	4,05	4,51
Vrijednost poljoprivredne proizvodnje u milionima KM	1.117	1.212	1.192	1.009	1.256	1.261	1.453
Formalna zaposlenost u poljoprivredi							
Broj	7.891	7.940	8.873	10.389	10.940	10.989	n/p
Učešće	1,78	1,76	1,94	2,06	2,10	2,07	n/p
Neformalna zaposlenost (ILO definicija) u poljoprivredi							
Broj (000)	44	53	51	58	39	n/p	n/p
Učešće	9,0	10,6	10,6	11,8	8,3	8,9	n/p
Vanjsko trgovinski bilans PPP*							
Izvoz							
Ukupno u milionima KM	273	388	382	411	378	347	424
Učešće u ukupnom izvozu (%)	4,73	6,31	6,10	5,67	4,78	4,55	6,17
Uvoz							
Ukupno u milionima KM	1.696	1.793	1.795	1.862	1.934	2.042	1.944
Učešće u ukupnom uvozu (%)	16,38	16,78	16,43	14,97	14,58	14,74	16,64
Trgovački bilans							
Ukupno u milionima KM	-1.422	-1.405	-1.413	-1451	-1.556	-1.695	-1.520
Učešće u ukupnom trgovačkom bilansu (u%)	31,08	30,98	30,29	27,99	29,05	27,20	31,59
Pokrivenost uvoz izvozom (%)	16,12	21,64	21,26	22,09	19,55	16,99	21,82

Izvor: Statistički bilteni Federacije BiH iz oblasti Nacionalni računi, Tržište rada i Robna razmjena sa inostranstvom i Anketna o radnoj snazi Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje na bazi procjene autora dokumenta

* PPP- Poljoprivredno-prehrambeni proizvodi

U periodu 2014. - 2020. ukupna vrijednost BDV iz sektora poljoprivrede (zajedno sa lovom i ribarstvom) pokazuje tendenciju stalnog rasta i sa 741 miliona KM (2014) je povećana na 1,003 milijarde KM (2020). Rast apsolutnog pokazatelja BDV iz poljoprivrede, zbog rasta BDV ostalih privrednih djelatnosti, nije pratio rast relativnih pokazatelja, odnosno učešća u u ukupnom BDP i

krećao se u rasponu 4,16% (2024) do 4,76% (2016). Ovaj makroekonomski pokazatelj je u odnosu na zemlje regiona (Zapadnog Balkana) bio najniži¹.

Sektor poljoprivrede je posebno važan za zaposlenost ukupnog, posebno ruralnog stanovništva. U periodu 2014. - 2019. formalna zaposlenost mjerena apsolutnim brojem zaposlenih u ovome sektoru se stalno povećava i sa 7.891 u 2014. godini je dostigla nivo od 10.989 u 2019. godini. Relativno učešće zaposlenih u poljoprivredi u istom periodu je dosta nisko i kreće se na nivou 2% ukupne zaposlenosti. Dosta drugačija i realnija slika zaposlenosti u sektoru poljoprivrede se dobiva kroz Anketu o radnoj snazi i korištenju ILO definicija. Učešće zaposlenih u sektoru je puno veće i kreće se u rasponu od 8,3% (2018) do 11,8% (2017), što je potvrda konstataciji o važnosti sektora.

Jedan od najlošijih makroekonomskih pokazatelja sektora poljoprivrede u Federaciji BiH je vanjskotrgovinska razmjena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Iako ukupni izvoz ovih proizvoda stalno raste, nažalost i njihov uvoz ima isti trend što kao konačan rezultat ima negativan trgovački bilans i kreće se u rasponu od -1,41 milijarde KM (2015) do -1,69 milijardi KM (2019). Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je dosta niska i kreće se od 16,12% (2014) do 22,09% (2017).

1.2. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje

Nažalost, BiH (Federaciji Bosne i Hercegovine) je jedna od rijetkih evropskih zemalja koja nema podatke o ekonomskim računima u poljoprivredi. Stoga je za potrebe ovog dokumenta procijenjena bruto vrijednost poljoprivredne proizvodnje na bazi oficijelnih podataka o proizvodnji i otkupnim cijenama i koristeći se u dijelu utvrđivanja animalne proizvodnje (proizvodnje mesa) metodologijom EUROSTAT-a koja se preporučuje za nedostatak podataka o proizvodnji žive mjere (mesa) na poljoprivrednim gazdinstvima².

**Tabela 1.2. Bruto vrijednost poljoprivredne proizvodnje u Federaciji BiH, U milionima KM
Period 2014. - 2020.**

Vrsta proizvoda	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
A) Biljna proizvodnja							
Žita	76,58	163,98	108,08	75,11	146,68	198,79	220,10
Industrijsko bilje	1,76	2,57	4,34	3,41	5,80	5,19	6,72
Krmno bilje	49,36	41,06	66,47	31,38	59,46	41,41	74,84
Povrće	155,09	206,91	177,79	170,51	250,21	260,73	262,06
Voće	89,09	153,47	172,88	110,31	152,87	115,17	226,12
Grožđe	57,85	41,04	29,69	24,32	44,40	45,95	48,29
Ukupno (A)	429,74	609,03	559,25	415,05	659,42	667,25	838,13
B) Animalna proizvodnja							
Meso	410,21	336,27	385,49	349,14	338,96	347,31	366,65
Mlijeko	233,11	207,07	203,00	201,49	204,42	191,28	183,93
Jaja	35,77	36,84	35,37	32,93	35,25	37,69	47,25
Med	7,72	23,21	8,87	10,84	16,78	17,85	16,67
Ukupno (B)	686,81	603,39	632,74	594,40	595,41	594,14	614,50
Ukupno (A+B)	1.116,55	1.212,41	1.191,99	1.009,44	1.254,82	1.261,38	1.452,63

Izvor: Vlastita izračunavanja Centralnog tima za izradu Strategije

¹ Prema bazi podataka SWG u 2017. godini učešće BDV iz sektora poljoprivrede u ukupnom BDP je po zemljama iznosio: Albanija 22,7%, Kosovo 11,9%, Sjeverna Makedonija 10,9%, Crna Gora 9,6% i Srbija 7,3%.

² Kalkulacija proizvodnje mesa u Federaciji BiH je urađena prema metodi EUROSTAT-a za izračunavanje bilanse mesa (vidjeti "Manual for the compilation of supply balance sheets for meat"), a na osnovu podataka Federalnog zavoda za statistiku BiH o broju živih životinja kao i podataka Vanjskotrgovinske komore BiH o broju i količini uvezenih i izvezenih živih životinja.

Ukupna bruto vrijednost poljoprivredne proizvodnje u analiziranom periodu 2014. - 2020. pokazuje trend rasta povećavajući se sa 1,12 milijarde KM u 2014. godini do 1,45 milijardi KM u 2020. godini. Interesantan je odnos (doprinos) biljne i animalne proizvodnje u ukupnoj bruto vrijednosti poljoprivredne proizvodnje. Do 2017. godine veći doprinos je dolazio od animalne proizvodnje (58,88%, 2017.), da bi se u 2018. pa do kraja perioda promatranja ovaj odnos promijenio u korist biljne proizvodnje koja je u 2020. godini participirala sa 838,13 miliona KM, odnosno sa 57,70%.

1.3. Demografska obilježja

Na području Federacije BiH demografska situacija je dosta zabrinjavajuća i utvrđena oficijelna demografska kretanja zahtijevaju relativno brzo djelovanje. Analiza kretanja ukupnog broja stanovnika u Federaciji BiH u periodu 2014. - 2020. pokazala je primjetan i izražen negativan trend depopulacija ovog BiH entiteta. Tako je ukupan broj stanovnika sa 2,216 miliona u 2014. godini se smanjio na 2,185 miliona stanovnika sedam godina kasnije ili za 1,4%. Potvrda prethodnim konstatacijama negativne demografske slike Federacije BiH je kretanje prirodnog priraštaja stanovništva i indeks vitalnosti (odnos rođenih i umrlih) u istom periodu 2014. - 2020. Primjetan je stalni pad vrijednosti prirodnog priraštaja (negativne vrijednosti u cijelom periodu) koji je posebno izražen u 2020. godini kada ima vrijednost -4,03%. Indeks vitalnost je svo analizirano vrijeme manji od 1,00 (veći broj umrlih u odnosu na rođene) i u 2020. godini je dostigao vrijednost 0,66. U potpunjavanje loše demografske slike čine i podaci o neto migracijama, koja je formalno (zvanična statistika) u 2019. godini iznosila - 2.717 osoba. Neoficijelni podaci su daleko veći i govore o napuštanju zemlje uglavnom mladog i radno-sposobnog stanovništva.

Ukupan broj domaćinstava u Federaciji BiH, prema popisu iz 2013. je 715.665, od čega 47,64% (340.976) je smješteno u urbanim dijelovima Federacije BiH, a 52,36% (374.689) u njenim ruralnim dijelovima. Promatrajući strukturu domaćinstava prema broju članova i tipu naseljenog mjesta uočava se da učešće domaćinstava sa manjim brojem članova (jedan, dva i tri člana) je veće u urbanim područjima nego u ruralnim, dok je obrnuto veće učešće domaćinstava sa većom brojem članova (četiri, pet, šest, sedam, osam i više članova) u ruralnim dijelovima Federacije BiH. Ova razlika je izraženija što je domaćinstvo brojnije (npr. 77,2% ukupnog broja domaćinstva sa sedam članova je u ruralnom dijelu Federacije BiH). Domaćinstvo koje živi u ruralnim dijelovima Federacije BiH je brojnije (3,35) u odnosu na ono koje živi u urbanim dijelovima (2,80), dok je prosječan broj članova svih domaćinstava 3,09 člana i nešto je manje od BiH prosjeka (3,11).

Prema zvaničnim podacima iz Popisa 2013. godine na području Federacije BiH ukupno živi 2,219 miliona stanovnika, od čega 49,03% su muškarci, a 50,97% žene. Spolna struktura stanovništva urbanih dijelova Federacije BiH je sa više žena (52,51%) u odnosu na mušku populaciju (47,49%), dok je u ruralnim područjima gotovo postignuta biološka ravnoteža.

1.4. Ruralni razvoj

Ruralni razvoj podrazumijeva skup politika, mjera i aktivnosti kojima je cilj sveobuhvatan ekonomski, socijalni i kulturni napredak stanovništva ruralnih područja i koje se planiraju i sprovode uz uvažavanje načela održivog razvoja, očuvanja i poboljšanja kvalitete okoliša³. Ruralni razvoj je drugi stup zajedničke EU poljoprivredne politike (ZPP) koji jačanjem društvene, okolišne i gospodarske održivosti ruralnih područja podupire prvi stup EU poljoprivredne politike (potpora dohotku i uređenje tržišta). Politika ruralnog razvoja EU ima nekoliko važnih dugoročnih ciljeva i to: poticanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva, održivo upravljanje prirodnim resursima, i postizanje uravnoteženog teritorijalnog razvoja ruralnih gospodarstava i zajednica uključujući i otvaranje i zadržavanje radnih mjesta. Bosna i Hercegovina je potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju preuzela obvezu postupnog usklađivanja svojega zakonodavstva ali i

³ Izvor: Zakon o poljoprivredi, prehrani u ruralnom razvoju BiH (Sl. glasnik br. 50/08)

praksi sa EU politikama, pa time i ZPP EU. Kako je ustavna nadležnost za provođenje poljoprivredne politike na Federaciji BiH i kantonima, politiku ruralnog razvoja, kao dio Zajedničke poljoprivredne politike EU, potrebno je detaljno razraditi u okviru Federalne strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja. Preduvjet za programiranje i provođenje politike ruralnog razvoja je izrada tipologije regija koja se temelji na njihovom stupnju ruralnosti prema udjelu njihovog stanovništva koje živi u ruralnim zajednicama.

Ruralna područja obuhvataju 86,37% (22.550 km²) teritorije Federacije BiH i u njima živi 53,31% (1,18 miliona) ukupnog stanovništva. Prema podacima za 2013. godinu, od 79 općina/gradova, koliko ih ima u ovom BiH entitetu, 57 općina/gradova se smatra ruralnim, odnosno sa gustom naseljenosti manjom od 150 stanovnika po km². Gustina naseljenosti u ruralnim područjima Federaciji BiH iznosi 52,46 stanovnika/km², što je za 39% manje od entitetskog prosjeka (85 stanovnika/km²). Prema OECD metodologiji i tipologiji regiona (kantoni u Federaciji BiH), na višem nivou agregacije ne mogu biti jednostavno klasifikovani kao „ruralni“, već isključivo kao regiona sa višim ili nižim nivoom ruralnosti. Tako se, na bazi podataka Popisa iz 2013. godine, u Federaciji BiH 70,92% njene teritorije odnosno 18.515,9 km² smatra predominantno ruralnim područjem (preko 50% populacije živi u ruralnim zajednicama), u kojem živi 42,93% ili 952.713 njenih stanovnika. 24,19% teritorije Federacije BiH odnosno 6.316,9 km² smatra se značajno ruralnim–prelaznim područjem (od 15% do 50% populacije živi u ruralnim zajednicama) u kojem živi 38,43% (852.914) stanovništva Federacije BiH. Najmanje učešće (4,89% odnosno 1.276,9 km²) u ukupnoj teritoriji Federacije BiH imaju dominantno urbana područja (manje od 15% populacije živi u ruralnim zajednicama) i u njima živi 118,64%, odnosno 413.593 stanovnika Federacije BiH.

1.4.1. Stanje u području upravljanja okoliša, klime i biodiverziteta

Postoji značajan broj kultivara u biljnoj proizvodnji, a posebno lokalnih, kojima prijete nestanak, kao što su lokalne autohtone sorte li oplemenjivačke linije kao posebne genetske rezerve. **Banke gena** je najpouzdaniji način čuvanja biljnih genetskih resursa, uz postojeće *ex-situ* i *on-farm* kolekcije. Sve autohtone populacije su posebne i jako male. Postoji realna opasnost od nestanka određenog broja životinja, a samim tim i gubitka ovog značajnog resursa. Adekvatna finansijska potpora **bi** mogla pomoći u zaštiti autohtonih pasmina domaćih životinja, uz intenzivan naučno-istraživački rad i donošenje i usvajanje programa zaštite autohtonih pasmina sa pratećom bazom podataka. Dosadašnja izdvajanja za ovakvu vrstu podrške su bila veoma skromna. U Federaciji BiH još nema adekvatnog sustava neškodljivog uklanjanja životinjskog otpada, što znači da se mora odrediti prije svega lokacija i iznaći načine financiranja. Također, potrebna se značajna ulaganja u gospodarenje stajskim gnojem na stočnim farmama zbog dobrobiti životinja, zahtjeva zaštite okoliša i ublažavanja klimatskih promjena.

1.4.2. Područja s prirodnim i drugima ograničenjima

Plaćanja za manje povoljna područja po kriterijima EU su također interesantna u ovom programskom razdoblju iz razloga očuvanja ruralnih područja i sprečavanja iseljavanja stanovništva. Kroz program koji sprovodi CIHEAM (Bari, Italija)⁴ mogao bi se definirati zakonodavno-pravni okvir u skladu s kriterijima EU. Za područja s prirodnim ograničenjima potrebno je osigurati dodatna plaćanja za potpunu ili djelomičnu naknadu dodatnih troškova i gubitaka prihoda povezanih s prirodnim ograničenjima, a vršila bi se dodjelom godišnjeg plaćanja po hektaru. Također, projektni cilj je utvrđivanje ruralnosti ukupnog BiH prostora po naseljenim mjestima, a prema podacima iz katastra i nakon detaljne analize ključnih parametara.

⁴ “Economic sustainable development and environmental protection in Areas with Natural Constraints in Bosnia and Herzegovina” (2021. – 2024.)

1.4.3. Ulaganja

1.4.3.1. Konkurentnost

Poljoprivredni sektor u Federaciji BiH odlikuje niska konkurentnost i na domaćem i na inostranom tržištu. Ovo je rezultat brojnih problema i slabosti duž ukupnog lanca vrijednosti. Produktivnost primarne poljoprivredne proizvodnje izražena i ukupnim obimom i prinosima je izrazito niska, daleko ispod bioloških mogućnosti, što za posljedicu ima nisku konkurentnost poljoprivredno-prehrambenog sektora FBiH. Poljoprivredna proizvodnja se odvija na malim, usitnjenim zemljišnim posjedima i odlikuje se malim udjelom proizvodnje za tržište. Tehnološka i ekonomskih znanja farmera su na niskom nivou, primjena agrotehničkih mjera nedovoljna, farme su nedovoljno opremljene. Ogromna većina obradivog zemljišta se ne navodnjava, nizak je nivo zaštite od vremenskih nepogoda, što rezultira niskim i nestabilnim prinosima, što u kontekstu klimatskih promjena predstavlja veliku prijetnju razvoju sektora. Nivo organiziranosti i suradnje među proizvođačima nije zadovoljavajući, kao i među ostalim akterima u lancu vrijednosti. Nedostaju kapaciteti za prihvāt, doradu, skladištenje, hlađenje i pripremu proizvoda za tržište. Aktivnosti koje mogu biti podržane su investicije na gazdinstvima (investicije u mehanizaciju, opremu, osnovno stado, višegodišnje zasade, objekte i infrastrukturu vezanu za poljoprivredu), investicije u modernizaciju i opremanje pogona za prihvāt, doradu, preradu i skladištenje poljoprivrednih proizvoda; transfer znanja i inovacija i promocija (obuke, sajmovi); podrška stvaranju dodane vrijednosti u poljoprivredi, udruživanju proizvođača i radu udruženja; pristup savjetodavnim uslugama, aktivnosti usmjerene ka poboljšanju kvaliteta proizvoda i ispunjavanju standarda kvaliteta, podrška mladim farmerima, rano penzioniranje i sl. Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji Bosne i Hercegovine za period 2015. – 2019. je predvidjela niz mjera za podršku konkurentnosti poljoprivrede u ruralnim oblastima, ali njihova implementacija od strane FMPVŠ nije bila do 2018. godine.

1.4.3.2. Presjek ulaganja u razdoblju 2014.-2020.

Proračunska izdvajanja za podršku konkurentnosti poljoprivrede na razini cijele Federacije BiH bila su 2,8 miliona KM u 2018. godini, potom je došlo do povećanja izdvajanja na 3,3 miliona KM u 2019. godini, da bi u 2020. godini došlo do velikog skoka u izdvajanjima na 13,4 miliona KM. Rezultat je to prvenstveno snažnog povećanja izdvajanja iz Proračuna Federacije BiH koja su sa 1,3 miliona KM u 2018. godini narasla na 9,5 miliona KM u 2020. godini, ali i povećanja izdvajanja županijskih/kantonalnih ministarstva sa 1,5 miliona KM u 2018. godini na 3,9 miliona KM u 2020. godini. Ukupno gledano, u razdoblju od 2018. do 2020. godine u Federaciji BiH ukupno je dodijeljeno 19,5 miliona KM podrški za podršku konkurentnosti poljoprivrede, od čega je Federacija BiH izdvojila 12 miliona KM, a županijska/kantonalna razina 7,5 miliona KM. Odnos izdvajanja federalne i kantonalne razine je 61,4% naprema 38,6%. Kada promatramo strukturu podrške u posljednjoj promatranoj godini (2020) FMPVŠ je za potporu konkurentnosti izdvojilo oko 11% raspoloživih sredstava, dok su županijska/kantonalna ministarstvo prosječno izdvojila blizu 14% sredstava svojih proračunskih sredstava. Kada gledamo strukturu ulaganja, najveći porast bio je u modernizaciju opreme za biljnu i stočarsku proizvodnju (sa 142 hiljade KM u 2019. godini na 1,1 milion KM u 2020. godini, ili 7,48 puta više). Ulaganja u modernizaciju poljoprivredne mehanizacije su također porasla (sa 607 hiljada KM u 2019. godini na 1,96 miliona KM u 2020. godini ili 3,23 puta više). Također, zabilježen je porast ulaganja u nabavu osnovnog stada rasplodne stoke (sa 373 hiljade KM u 2019. na 765 hiljada KM u 2020 godini ili 2,05 puta). Ipak, ovakvo povećanje nije dovoljno za podizanje konkurentnosti OPG/PG o čemu treba voditi računa prilikom kreiranja mjera u narednom programskom razdoblju.

1.4.3.3. Ulaganja u novom programskom razdoblju 2021.-2027.

Nedostatna ulaganja u poljoprivrednu mehanizaciju rezultiraju povećanim angažmanom radne snage, a rezultat je niska produktivnost rada i niska konkurentnost sektora. Radi toga su u novom

programskom razdoblju potrebna dodatna ulaganja u modernu mehanizaciju (traktore, kombajne, priključne strojeve za sjetvu, gnojdbu, zaštitu, navodnjavanje) i ostale poljoprivredne operacije. Zbog nedovoljne primjene minimalnih standarda kvalitete, nužna su značajna ulaganja na razini gospodarstva za obavljanje berbe i skladištenja voća i povrća, izgradnju i opremanje pogona za sušenje i skladištenje žitarica, ljekovitog bilja i drugih proizvoda, kao i oprema za pakiranje spomenutih proizvoda. U višegodišnjim nasadima nužna je promjena nepovoljne starosne i sorte strukture u voćarstvu, vinogradarstvu i maslinarstvu što zahtijeva rekonstrukciju postojećih i podizanje novih tehnološki naprednih nasada, kao i ulaganja u aktivnosti nakon berbe. Podizanje višegodišnjih nasada u programskom razdoblju i pratećih kapaciteta za preradu nakon berbe (vinarije, destilerije, uljare za masline, kapaciteti za hlađenje, pakiranje i pripremu za tržište) trebaju biti usklađeni. BiH zakonodavstvo se polako usklađuje sa standardima EU, a subjekti u sektoru stočarstva, posebice u sektoru mlijeka i mesa, imaju potrebu i obvezu poštivati odredbe nacionalnog zakonodavstva posebice u području higijene mlijeka, zaštite okoliša i dobrobiti životinja, što zahtijeva značajna ulaganja. Većina mliječnih farmi nema objekte za mužnju, a standardi dobrobiti životinja posebno su zahtjevniji i traže određeno vrijeme za prilagodbu. Primarni sektor je usko povezan s prerađivačkom industrijom koju je potrebno podići na višu razinu tehničko-tehnološke opremljenosti iz razloga konkurencije zemalja iz okruženja i posebice EU.

1.4.4. Pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika, diversifikacija i novoosnovana ruralna poduzeća

1.4.4.1. Pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika

U razdoblju 2014.-2020. godina planirana su ulaganja u podrške mladim poljoprivrednicima mlađim od 40 godina, ali nisu realizirana. U 2017. godinu, prema podacima iz RPG (FMPVŠ), bilo je: 472 poljoprivrednika mlađih od 25 godina (0,68%) i 9.182 mlađih od 40 godina (13,25%). Starijih od 40 godina je bilo 59.655 (86,07%) od ukupno 69.309 poljoprivrednika. U ovom programskom razdoblju potrebno je posvetiti posebnu brigu za poboljšanje starosne strukture OPG/PPG u FBiH.

1.4.4.2. Olakšavanje diversifikacije, osnivanje malih poduzeća povezanih sa poljoprivredom i šumarstvom i otvaranje radnih mjesta

Unapređenje života u ruralnim područjima prije svega kroz mjere diversifikacije poslovnih aktivnosti na samom OPG/PPG, kao i osnivanje obrta, malih i srednjih poduzeća povezanih sa poljoprivredom i šumarstvom, kako bi se stekli uvjeti za dobivanje redovitih mjesečnih prihoda i smanjila ovisnost o prihodu iz poljoprivrede koji je u pravilu godišnji odnosno sezonski prihod. Na OPG/PPG se može obavljati jedna ili više sljedećih dopunskih djelatnosti: pružanje turističkih i ugostiteljskih usluga u ruralnom prostoru (smještaj i ishrana turista, zabavni sadržaji, držanje životinja u turističke svrhe, rekreacija, turistički kampovi, površine za jahanje, sportski ribolov, brdski biciklizam, tematske staze, jahaće staze, vinske ceste i sl.), uvođenje novih nekonvencionalnih poljoprivrednih proizvodnji (proizvodnja slatkovodne ribe u malim ribnjacima, proizvodnja humusa i gljiva, proizvodnja i sakupljanje ljekovitog, aromatskog bilja, proizvodnja ukrasnog bilja i sl.), prerada primarnih poljoprivrednih proizvoda na OPG/PPG, izravna prodaja poljoprivrednih proizvoda na OPG/PPG i pijacama, proizvodnja neprehrambenih proizvoda i predmeta opće uporabe (nakit, igračke, suveniri, odjeća, mirisi itd.), pružanje usluga ruralnom stanovništvu (popravak poljoprivredne i šumske mehanizacije, dječji vrtići, starački domovi, dječje igraonice, sportski i rekreacijski centri za mlade, transport roba i putnika i sl.), iskorištavanje sekundarnih šumskih proizvoda, provođenje ostalih aktivnosti i sadržaja (raznovrsne usluge korištenja interneta i inovacija, organiziranja raznih tečajeva, obuka, manifestacija, razvoj kreativnog sektora i trgovine), kao i proizvodnja i isporuka energije iz obnovljivih izvora. Poželjno je podizanje organizacijskog oblika poslovanja od OPG/PPG u višu formu, što rezultira razvojem poslovanja i otvaranjem novih radnih mjesta, za što je potrebno osigurati podršku za osnivanje obrta, malih i srednjih poduzeća povezanih sa poljoprivredom i šumarstvom. Da bi se osnivanje

malih poduzeća dodatno potaknulo u EU postoje posebni sustavi osiguranja (mirovinsko – invalidsko, zdravstveno osiguranje) za poljoprivrednike i stanovnike ruralnih područja posebice one koji žive u manje povoljnim planinskim područjima. Istu praksu trebalo bi prenijeti i u naše zakonodavstvo što bi bio veliki poticaj osnivanju novih poduzeća na ruralnom prostoru. U Federaciji BiH⁵ stopa doprinosa je 41,50% što je za djelatnost primarne poljoprivredne proizvodnje velik izdatak. Također, potrebno je izvršiti promjene u sustavu poreza na dohodak kako bi obrti koji se bave poljoprivredom ili šumarstvom imali nekoliko kategorija paušalnog poreza na dohodak ovisno o visini godišnjih primitaka, kao što je to slučaj u nekim EU zemljama.

1.4.4.3. Osnivanje poduzeća za nepoljoprivredne aktivnosti u ruralnim područjima

Mala i srednja poduzeća (MSP) su prepoznata kao ključni faktor u promicanju diverzifikacije poljoprivrednika u nepoljoprivredne aktivnosti u ruralnim područjima. Također, razvoj obrta i obrtništva je identificiran kao sektor koji može doprinijeti stvaranju prihoda i zapošljavanju, posebno u izoliranim ruralnim područjima koja nisu privlačna drugim poduzećima. U okviru LEADER pristupa kreiraju se lokalne razvojne strategije te, ukoliko one predviđaju potrebu osnivanja poduzeća za nepoljoprivredne aktivnosti na datom području, treba osigurati podršku za osnivanje takvih poduzeća.

1.4.5. Suradnja

Dosadašnja ulaganja u savjetodavne službe, Leader program i agroekološke mjere su bila zanemariva te se očekuje u idućem strateškom razdoblju uvođenje ovih mjera. Također, nedostatna podrška uspostavljanju udruga, zadruga, nedostatak Leader pristupa i lokalnih akcijskih grupa (LAG) rezultiraju slabom povezanošću OPG/PPG, što im onemogućava organizirani izlazak na tržište nabave i prodaje. U programskom razdoblju je potrebno planirati izradu operativnog programa razvitka zadrugarstva te donijeti novi opći zakon o zadrugama i posebno zakon o poljoprivrednim zadrugama. Također, potrebno je uskladiti legislativu u pogledu osnivanja proizvođačkih grupa i organizacija u skladu s legislativom EU.

1.4.6. Dostupnost usluga i razvoj infrastrukture na ruralnom području

Seosko stanovništvo je u mnogočemu deficitarno u odnosu na urbano stanovništvo. Stanovnici ruralnih područja suočavaju se s problemom pristupa bankarskim uslugama, slabijim internet vezama, poštanskim uslugama i slabijem pristupu kulturnim sadržajima. Također, usluge prijevoza vrlo često nisu adekvatne potrebama, što predstavlja problem za učenike osnovnih i srednjih škola. Potreba za poboljšanjem cestovne, elektro energetske, i internet širokopojasne mreže u ruralnim područjima je visoki prioritet. Pristup obrazovanju djece u ruralnim područjima donekle je zadovoljavajući u pogledu osnovnih škola, dok u pogledu srednjeg obrazovanja udaljenost od škole ima negativan utjecaj. Telefonska mreža (fiksna linija i GSM) pokriva cijeli teritorij zemlje. Kvaliteta fizičke i društvene infrastrukture u ruralnim područjima pogoršala se tijekom posljednjih desetljeća kao rezultat nedovoljnog ulaganja u razvoj i održavanje. Male i ekonomski slabe ruralne općine imaju značajne probleme u održavanju kvalitete i pristupa osnovnim uslugama, posebno za naselja s manjim brojem stanovnika, što rezultira nezadovoljstvom kvalitetom života ruralnog stanovništva u odnosu na ono koje živi u urbanim sredinama.

⁵ U Federaciji BiH se primjenjuju sljedeće vrste i stope doprinosa (zbirno 41,5%):Doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje na teret osiguranika – 17%, doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje na teret poslodavca – 6% , doprinos za zdravstveno osiguranje na teret osiguranika – 12,5%, doprinos za zdravstveno osiguranje na teret poslodavca – 4%, doprinos za osiguranje od nezaposlenosti na teret osiguranika – 1,5% i doprinos za osiguranje od nezaposlenosti na teret poslodavca – 0,5%

1.5. Analiza poljoprivredne politike u prethodnom periodu

Vođenje poljoprivredne politike u Federaciji BiH podijeljeno je između federalnog i kantonalnog nivoa. Na federalnom nivou za sektor poljoprivrede zaduženo je Federalno ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, a na kantonalnim/županijskim nivou resorna (najčešće poljoprivreda) ministarstava.

Ukupna budžetska podrška sektoru poljoprivrede sa federalnog i kantonalnog nivoa vlasti⁶ ima tendenciju rasta i sa 79,1 milion KM koliko je iznosio u 2014. godini povećan je za 44,6% i u 2020. godini je dostigao vrijednost od 114,4 miliona KM.

Tabela 1.3. Struktura budžetske podrške sektoru poljoprivrede zavisno do nivoa vlasti za period 2014. - 2020., U milionima KM

Nivo vlasti	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kantoni/županije	15,7	16,1	18,5	20,3	19,8	22,3	31,0
Federacija BiH	63,3	66,3	67,8	71,7	69,5	66,6	83,4
Ukupno	79,1	82,4	86,3	92,1	89,3	88,9	114,4
Struktura u % (Ukupno Federacija BiH = 100)							
Kantoni/županije	19.9	19.4	21.4	22.1	22.2	25.2	27.1
Federacija BiH	80.1	80.6	78.6	77.9	77.8	74.8	72.9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: FMPVŠ i kantonalna/županijska ministarstava poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva/privrede

Značajno veći obim podrške dolazi sa federalnog nivoa i kreće se u prosjeku oko 77%. U 2020. godini ukupna podrška sektoru poljoprivrede sa entitetskog nivoa je iznosila 83,4 miliona KM, odnosno 72,9% ukupnih izdvajanja, dok je sa nivoa kantona podrška iznosila 31 milion KM i činila je 27,1% ukupne podrške. Veći budžetski transferi za sektor poljoprivrede u 2020. godini treba objasniti reakcijom vlasti na pandemiju Covid-19. te povećanim izdvajanjima za kofinansiranje kamatnih stopa kreditnih linija Razvojne banke Federacije BiH.

1.5.1. Analiza poljoprivrednog budžeta sa nivoa Federacije BiH

Koristeći se APM metodologijom u kombinaciji sa OECD i EU podjelom mjera poljoprivredne politike, mjere podrške poljoprivrednim proizvođačima u Federaciji BiH podijeljene su na četiri glavne grupe: (1) mjere podrške tržištu, (2) mjere direktnih plaćanja u poljoprivredi, (3) mjere ruralnog razvoja i strukturalne mjere i (4) mjere opštih usluga u poljoprivredi i ostale mjere.

U analiziranom periodu 2014. - 2020., za razliku od prethodnog ciklusa poljoprivredne politike, izrazito dominira budžetsko učešće mjera iz domena direktnih plaćanja, dok je učešće grupe mjera iz dijela ruralnog razvoja i opštih usluga u poljoprivredi gotovo zanemarivo. U 2028. godini direktna plaćanja su činila 95,4% ukupnih budžetskih transfera, što je daleko od procesa približavanja mjerama ZPP EU, ali i od usklađivanja poljoprivredne politike Federacije BiH sa pravilima WTO.

Mjere budžetske podrške tržištu

Mjere namijenjene uređenju poljoprivrednog tržišta nisu bile nikada jak instrument poljoprivredne politike u BiH/FBiH. Djelimično je to posljedica ustavnog uređenja zemlje, ali i neprepoznavanje važnosti i mogućnosti ovakvih mjera politike iz ove grupe. U periodu 2014-2020. samo u 2014. godini je zabilježena ova vrsta podrške kroz izvozne podsticaje određenim grupama proizvođača.

⁶ Ovdje treba napomenuti da i određene općine/gradovi također izdvajaju budžetska sredstva za razvoj sektora poljoprivrede, ali ne postoje zbirni podataka koji se daju na nivou Federacije BiH. Podrška je dosta raznovrsna i ide od direktnih plaćanja proizvođačima do mjera ruralnog razvoja i podrške konkurentnosti.

Mjere direktne podrške proizvodnji - direktna plaćanja

Najvažnija grupa mjera poljoprivredne politike budžetski podržana od strane FMPVŠ su direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima. Visina ove podrške varira od 44,04 miliona KM u 2014. godini do 66,5 miliona KM u 2018. učestvujući u ukupnom poljoprivrednom budžetu od 63% (2014) do 95,7% (2018), odnosno u prosjeku 80%. Proizvodno vezana direktna plaćanja na bazi output-a i na bazi površine (ha) i grla su najzastupljeniji oblici direktnih plaćanja, dok nije bilo drugih oblika (nevezanih) plaćanja koja su bila planirana prethodnim strateškim dokumentom.

Jedan od većih nedostataka poljoprivredne politike Federacije BiH u procesu približavanja ZPP EU je značajno učešće direktnih plaćanja na bazi output-a (i uglavnom se odnosi na proizvođače mlijeka), koje su u zemljama EU ograničena samo na specijalne proizvodnje i u jasno određenim iznosima čineći pri tome neznatan dio ukupne budžetske podrške. U većini drugih proizvodnji u Federaciji BiH podrška proizvođačima se pruža kroz direktna plaćanja po grlu/hektaru.

Proizvodno vezana direktna plaćanja po grlu/hektaru dolaze odmah poslije podrške po output-u. Ova vrsta plaćanja, iako proizvodno vezana, prihvatljivija su sa aspekta harmonizacije za ZAP EU, kao i sa aspekta ispunjavanja obaveza nakon članstva BiH u WTO. Plaćanja po grlu/hektaru su trebala biti prvi korak u harmonizaciji sa ZPP EU, kako je bilo preporučeno u prethodnoj Strategiji, i da postepeno prerastu u jedinstveno plaćanje po površini/grlu. Nažalost, do ovih promjena nije došlo, čime nije ostvaren potreban korak u procesu harmonizacije sa ZPP/WTO rješenjima. Ostaje da se ovakav korak napravi u novom ciklusu poljoprivredne politike Federacije BiH za period 2021. - 2027., uz sav oprez kojeg treba imati pri uvođenju reformi i izmjena ustaljene prakse.

Ostali oblici direktna plaćanja su gotovo zanemarivi i sa veoma skromnim izdvajanjima se odnose na kompenzaciona plaćanja, poput naknada sa pričinjene štete, poput eutanazije ili drugih prirodnih nedaća.

Strukturalne mjere i mjere ruralnog razvoja

Podrška ruralnom razvoju u prethodnom ciklusu poljoprivredne politike je gotovo u potpunosti nestala. Iako je prethodnom Strategijom predviđeno da u posljednjoj (2019.) godini njene implementacije odnos direktnih plaćanja i ruralnog razvoja budu na nivo 55:45, izdvojena budžetska izdvajanja ne da se nisu približila ciljanom odnosu, nego su se pogoršali u donosu na prethodni ciklus. U periodu 2008. - 2014. prosječno učešće mjera ruralnog razvoja u ukupnom poljoprivrednom budžetu se kretao oko 30%, dok u analiziranom periodu, od 2014. do 2018. budžetskih izdvajanja za ovaj stub poljoprivredne politike je u potpunosti izostao. Razloge ovakvom pristupu FMPVŠ objašnjavaju se potrebom vraćanja naslijeđenih velikih dugova po različitim osnovama iz ranijih godina, ali i elementarnim nepogodama iz 2014. (poplave), 2015. (suše) ili pandemije Covid-19 u 2020. godini kada su podršku ruralnom razvoju zamijenili promptnom rješavanju aktuelnih problema poljoprivrednih proizvođača (nabavka sjemenskog materijala, poljoprivrednih inputa i dr.).

Mjere ruralnog razvoja i budžetska podrška strukturalnim mjerama uključujući mjere smanjivanju posljedica klimatskih promjena, očuvanju okoliša i unapređenju ruralnog ambijenta neophodno je ponovno staviti u fokus poljoprivredne politike i dati im potrebno mjesto u razvoju sektora.

Mjere opštih usluga u poljoprivredi

Podrška kroz mjere opštih usluga nije namijenjena direktno poljoprivrednim proizvođačima nego poljoprivredi kao cjelini. Mjere iz ove grupe se koriste za uspostavljanje boljih uslova poslovanja u poljoprivredi, poboljšanje zdravstvene ispravnosti hrane i zdravstvene kontrole proizvoda koji se stavljaju na tržište, savjetodavstvo, te istraživanje i razvoj. Nažalost, i za tzv. III stub poljoprivredne politike je izostala ozbiljnija budžetska podrška, što je potrebno u novom ciklusu mijenjati

Budžetska podrška po sektorima (proizvodnjama)

Analiza budžetske podrške za period 2014. - 2020. pokazuje nastavak favoriziranja animalne proizvodnje u odnosu na biljnu proizvodnju. Ukupna izdvajanja za podršku animalnoj proizvodnji pokazuju tendenciju rasta krećući se u rasponu 34,4 miliona KM do 57,4 miliona KM i u čemu najveći dio podrške odlazi proizvođačima mlijeka. Biljna proizvodnja se daleko manje podstiče i ukupni budžetski transferi se kreću u rasponu 7,4 miliona KM do 9,7 miliona KM.

Za razliku od ranijih godina kada je podrška biljnoj proizvodnji nadoknađivana kroz strukturalne mjere i investiciona ulaganja, u periodu 2014. – 2020. ovakvih izdvajanja nije bilo. Za animalnu proizvodnju se prosječno godišnje izdvaja nešto više od 48 miliona KM, dok za biljnu proizvodnju ova izdvajanja su daleko niža i u prosjeku iznose 9,1 milion KM. U strukturi poticaja u animalnoj proizvodnji najviše participira podrška proizvođačima mlijeka (40,7-61,5%) i proizvođačima mesa različitih kategorija, dok u biljnoj proizvodnji najveću podršku imaju proizvođači kukuruza, pšenice i raži.

1.5.2. Komparacija budžetske podrške sa zemljama Zapadnog Balkana i EU

Baza podataka SWG iz 2017. godine poslužila je da se upoređi visina budžetske podrške sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju Federacije BiH sa zemljama regiona (zapadnog Balkana) i EU. Komparacija je urađena na nivou tri pokazatelja - ukupna budžetska podrška, učešće budžetske podrške u BDV poljoprivrede te visina budžetska podrške po ha korištene poljoprivredne površine.

Ukupna budžetska podrška sektoru poljoprivrede u Federaciji BiH i iznosu od 43,8 miliona Eura je veća u odnosu na Crnu Goru (24 miliona Eura), Albanije (30,6 miliona Eura) i Kosova (51,1 milion Eura), ali je značajno manje u odnosu na Sjevernu Makedoniju (136,3 miliona Eura) i Srbije (235 miliona Eura).

Komparacija učešća budžetskih izdvajanja sektoru poljoprivrede u ukupnom BDV sektoru pokazuje dosta povoljnu poziciju Federacije BiH u odnosu na većinu zemalja Zapadnog Balkana. U Federaciji BiH budžetska podrška iznosi 10,15% BDV, što je znatno više u odnosu na Albaniju (1,1%), Bosnu i Hercegovinu (4,4%), Srbiju (5,2%) i Kosovo (7,8%), ali je manje u odnosu na Sjevernu Makedoniju (10,7%) i EU-27 (19,6%),

Najslabije pozicioniranje Federacije BiH u komparaciji sa zemljama Zapadnog Balkana i EU-27 je relativni pokazatelj budžetskih izdvajanja sektoru po ha korištene poljoprivredne površine. Samo Albanija ima niža izdvajanja po ha (31,8 Eura) u odnosu na Federaciju BiH (61,43 Eura), dok je daleko veća podrška u Crnoj Gori (93,9 Eura), Kosovu (122,7 Eura) te Sjevernoj Makedoniji (188,7 Eura). Prosječna podrška po ha u zemljama EU-27 je 445,7 Eura.

1.6- Prirodni resursi i okoliš

1.6.1. Osnovne geografske informacije

Teritorija Bosne i Hercegovina (BiH) nalazi se odnosno između 42° i 45° sjeverne geografske širine i 15° i 19° istočne geografske dužine. Ukupna površina BiH je 51.209 km², pri čemu kopnenom dijelu pripada 51.179 km², dok površina marinske akvatorije iznosi 12,2 km². Od ukupne državne teritorije BiH, FBiH zauzima površinu od 26.110,5 km². Morfometrijski, reljef FBiH najvećim dijelom pripada srednjem gorskom reljefu (oko 38,8%), dok na visine od preko 1.500 m otpada 4,1%. Opći morfološki odnosi, u kombinaciji s klimatskim elementima i geološkom podlogom, odražavaju se na biogeografske, posebno fitogeografske specifičnosti FBiH koja se prema navedenim geomorfološkim pokazateljima može podijeliti u tri prirodno-zemljopisne regije: Peripanonska Bosna, Planinsko-kotlinska oblasti i oblast bosanskohercegovačkog krša.

Na području Federacije BiH dominantno je zastupljen planinski reljef (> 1000 m n.v.) sa oko 75.5622 ha ili 29% ukupne površine, a najmanje nizinski i brežuljkasti reljef (do 200 m n.v.) sa oko 15.9878,3 ha, odnosno oko 6,1% ukupne površine. Prema klasama nagiba terena, sa oko 22,9% ukupne površine najzastupljenija je klasa jako strmih padina (nagib 17 – 24%) na kojima su izraziti erozijski procesi (Tablica 2., Prilog). Sa skoro jednakim zastupljenostima slijede klase koje predstavljaju ravan do skoro ravan teren (16,4%) i umjereno strme padine (16,3%), zatim strme padine (13,5%), vrljetne padine (10,9%) te umjereno blage padine (9,4%). Najmanje su zastupljene klase terena vrlo jako strme padine (5,7%) i valovite do blago strme padine (5,0%).

1.6.2. Klima i hidrografija Federacije BiH

1.6.2.1. Klima Federacije BiH

Prema svom geografskom položaju BiH i Federacija BiH se nalaze pod uticajem dva velika klimatska pojasa: pojasa umjereno kontinentalne klime iz Panonske nizije sa sjevera i pojasa mediteranske klime sa Jadranskog mora i sa jugozapada. U FBiH se stoga razlikuju tri osnovne klimatske oblasti: oblast umjereno kontinentalne klime na sjeveru (umjereni klimatski pojas), koji dolinama većih rijeka prodire duboko prema središnjem dijelu; oblast planinske i predplaninske klime u središnjem planinskom dijelu (planinsko-kotlinski pojas), te oblast mediteranske klime na jugozapadu (maritimni pojas). Zavisno od nadmorske visine razlikuje se i nekoliko prijelaznih oblasti između ovih glavnih, a najveće nadmorske visine u centralnom planinskom pojasu karakterizira alpska klima.

Srednje godišnje temperature zraka u razdoblju od 2016. do 2020. godini bile su znatno iznad standardne normalne vrijednosti (utvrđene za period 1961. – 1990. godina) na čitavom prostoru FBiH i svrstavaju se u kategoriju vrlo toplo i ekstremno toplo. Prema temperaturnim prilikama 2020. godina spada u kategoriju ekstremno toplo. Broj toplih dana u ovoj godini na svim mjernim mjestima bio je veći od prosjeka za period 1961. – 1990. godine i kretao se između 35 na Ivan-sedlu do čak 130 u Mostaru. Broj mraznih dana u 2020. godini bio je znatno ispod višegodišnjeg prosjeka. Analize prosjeka godišnjih suma u periodu 2014. do 2020. godine pokazuju znatna odstupanja u odnosu na količine padavina zabilježene dugoročnim višegodišnjim prosjecima. Prema padavinskim prilikama godine od 2014. do 2019. su na mjernim stanicama u FBiH svrstane u kategorije normalno i kišno, s tim da je 2020. godina prema padavinskim prilikama svrstana, zavisno od mjerne stanice, u kategorije vrlo sušno, sušno i normalno.

Promjene klime u BiH najočitije se manifestiraju kroz porast prosječnih temperatura. Prosječna temperatura zraka u FBiH za posljednjih stotinu godina porasla je za 0,8°C, uz stalno bilježenje rekordno visokih srednjih dekadnih temperatura. Objavljene studije o temperaturnim pokazuju da je temperatura povišena u svim dijelovima zemlje. Pri ovom se najveća povećanja prosječne temperature u ljetnim mjesecima bilježe u Hercegovini, tokom zimskih i proljetnih mjeseci u sjevernim i centralnim područjima BiH. Brzina kojom se klimatske promjene dešavaju zabrinjava, a u zavisnosti od dijela teritorije i odabranog scenarija do kraja ovog vijeka moguća je promjena (povećanje) srednje godišnje temperature u rasponu od 2,4 do 4°C u odnosu na period 1961. – 1990⁷. Istovremeno se u periodu do kraja ovog vijeka očekuje smanjenje srednje godišnje akumulacija padavina i za 30%. Iako se količina godišnjih padavina u BiH tokom zadnjih decenija nije značajnije mijenjala, zabrinjava smanjenje broja dana sa kišnim padavinama i povećanje broja dana tokom koji se bilježe intenzivne i vrlo intenzivne kišne padavine. Ovo, u kombinaciji sa porastom temperature, za rezultat ima smanjenje vlažnosti zemljišta (potencijal za rast učestalosti i magnituda suše), ali i istovremeno povećanje vjerovatnosti poplava, s obzirom na povećanu učestalost intenzivnih kišnih padavina. Ukoliko se nastavi mijenjati prema trendu zabilježenom posljednjih dekada, klima BiH će uskoro biti znatno toplija i aridnija u odnosu na klimatske uslove

⁷ Federalni hidrometeorološki zavod Sarajevo: Klima i klimatske promjene (<https://www.fhmzbih.gov.ba>)

iz sredine XX vijeka. Sve relevantne prognoze govore da se u narednom periodu može očekivati povećanje trajanja suhih razdoblja, povećanje učestalosti bujičnih poplava i sve intenzivnije erozije tla. Očekuje se i povećanje učestalosti grada, oluja, maksimalnih brzina vjetera što će predstavljati ozbiljne prijetnje svim oblicima ljudske djelatnosti.

Klimatske promjene i poljoprivreda Federacije BiH

Zbog svog suštinskog karaktera izloženosti i osjetljivosti na prirodne promjene, poljoprivreda je ljudska djelatnost koja je najosjetljivija na klimatske promjene. Uticaji aktualnih i projektovanih klimatskih promjena na poljoprivredu će vjerovatno, ali ne i neminovno, biti negativni. Upozoravajući su npr. izvještaji o propadanju i do 70% prinosa kukuruza i povrća u unutrašnjim dijelovima BiH u godinama sa izrazito sušnim i toplim vegetacionim sezonama i gubicima u poljoprivrednoj proizvodnji koji se u ovakvim godinama mjere milijardama KM⁸.

Treba imati u vidu da je poljoprivreda inače znatan emiter stakleničkih plinova koji su, po sebi, vodeći uzrok aktualnih ubrzanih klimatskih promjena. Procjenjuje se da oko 1/3 stakleničkih plinova emitovanih na globalnom nivou potiče iz poljoprivrede. Prema redovnim nacionalnim izvještajima o klimatskim promjenama i izvještajima o emisiji stakleničkih gasova u ovom pogledu poljoprivreda BiH stoji nešto povoljnije sa oko 10 - 15% ukupno emitovanih stakleničkih plinova u zemlji. Isti izvještaji, međutim, upozoravaju da bi se sa zadržavanjem aktualnih poljoprivrednih proizvođačkih i drugih praksi u BiH emisije stakleničkih plinova iz poljoprivrede do 2040. godine mogle povećati za preko 60%. Među mjerama koje mogu pomoći adaptaciji poljoprivrede na klimatske promjene stručnjaci navode prije svega unapređenje sistema navodnjavanja i uključivanje poljoprivrede u programe upravljanja vodama. Uže stručne preporuke odnose se na promjene načina obrade zemljišta (konzervacijske obrade, protiverozivne mjere) i agronomske mjere (plodored, rokovi sjetve, smjese usjeva, malčiranje, zelenišno đubrenje i sl.), uz uvođenje u proizvodnju novih sortnih kreacija otpornijih na sušu. Već dugo se preporučuje agroklimatsko rejoniziranje FBiH, uspostavljanje sistema monitoringa i ranog upozoravanja te podizanje svijesti poljoprivrednika o klimatskim promjenama, njihovim uticajima na poljoprivredu, ali i o uticajima poljoprivrede na klimatske promjene.

U domenu srednjoročnog strateškog planiranja razvoja poljoprivrede u FBiH, a u svjetlu klimatskih promjena koje se nedvosmisleno odvijaju, od izuzetne važnosti su nedavno pokrenuti procesi u okviru inicijative tzv. Zelene agende za Zapadni Balkan (The Green Agenda for the Western Balkans). Radi se o inicijativi pokrenutoj kroz institucije EU čije su osnovne intencije usporavanje ili zaustavljanje klimatskih promjena prvenstveno kroz smanjenje emisija stakleničkih gasova te kroz energetska tranzicije, opšte povećanje održivosti komercijalnih ljudskih djelatnosti, cirkularnu ekonomiju, zaštitu i unapređenje stanja prirodnih resursa i sl. na Zapadnom Balkanu koji je, iako još uvijek ne politički, onda sigurno geografski dio Evrope. Inicijativa je u novembru 2020. godine prihvaćena od lidera zemalja Zapadnog Balkana kroz Sofijsku deklaraciju o zelenoj agendi za Zapadni Balkan. Slijedeći odrednice Sofijske deklaracije Regional Cooperation Council je u oktobru 2021. godine objavio Akcioni plan za implementaciju Sofijske deklaracije⁹. Akcioni plan se odnosi na period od 2021. do 2030. godine, čime se on svojim velikim dijelom preklapa sa periodom na kojeg se odnosi ova strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja u FBiH. Pet osnovnih pravaca djelovanja utvrđenih akcionim planom su: 1) dekarbonizacija, 2) cirkularna ekonomija, 3) smanjenja zagađenja, 4) održiva poljoprivreda i 5) zaštita prirode i biodiverziteta. Iako se poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj mogu naći u svakom od navedenih pet osnovnih pravaca Akcionog plana, za strateško planiranje razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja u FBiH od posebne važnosti je,

⁸ UNDP: Strategija prilagođavanja na klimatske promjene i niskoemisionog razvoja za Bosnu i Hercegovinu, 2013.

⁹ Regional Cooperation Council: Action Plan for the Implementation of the Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans 2021-2030, Sarajevo, October 4th, 2021.

prirodno, četvrti pravac (održiva poljoprivreda). Ovdje je utvrđeno sedam slijedećih ciljeva: 1) usklađivanje regulative sektora poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja sa standardima EU; 2) jačanje službenih kontrola, poboljšanje sljedivosti i označavanje prehrambenih proizvoda; 3) promocija ekološki prihvatljive i organske poljoprivrede, uz smanjenje unosa hemijskih proizvoda u proizvodnju hrane; 4) saradnja nauke, obrazovanja i proizvodnje s ciljem lakšeg prelaska na inovativne i ekološki prihvatljive tehnologije i metode uzgoja; 5) smanjenje otpada u ruralnim i obalnim područjima; 6) održivi razvoj ruralnih područja kroz LEADER pristup i 7) ulaganja u proizvodnju i tehnologije obnovljive energije, kao i u smanjenje emisija stakleničkih gasova i u mjere prilagođavanja poljoprivrede klimatskim promjenama. Očigledno je da se pitanjima održivosti i smanjenju ili prevazilaženju posljedica klimatskih promjena ovim ciljevima posvećuje značajna pažnja. Svojim immanentnim djelatnostima poljoprivreda i proizvodnja hrane kroz kvalitetno planiranje i odgovorne realizacije planiranog posebno u planovima i programima ruralnog razvoja mogu dati značajan doprinos i u realizaciji nekih od 14 ciljeva Akcionim planom utvrđenih u petom pravcu (zaštita prirode i biodiverziteta). Nije nevažno naglasiti da su institucije EU kroz različite finansijske mehanizme obezbijedile izuzetno veliku finansijsku podršku za realizaciju "zelene agende" na Zapadnom Balkanu što je još jedan poziv za kvalitetno srednjoročno planiranje razvoja poljoprivrede u FBiH kojeg bi, u što je moguće većoj mjeri, bilo korisno harmonizovati sa agendom definisanim pravcima i ciljevima.

1.6.2.2. Hidrografija Federacije BiH

Prirodni hidrografski sistem u FBiH se karakterizira razvijenima razvijenim, a javlja se u formi površinskog i podzemnog tipa oticanja te obuhvata slatkovodnu i slanovodnu vodenu masu. Oko 67% ukupne površine FBiH hidrografski pripada slivu Crnog mora (neposredni sliv Save, Korana/Glina, Una, Drina, Bosna, Vrbas), dok 33% teritorije pripada slivu Jadranskog mora (Neretva, Trebišnjica, Krka-Cetina; Tablica 4, Prilog). Osam rijeka koje se dijelom ili cijelim tokom nalaze na teritoriji FBiH ima dužinu veću od 100 km. Znatno udio vode u slatkovodnom vodnom bilansu FBiH čine prirodna i vještačka jezera. Marinska akvatorija površine 12,2 km² smještena u području zaliva Neum – Klek jedina je slanovodna vodena masa koja pripada FBiH.

1.6.3. Poljoprivredno zemljište

Poljoprivredne površine po kategorijama za period 2014. – 2020. godina predstavljene su u Tabeli 2.

Tabela 2. Poljoprivredne površine po kategorijama u Federaciji BiH u periodu 2014-2021, U 000 ha

Kategorija zemljišta	Godina						
	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Oranice, bašte i vrtovi	401	402	399	401	395	405	400
Voćnjaci	45	45	46	46	45	45	45
Vinogradi	5	4	4	4	4	4	4
Livade	268	274	272	263	274	277	272
Ukupno obradivo zemljište	719	725	721	714	718	731	721
Pašnjaci	428	438	441	450	458	450	452
Ribnjaci	0	0	0	0	0	0	0
Bare i trstici	2	2	2	2	2	2	2
Ukupno poljoprivredno zemljište	1149	1165	1164	1166	1178	1183	1175

Izvori: Federalni zavod za statistiku, Statistički godišnjaci/ljetopisi FBiH 2015. i 2021. godina

U periodu od 2014. do 2020. godine nije bilo značajnijih promjena u površinama ukupnog obradivog zemljišta, ukupnog poljoprivrednog zemljišta kao ni u kategorijama obradivog i poljoprivrednog

zemljišta. Statistički su bilježene ukupne površine obradivog zemljišta između 714.000 ha (2017. godine) i 731.000 ha (2019. godine), te ukupne površine poljoprivrednog zemljišta između 1.149.000 ha (2014. godine) i 1.183.000 ha (2019. godine). U ovom periodu je, uz blage fluktuacije ostalih kategorija, jedini primjetan rast površina (za oko 5%) zabilježen za kategoriju pašnjaka. Međutim, u periodu 2014. – 2020. godine zabilježeno je povećanje prosječnih površina i ukupno obradivog i ukupnog poljoprivrednog zemljišta (721.286 ha obradivog i 1.168.571 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta) u poređenju sa periodom 2003. – 2011. godina (709.444 ha obradivog i 1.143.778 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta).

Prema Uputstvu o jedinstvenoj metodologiji za razvrstavanje poljoprivrednoga zemljišta u bonitetne kategorije ("Službene novine FBiH", br. 78/09) poljoprivredno je zemljište razvrstava se u osam bonitetnih kategorija. Prvu bonitetnu kategoriju (I) čine tla najboljih fizikalnih, kemijskih i bioloških značajki. U osmu (VIII) bonitetnu kategoriju spadaju najslabija tla. Proizvodna sposobnost zemljišta temelj je grupiranja bonitetnih kategorija poljoprivrednog zemljišta u cjeline – agrozone. Bonitetne kategorije od I – IV su obradiva poljoprivredna zemljišta, pripadaju prvoj agrozonu, i prema Zakonu o poljoprivrednom zemljištu trebala bi se strogo čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju. Drugu agrozonu čine poljoprivredna zemljišta bonitetnih kategorija V i VI, a treću agrozonu zemljišta VII i VIII bonitetne kategorije.

U ukupnim poljoprivrednim površinama na području FBiH najzastupljenija je druga agrozona (52,10%), nakon čega slijedi prva agrozona (25,03%), te treća agrozona (22,85%).

Prema osnovnoj pedološkoj karti BiH M 1:50.000 (rađenoj u periodu od 1964. do 1991. godine) na 116 listova podijeljenih u 38 sekcija i sa ukupno je 4001 kartiranih jedinica detektovan je 81 tip tla (uključujući i hidrografiju, naselja, rudnike, kopove, itd.). Osnovna pedološka karta BiH digitalizirana je u 77 kartiranih jedinica tla koje su većinom složene zemljišne kombinacije sastavljene od jedne do tri zemljišne jedinice, najviše na razini tipa tla. Osim zemljišta, na digitalnoj karti FBiH izdvojene su vodene površine jezera, more i veće rijeke, te posebno područje rudnika s jalovinskim iskopom. Po strukturi navedene kartirane jedinice čini 20 tipova tala koji spadaju u razdjelje automorfni i hidromorfni tala. Automorfna tla dominiraju i čine 90,85% ukupne površine zemljišta, a svega 8,13% tipova tala spada u hidromorfna tla. Ostale su površine urbane i neplodne površine. Prikaz digitalne pedološke karte FBiH dat je na Slici 1. u Prilogu. U Tablici 6. u Prilogu date su površine tipova tala u FBiH. Tipovi tala navedeni u legendi slike i u tablici navedeni su po nazivu u Nacionalnoj klasifikaciji tipova tala (Resulović i dr., 2008).

1.6.3.1. Zemljišne osnove

Na sistem **zemljišne administracije** u FBiH primjenjuju se odredbe aktuelnih zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima. Rješavanju ranije konstatovanih problemi oko opšteprihvaćenog pristupa registraciji nekretnina, decentraliziranosti geodetske djelatnosti, upotrebi više katastarsa i sl. u periodu od 2014. do 2020. godine su se tek dijelom počeli rješavati. Počeli su obimni i vjerovatno dugoročni poslovi na harmonizaciji zemljišnih knjiga i katastra, za sada kroz projekte finansirane međunarodnim kreditnim sredstvima i ograničeno uglavnom na urbana područja FBiH. Prema aktualnim zakonskim odredbama, poljoprivredno zemljište u **vlasništvu** države je u pravnom prometu, ali s ograničenjima u smislu prodaje. Državno poljoprivredno zemljište se može dati u kraći ili duži zakup, dati pod koncesiju ili prodati samo ako će ovi postupci rezultirati ukрупnjavanjem poljoprivrednog zemljišta. Raspolaganje poljoprivrednim zemljištem i dalje je obilježeno nizom prepreka, komplikovanim i dugotrajnim postupcima i pravnom nesigurnošću. Restitucija još nije ozakonjena tako da vlasnici ili njihovi pravni sljednici još nemaju mogućnost vraćanja poljoprivrednog zemljišta ranije oduzetog po raznim osnovama. Efikasno tržište privatnog poljoprivrednog zemljišta zahtijeva dalji rad na sređivanju zemljišno-knjižnog i katastarskog stanja, uspostavljanje sistematizovanih baza podatak o ponudi i potražnji. Teškoće i ograničenja za uspostavljanje funkcionalnog tržišta poljoprivrednog zemljišta vide se i u slaboj potražnji za poljoprivrednim zemljištem, čestoj praksi prenamjene poljoprivrednog zemljišta,

usitnjenošću parcela poljoprivrednog zemljišta, nepostojanju stimulatивно-destimulatивне porezne politike vezane za posjed zapuštenog poljoprivrednog zemljišta i sl.

Zemljišni informaciони систем Federacije BiH je sistem evidencija i praćenja stanja poljoprivrednog zemljišta, koji se prema Zakonu o poljoprivrednom zemljištu (Službene novine FBiH, br. 52/09) uspostavlja i vodi u Federalnom ministarstvu poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i Federalnom zavodu za agropedologiju. Federalni zavod za agropedologiju u svom odsjeku za zemljišni informaciони систем посједује податке u digitalnoj formi, hardversku i softversku opremu kao i obučene ljudske resurse za rad u GIS-u. Za sada se praćenje stanja poljoprivrednog zemljišta, uglavnom zbog nepostojanja stalno osiguranih sredstava za ove namjene vrši u ograničenom obimu. U FBiH je potrebno donošenje novih podzakonskih propisa kojima bi se uspostavio efektivan sistem evidentiranja i monitoringa poljoprivrednog zemljišta. Imajući u vidu pred nadležnim institucijama FBiH tek stoje poslovi potpunog uspostavljanja sistema kao što su IACS (integrisani sistem administrativne kontrole) i LPIS (sistem identifikacije zemljišnih parcela), potrebno je, kroz kvalitetnu koordinaciju, osigurati da sistem evidentiranja i monitoringa stanja poljoprivrednog zemljišta iskoristi sve kapacitete jednom uspostavljenih IACS i LPIS.

I pored naglašavanja značaja i pozitivnih iskustava iz projekata provedenih na ograničenim područjima **komasacija** poljoprivrednog zemljišta u FBiH još uvijek je na izrazito niskom nivou. Ranije naglašavane prepreke i problemi za provođenje komasacije u većem obimu (evidencije nekretnina, neriješeni imovinsko-pravni odnosi, visoki troškovi komasacije, nezainteresiranost vlasnika poljoprivrednog zemljišta koji imaju vanpoljoprivredne prihode, malo stručnjaka za komasaciju i sl.) i dalje se sporo prevazilaze čime u značajnoj mjeri trpi veličina poljoprivrednog posjeda kao jedna od važnih pretpostavki za povećanje konkurentnosti sektora.

1.6.3.2. Melioracije zemljišta

Jedna od osnovnih mjera na ublažavanja posljedica klimatskih promjena u poljoprivredi su melioracije tla, a u uslovima Federacije BiH prije svega zahvati navodnjavanja i, na nekim područjima, odvodnjavanja. Nedostatak vode u poljoprivrednoj proizvodnji rezultira sušom koja kao abiotički faktor ima izuzetno negativan utjecaj na poljoprivrednu proizvodnju, a prinosi su u takvim uslovima proizvodnje smanjeni ili potpuno izostaju. U FBiH je 2009. godine formuliran konceptualni dokument o programu za navodnjavanje i odvodnjavanje, kao i strategija za upravljanje vodama za period 2010-2022. godine. Sva predviđanja o kretanjima klimatskih promjena i u kratkom narednom periodu nagovještavaju veći broj vrelih dana koji će uz dalje poremećaje u godišnjem i sezonskom rasporedu padavina znatno povećavati vjerovatnost pojave suša.

Navodnjavanje je, u periodu prije 1992. godine, pokrivalo oko 20.000 ha. Od toga, oko 13.000 ha bilo je u sjevernim (sliv rijeke Save), a oko 7.000 ha u južnim oblastima (slivovi rijeka Neretve i Trebišnjice). Iako su i tada navodnjavanje površine bile izrazito nezadovoljavajuće, iz niza razloga (ratne štete, minirana područja, neodržavanje) došlo je do njihovog značajnog smanjenja. Trenutno stanje u oblasti navodnjavanja se u FBiH još uvijek ocjenjuje, a nepotpuni podaci govore da se navodnjava tek oko 3.000 ha. Izvjesno je da stručna mišljenja i preporuke iz prethodne strategije razvoja poljoprivrede FBiH nisu uvažavana i realizovana. U tom dokumentu se navodi da je u južnim dijelovima FBiH navodnjavanjem potrebno osigurati oko trećine, u sjevernim oko 15%, a u centralnim oko 8% godišnjih potreba poljoprivrednih biljaka za vodom te se sugeriše da se u tada predstojećem petogodišnjem periodu izgrade sistemi za navodnjavanje na površini od 5.000 ha i rehabilitiraju sistemi odvodnje na površino od oko 20.000 ha.

Sektorski zakonski propisi u FBiH omogućavaju da se kroz podrške investicajama na poljoprivrednim gazdinstvima finansiraju ili sufinansiraju sistemi za navodnjavanje i uređenje zemljišta. Kroz povećano animiranje potencijalnih korisnika ovih podrški, ali i konzistentnija strateška opredjeljenje ovim vrstama investicija bi u narednom periodu trebalo dati znatno više prostora. Uspostavljanje sistem aza navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta važna je mjera u okviru borbe i prilagođavanja klimatskim promjenama. Rast svijesti o posljedicama klimatskih

promjena trebala bi da vodi i ka lakšem obezbjeđivanju sredstava i iz domaćih i iz međunaodnih izvora za ozbiljnija inestiranja u sisteme za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u Federaciji BiH.

1.6.3.3. Minirana područja

U BiH su podaci o miniranim područjima još uvijek od izuzetne opće, ali i posebne važnosti za poljoprivredne djelatnosti. I nakon višegodišnjih stalnih i skupih poslova na deminiranju, utemeljene procjene iz 2020. godine govore o i dalje upozoravajućih oko 966 km² minski sumnjivih površina na teritorijama 143 općine u BiH¹⁰. Od koristi građanima i, posebno poljoprivrednicima, može biti javno dostupna aplikacija sa podacima i upozorenjima o miniranim područjima koja je razvijena pod koordinacijom Centra za uklanjanje mina u BiH (BHMAL).

1.6.4. Šume Federacije BiH

Šume i šumska zemljišta u FBiH 2020. godine zauzimaju površinu od 1.510.937,50 ha (Tablica 7, Prilog). Od toga su u državnom vlasništvu 1.233.807,50 ha ili 82%, a u privatnom vlasništvu i vlasništvu drugih pravnih lica oko 277.130,0 ha ili 18%. U poređenju sa stanjem zabilježenim 2010. godine površina šuma u FBiH povećana je za oko 3%. Iako je šumarstvo FBiH prvenstveno u drvnoproizvodnoj i lovnoproizvodnoj funkciji, šume su oduvijek, kroz prikupljanje nedrvnih šumskih proizvoda, predstavljale i izvor uglavnom dodatnih prihoda ruralnog stanovništva. Nedrvne šumske proizvode ne treba zanemarivati, između ostalog i zato što je početkom zadnje dekade bilježen njihov značajan izvoz, uz procjene da je na njihovom prikupljanju bilo angažovano više desetina hiljada stanovnika. U periodu 2014. – 2020. godine malo je rađeno na stručnim preporukama vezanim za poboljšanje stanja i ostvarivanje boljih ekonomskih efekata od prikupljanja nedrvnih šumskih proizvoda iznesenim u prethodnoj strategiji razvoja poljoprivrede. Dakle, i za naredni strateški period ostaju preporuke za poboljšanje relevantne regulative, sistematizaciju specifične flore, integraciju prerađivača u kreiranje subsektorske politike, uspostavljanje jasnih planova upravljanja i izrada smjernica za iskorištavanje ovih proizvoda. Pored ovog, inventarizacijom bi trebalo kvalitetno procijeniti eksploatacione resurse i stanje ugroženosti, prije svega šumskog ljekovitog, jestivog i aromatičnog bilja. Podsektor bi regulativom obavezati na poslovanje u skladu s međunarodnim standardima i certifikacijskim shemama.

1.6.5. Biogeografija, biodiverzitet i zaštićena područja Federacije BiH

U BiH je identificirano više od 5.000 vrsta i podvrsta vaskularnih biljaka, više od 100 vrsta riba i više od 320 vrsta ptica i drugih elemenata biološke raznolikosti¹¹. Čak 30% ukupne endemske flore na Balkanu sadržano je u flori BiH. Zbog prijelaza iz mediteranskog u planinsko područje u ovom pogledu posebno je bogato područje Hercegovine (Vukmir i dr., 2009.). O bogatstvu krajobrazne raznolikosti u BiH najbolje govori broj i vrste krajolika identificiranih u skladu s međunarodnim standardima gdje se navode slijedeći krajolici: mediteranski krajolici, supra-mediteranski krajolici, mediteran-planinski krajolici, planinski krajolici, brdoviti krajolici, peripanonski krajolici i panonski krajolici¹². Bosna i Hercegovina je bogata genetskom raznolikošću domaćih vrsta koje su dobile posebne genetske atribute kao rezultat prilagodbe lokalnom okruženju i specifičnim uvjetima. Velika raznolikost genetskih resursa u BiH očituje se i u velikom broju izvornih životinjskih pasmina i biljnih vrsta. Prema podacima Planta Europa o globalno ugroženim biljnim vrstama u BiH se kao ranjive vode tri, a kao rijetke 59 vrsta. U skladu sa europskom direktivom za uspostavu Evropske ekološke mreže, u BiH je u toku proces uspostave NATURA 2000, pri čemu su identificirana,

¹⁰ BHMAL, Projekat: "Procjena stanja minski sumnjivih područja u Bosni i Hercegovini 2018-2019"

¹¹ Četvrto nacionalno izvješće BiH uz Konvenciju UN-a o biološkoj raznolikosti, 2010.

¹² Četvrto nacionalno izvješće BiH uz Konvenciju UN-a o biološkoj raznolikosti, 2010.

popisana i kartirana sva najznačajnija prirodna staništa te biljne i životinjske vrste koje je potrebno zaštititi kako bi se očuvala bogata biološka raznolikost i georaznolikost FBiH.

Bogata biološka i krajobrazna raznolikost prostora FBiH tražila je odgovarajuću zaštitu koja se očitovala kroz uspostavu zaštićenih područja, te drugih kategorija zaštite koji su osiguravali opstanak i zaštitu staništa i vrsta. Najveći broj zaštićenih područja prirode u BiH izdvojena su na osnovu kategorizacije Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN) na čijim principima su bazirani i entitetski zakoni iz ove oblasti. Prema važećoj kategorizaciji IUCN-a, koja je usvojena 1994. godine, a 2003. godine prihvaćena i u BiH, postoji šest kategorija zaštićenih područja u skladu s njihovim primarnim ciljevima upravljanja. U BiH je zaštićeno 29 područja, od čega su 2 stroga rezervata prirode (kategorija Ia), 4 nacionalna parka (kategorija II), 16 spomenika prirode (kategorija III), 5 parkova prirode – zaštićenih pejzaža (kategorija V) i 2 područja za upravljanje resursima – park šume (kategorija VI) na ukupnoj površini od 127.557,4 ha. Od ukupne površine izdvojenih zaštićenih prirodnih područja prema IUCN kategorizaciji u BiH 76,9% je na teritoriji FBiH. Pored navedenih, na prostoru FBiH postoji veliki broj visoko vrijednih prirodnih područja koja su planskim dokumentima federalnog, kantonalnog i općinskog nivoa planirani za buduću zaštitu. Analizom planske dokumentacije na entitetskom nivou, planirano je da se zaštititi oko 17% ukupne površine u FBiH. Osim navedenog koncepta zaštite u BiH, uspostavljena su i dva Ramsarska područja u FBiH (Hutovo blato i Livanjsko polje).

1.6. 6. Zaštita okoliša i upravljanje otpadom u Federaciji BiH

Donošenjem Uredbe o informacionom sistemu upravljanja otpadom (Službeni list FBiH, br. 97/18) Federalno ministarstvo okoliša i turizma je stvorilo zakonski osnov za pripremu i kreiranje Informacionog sistema upravljanja otpadom. Fond za zaštitu okoliša FBiH je sa UNDP-om kao partnerom pokrenuo realizaciju pripreme i izgradnje Informacionog sistema upravljanja otpadom krajem 2019.godine. **Informacioni sistem upravljanja otpadom Federacije BiH je pušten u operativnu upotrebu 01.01.2021.godine (<http://fzofbih.gov.ba>). S tim u vezi u narednom periodu operativni dio po pitanju upravlja čvrstim otpadom će biti daleko jednostavniji.**

Trenutno zbrinjavanje nusproizvoda i otpada iz poljoprivredne djelatnosti, posebno otpada životinjskog porijekla u FBiH nije u skladu s propisima i standardima EU za oblast veterinarstva i zaštite okoliša. Podaci o zabilježenim količinama generiranog otpada iz poljoprivrede i proizvodnje hrane u FBiH dati su u Tablici 10. u Prilogu.

1.7. Poljoprivredna gazdinstva

U Bosni i Hercegovini, odnosno u Federaciji BiH, nažalost još nije urađen poljoprivredni popis koji bi omogućio sagledavanje stvarne slike o broju, veličini, strukturi i drugim važnijim pokazateljima na nivou poljoprivrednih gazdinstava. Prema Pilot popisu poljoprivrede (2010) prosječna površina korištenog zemljišta poljoprivrednog gazdinstva u BiH iznosi 1,97 ha raspoređena u prosječno četiri parcele, što je znatno ispod prosjeka u EU-27 koji iznosi 14,3 ha. Zvanični podaci iz Popisa stanovništva (2013) o broju poljoprivrednih gazdinstva ukazuju na jedan od ključnih problema kojeg ima Bosna i Hercegovina (Federacija BiH) - veliki broj poljoprivrednih gazdinstava i kao posljedica toga njegova mala prosječna veličina. Ako se ovome doda od ranije poznata činjenica da je izražen fragmentirani zemljišni posjed i dualan karakter proizvodnje, jasno je da pred Federacijom BiH stoji izazov nepovoljne veličine i strukture poljoprivrednih gazdinstava koji se nameće kao jedan od važnijih strateških problema koji se mora rješavati u narednom razdoblju.

U nedostatku spomenutih podataka poljoprivrednog popisa, analiza strukture poljoprivrednih gazdinstava je urađena na osnovu podataka o registrovanim poljoprivrednim gazdinstvima. U registru. Ukupna broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava kontinuirano raste i sa 60.622 u 2015. godini se povećao na 81.584 (2020). Dominantno učešće (95,6%, 2020) imaju porodična

poljoprivredna gazdinstva u odnosu na registrovane pravne subjekte (4,4%), Isti trend kontinuiranog rasta je prisutan i kada se govori o korištenoj poljoprivrednoj površini. U 2015. godini registrovano je ukupno 98.943 ha korištenog zemljišta, a 2020. godine 19,3% više odnosno 118.114 ha. Dostupni podaci iz RPG i RK ukazuju i na prateće povećanje u istom periodu 2015. - 2020. broja članova porodičnih gazdinstava (20,57%) i broja uposlenika u pravnim subjektima (27,72%).

U Federaciji BiH (2020) prosječna veličina registrovanog poljoprivrednog gazdinstva je 1,45 ha poljoprivrednog zemljišta. Najveći je broj registrovanih gazdinstva je veličine do 1 ha poljoprivrednog zemljišta (67,18%), a najmanje gazdinstava preko 10 ha (1,30%). Struktura registrovanih poljoprivrednih gazdinstva prema veličini korištenog poljoprivrednog zemljišta iskazana u ha korištene poljoprivredne površine je dosta ujednačena. Nešto veće učešće imaju poljoprivredna gazdinstva veličine 1 do 3 ha (26,57%,), dok najmanje participiraju registrovana gazdinstva veličine 3 do 5 ha (14,52%).

Mala i fragmentirana veličina zemljišnog posjeda poljoprivrednih gazdinstava u Federaciji BiH ostaje i dalje kao jedan od ključnih ograničenja primarne poljoprivredne proizvodnje. Da bi se unaprijedila i poboljšala njihova struktura neophodno je preduzeti brojne aktivnosti koje trebaju ići u pravcu okrupnjavanja poljoprivrednih gazdinstava koncentracijom zemljišta kao što su komasacija, unapređenje zakupa, stvaranje uslova kupovine zemljišta i drugo. Vrlo važan preduslov ovome je svakako prateća zemljišna politika.

1.8. Biljna proizvodnja

1.8.1. Ratarstvo

U Federaciji BiH u periodu od 2014. do 2020. godine u prosjeku je evidentirano 406.000 ha oranica i bašti, od kojih je 195.086 ha (48,05%) bilo zasijano ratarskim, povrtnim i krmnim biljem, dok je 185.500 ha (45,68%) neobrađenih površina. U strukturi sjetvenih površina u istom periodu i dalje su vodeća žita, koja slijede krmno bilje i povrtlarski usjevi, dok je najmanje zastupljeno industrijsko bilje. Žita zauzimaju u prosjeku 44,1% (od najmanje 76,7 hiljada u 2014. godini do najviše 90,5 hiljada u 2016. godini) zasijanih oraničnih površina. Povrće se gaji na prosječnim 41.518 ha, što je 21,3% oraničnih površina. Krmno bilje je zastupljeno na 63.967 ha, odnosno sije se na oko 33% oraničnih površina. Najveće promjene su u industrijskom bilju, čije zasijane su uvećano za 4.434 ha, odnosno učešćem im je od 0,6% poraslo na 2,7% korištenih oraničnih površina. Žita i krmno bilje su zastupljeni na oko 77% oraničnih površina, što govori o uzgoju kultura koja su relativno jednostavna za uzgoj, a i postupak skladištenja i čuvanja je jednostavniji nego nekih drugih poljoprivrednih proizvoda. S druge strane, povrtlarski usjevi i industrijsko bilje koji zahtijevaju intenzivnu agrotehniku i odgovarajuće skladišne uslove su značajno manje zastupljeni u sjetvenoj strukturi čineći 23% ukupne proizvodnje.

Žita koja u Federaciji BiH zauzimaju vodeće mjesto jesu kukuruz i pšenica, dok su raž, ječam, zob, tritikale i heljda sa znatno skromnijim učešćem. **Pšenica**, kao najvažnije hljebno žito, sa prosječnom godišnjom proizvodnjom od oko 74 hiljade tona (2014-2020) ni blizu ne podmiruje potrebe mlinske industrije. Prosječan prinos u Federaciji BiH je 3,8 t/ha što je niže i od državnog prosjeka, prosjeka susjednih zemalja i zemalja Evropske Unije. Razlozi se uglavnom vežu za tehnologiju proizvodnje - neodgovarajuće i nedovoljno đubrenje i zaštita, neodgovarajući sortiment, nedostatak navodnjavanja, niske otkupne cijene koje demotiviraju proizvođače, ali i neuređen rad savjetodavnih službi tj. nedostatak stručne pomoći od strane agronoma.

Kukuruz kao najrasprostranjenije žito sa prosječnom površinom od oko 47 hiljada hektara i ukupnom proizvodnjom preko 226 hiljada tona je u direktnoj zavisnosti od dešavanja u sektoru stočarske proizvodnje. U poređenju sa Srbijom, Hrvatskom i EU Federacija BiH ima najniže prosječne prinose.

Raž, ječam i zob ne bilježe značajnije promjene u odnosu na prethodno analizirani period.

Proizvodnja tritikala i heljde se ne evidentira na federalnom nivou, iako su to dva iznimno važna žita koja traže više pažnje i uključivanja u buduća strateška planiranja razvoja poljoprivrede. **Tritikale** je odličan izvor stočne hrane, prinoseniji od nekih drugih usjeva koji se koriste u ishrani stoke. Sije na više od 5.000 ha sa tendencijom povećanja površina i ukupne proizvodnje i sa prosječnim prinosima većim od ostalih strnih žita. U poređenju sa zemljama okruženja i EU prinos tritikala u FBiH je visok (4,2 t/ha – prosjek 2017-2019), viši od prosjeka u BiH, Srbiji, Hrvatskoj i EU. **Heljda** kao alternativno žito sve više pronalazi svoje mjesto u ljudskoj ishrani, tražen je artikl na međunarodnom tržištu, a istovremeno je usjev skromnih zahtjeva pogodna za organsku proizvodnju i za uzgoj u izrazito ruralnim područjima. Proizvodnja varira po godinama i kreće se na nivou 1.000 hektara. Prosječni prinosi su oko jedne tone, slično kao i u zemljama okruženja. Potražnje za ovim usjevom postoji, što može biti šansa za Federaciju BiH. Ovo tim prije, jer se radi o kulturi koja zahtijeva brdsko planinska područja, niska ulaganja i skromne agrotehničke mjere njege tokom vegetacije.

Podaci o uvozu i izvozu žita jasno ukazuju na visoku zavisnost Federacije BiH i njene mlinsko-pekarske industrije o uvozu ovih poljoprivrednih proizvoda, što nameće potrebu posebnog strateškog pristupa unapređenju ove proizvodnje.

Industrijsko bilje koje se sije u Federaciji BiH predstavljaju suncokret, soja, uljana repica i duhan. O proizvodnji suncokreta i uljane repice nema zvaničnih statističkih podataka, mada zahvaljujući uspješnom poslovanju kompanije "BIMAL" d.d. i ugovornim odnosima sa farmerima proizvodnja ovih usjeva postoji i prema nezvaničnim podacima se povećava. Zvanični podaci FZS govore da prosječna površina pod industrijskim biljem (2014-2020) je nešto više od 3.500 ha i razlikuju se u odnosu na podatke FMPVŠ prema kojima su značajno veće površine pod ovim kulturama i iznose blizu 5.000 ha. Prema istom izvoru pod uljanom repicom je preko 400 ha, a pod suncokretom su također približne iste površine. Proizvodnja **soje** raste iz godine u godinu i u 2020. godini se sijala na više od 3,5 hiljada hektara i prosječnim prinosom od 2,7 t/ha. **Duhan** već godinama ide u pravcu smanjenja površine ali i ukupne proizvodnje. Trenutno u BiH ne rade fabrike duhana, a otkupne stanice su mahom zatvorene¹³. Multinacionalne kompanije koncentriraju proizvodnju u nekoliko tvornica gdje imaju najpovoljnije uslove, a kupovinom domaćih tvornica kupuju i tržište, što se desilo i u BiH.

Proizvodnja **krmnog bilja** u analiziranom periodu 2014-2020 se odvija na oko 33% zasijanih površina. Najveće površine su pod silažnim kukuruzom, zatim TDS, djetelinom i lucerkom. Manje površine su pod smjesama trava i mahunarki, a stočna repa bilježi pad proizvodnje. Iako se na pouzdanost i relevantnost statističkih podataka u određenoj mjeri može sumnjati, kako u zasijane i požnjevene površine, tako i u postignute prinose, sasvim je izvjesno da prinosi koji se postižu u proizvodnji krmnog bilja nisu zadovoljavajući, te da se uz više znanja od strane farmera i primjenu solidne agrotehnike na postojećim površinama može proizvesti znatno više krme. Imajući u vidu podatke da u Federaciji BiH postoje značajne neobrađene površine, proizvodnja krme na oranicama bi mogla biti povećana po oba parametra: (a) zasijanim površinama i (b) povećanim prinosima po jedinici površine. Povećanje površina bi moglo ići i do 50%, a prinosa i do 100%. Kvalitet proizvedene krme bi mogao također biti povećan u značajnoj mjeri. Sve ovo pretpostavlja neophodnu pomoć poljoprivredne savjetodavne službe, odnosno agronoma na terenu.

Osim sijanih i **prirodni travnjaci** predstavljaju veoma značajan prirodni resurs, u višestrukom značenju te riječi, jer su nezaobilazan izvor kabaste stočne hrane, izvor biodiverziteta, sa posebnim osvrtom na značaj zastupljenosti rijetkih i ugroženih vrsta. Površine pod pašnjacima u posmatranom periodu variraju jako malo po godinama. Prosječni prinosi suhe mase, koji se postižu na livadama su izrazito niski (1,5-1,8 t/ha sijena) jer se na značajnom dijelu površina ne primjenjuju

¹³ "Bosanac d.d." Orašje je na javnoj licitaciji za prodaju, a jedino se još u Gradačcu otkupljuju manje količine duhana.

agrotehničke mjere, ali ne postoji ni zainteresovanost samih stočara za bolje iskorištavanje prirodnih travnjaka.

Plantažna proizvodnja **ljekovitog bilja** je sektor za koji nema zvaničnih statističkih podataka. Jedini dostupni podaci su o izvozu i uvozu ljekovitog bilja. Međutim, ne zna se porijeklo izvezenog proizvoda – da li potiče od slobodnog sakupljanja u prirodi ili je rezultat plantažne proizvodnje. Evidentno je da proizvodnja smilja stagnira, a ostalo ljekovito bilje se sije na površini preko 100 hektara. Ljekovito bilje je mali sektor velikog potencijala jer podaci VTK pokazuju da se iz države izveze ljekovitog bilja i šumskih plodova u vrijednosti oko 39 miliona KM, a uveze oko 17 miliona KM (2018). S obzirom da nije razdvojeno ljekovito bilje od šumskih plodova smatra se da oko polovine otpada na ljekovito bilje. Dobrim dijelom je izvoz ljekovitog bilja sakupljenog u prirodi, ali isto tako činjenica je i da raste interes za plantažnom proizvodnjom. U 2019. godini pokrivenost uvoza izvozom u ovom sektoru je bila 246%. Izvoz je realizovan na 46 tržišta širom svijeta, uz dominaciju EU tržišta (83%). Najširu mrežu kupaca imaju kompanije koje se bave izvozom eteričnih ulja (37 zemalja).

1.8.2. Povrtlarstvo

Proizvodnja povrća u Federaciji BiH ima dugu tradiciju uz realnu mogućnost bržeg razvoja. Oko polovine zasijanih povrtnih površina, preko 21.000 ha je pod **krompirom**. Prosječna ukupna proizvodnja krompira za posljednjih sedam godina je oko 175 hiljada tona. Problem u proizvodnji krompira su izuzetno niski prinosi, niži od svih zemalja okruženja, evropskih i svjetskog prosjeka. Razloga ima više, a među vodećim je nemotiviranost proizvođača zbog nemogućnosti plasmana proizvedenih količina, tako da se krompir proizvodi više manje za vlastite potrebe, a tek višak za tržište. Izgradnja prerađivačkih kapaciteta bi povećala potražnju sirovine što bi značajno uticalo i na povećanje prinosa ovog usjeva i ulaganja u moderne tehnologije proizvodnje, sortiment i ostalo.

Grah se proizvodi u prosjeku na oko 4.000 ha, ali proizvodnju, kao i kod krompira, odlikuju izuzetno niski prinosi koji su oko 1,4 t/ha i daleko su ispod prinosa u zemljama Evropske Unije. Po sjetvenim površinama slijede **crni luk** (prosječno oko 3,3 hiljade hektara), **kupus** (2,8 hiljada hektara), **paradajz** 1,9 hiljada hektara i **paprika** 1,6 hiljada hektara. **Krastavac** se na području Federacije BiH uzgaja kao salatni i krastavac kornišon, u zaštićenom prostoru ili na otvorenom, koji se u kontinentalnim područjima manje prerađuju na lokalnom nivou, a više se izvozi. Posljednjih godina proizvodnja kornišona za izvoz je postao unosan posao, a otkup se uglavnom obavlja preko otkupnih stanica.

Prinosi svih pomenutih vrsta povrća su veoma niski u poređenju sa zemljama okruženja. U posljednje vrijeme neki proizvođači ugovaraju proizvodnju npr. krastavac kornišon i u tom slučaju zahvaljujući primjeni intenzivne agrotehlike, odgovarajućeg sortimenta, ali i pomoći savjetodavaca na terenu ostvaruju prinose i nekoliko puta veće od ostalih proizvođača. Ovo bi ujedno mogao biti i put intenziviranja povrtlarke proizvodnje - proizvođačima osigurati plasman, repromaterijal i stručnu pomoć pri proizvodnji što sve skupa vodi ka visokim prinosisima, prinosisima na nivou vodećih evropskih.

Govoreći o izvozno-uvoznim obilježjima, kornišon je npr. u 2019. godini bio u grupi od pet najkonkurentnijih izvoznih proizvoda (pored maline, kruške, jabuke i šljive). S druge strane, krajnje poražavajuće je da među 10 najvažnijih uvoznih proizvoda nalaze se svježi paradajz, svježa paprika, kuhani krompir, smrznuti krompir, čips krompir i sjemenski krompir. Ako posmatramo uvoz i izvoz povrća u/i Federacije BiH u periodu 2014-2020, prosječna pokrivenost uvoza izvozom je 37,23%. I dalje uvozimo velike količine povrća upitnog kvaliteta. Prostora za supstituciju uvoza postoji mnogo, iako se čini da je najveći razlog za uvoz niska cijena kao i dostupnost proizvoda tokom cijele godine. Međutim, to ne znači da ne treba težiti unapređenju ovog sektora. Adekvatnom poljoprivrednom politikom može se povećati i unaprijediti proizvodnja primarnih poljoprivrednih proizvoda, kao i prerada istih u cilju supstitucije u uvozu, odnosno smanjenja trgovinskog deficita.

1.8.3. Proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru

Proizvodnja povrća u zaštićenim prostorima predstavlja model visoko-intenzivne proizvodnje kojom se osigurava proizvodnja i plasman povrća u zimskom i ranom proljetnom periodu čime čini gajenje povrća u zaštićenom prostoru atraktivnom poljoprivrednom djelatnošću. Ne treba se zanemariti ni njenu socijalnu i ekonomsku dimenziju, s obzirom na mogućnost uzgoja na malim površinama uz postizanje visokih i stabilnih prinosa i brzo vraćanje uložених sredstava što u konačnici može doprinijeti opstanku mladih u ruralnim područjima.

U Federaciji BiH su u upotrebi najviše objekti pod plastikom kao što su niski, visoki tuneli i plastenici dok su vrlo male površine pod staklenicima. Uzgoj povrća na prirodnom zemljištu u Federaciji BiH je dominantni način proizvodnje u zaštićenom prostoru. Kao najintenzivniji oblik proizvodnje povrća osigurava da se prinosi nekih kultura povećavaju za nekoliko puta. Zvanični statistički podaci o proizvodnji povrća u zaštićenim prostorima u BiH nisu dostupni. Prema dostupnim podacima (baze podataka kantonalnih i općinskih odjeljenja za poljoprivredu) u Federaciji BiH ima oko 280 ha zaštićenih prostora, mada i ovaj podatak treba uzeti sa rezervom, budući da veliki broj poljoprivrednih proizvođača nije u registru.

Najveći dio proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru je u Hercegovini, odnosno u HNK. Najčešća struktura proljetne sjetve je paradajz (65%), paprika (30%), i ostalih kultura koje čine krastavac, dinja i krompir (5%). U jesenskom roku sjetve/sadnje 70-80% plasteničke proizvodnje zauzima salata, a ostatak blitva i špinat. Plasman ranog povrća u većoj je mjeri izvozno orijentisan.

Posljednjih godina primjetno je poskupljenje repromaterijala i najvažnijih inputa što pored problema sa plasmanom proizvoda usložnjava samu proizvodnju povrća u zaštićenim prostorima i prijeto zaustavljanjem kontinuiranog rasta ove proizvodnje.

1.8.4. Poljoprivredna mehanizacija

Nedostatak poljoprivrednog popisa u BiH (Federaciji BiH) onemogućuje sagledavanje stvarne slike o broju, veličini, strukturi i drugim važnijim pokazateljima opremljenosti poljoprivrednih gazdinstava mehanizacijom. Prema procjenama eksperata prosječna starost traktora u Federaciji BiH je oko 30 godina što zajedno sa prosječnim angažmanom traktora koji se kreće oko 100 radnih sati godišnje¹⁴ daje veoma lošu sliku stanja mehanizacije u Federaciji BiH. Niska i nedovoljna budžetska izdvajanja sa oba nivoa vlasti (entitetski i kantonalni) za investicije u poljoprivrednu mehanizaciju u okviru strukturalnih mjera i mjera ruralnog razvoja i skromni prihodi poljoprivrednih proizvođača ograničavaju nabavku nove mehanizacije i modernizaciju poljoprivredne proizvodnje. Ovome treba dodati i izostanak IPARD fondova koji su uglavnom najvažniji izvor finansiranja (kofinansiranja) nabavke mehanizacije i prateće opreme u zemljama Zapadnog Balkana.

Poljoprivredna mehanizacija za aplikaciju fitofarmaceutskih sredstava u Federaciji BiH je također zastarjela. Zbog neredovne kontrole i netestiranja mašina za aplikaciju fitofarmaceutskih sredstava kod njihovog velikog broja značajno je učešće dizni koje nemaju ujednačene protoke mlaza čime se onemogućuje ravnomjerna distribucija fitofarmaceutskih sredstava po usjevima/voćnjacima/vinogradima. Budžetskom podrškom i edukacijom rukovaoca mašinama može se popraviti stanje u ovoj oblasti. U prioritete vezane za poljoprivrednu mehanizaciju i dalje ostaje donošenje i implementacija zakonskih i podzakonskih akata kojima se reguliše pitanje poljoprivredne mehanizacije te razvijanje organizacionih formi koje će podsticati veći stepen njihovog korištenja.

¹⁴ Za razliku od Federacije BiH, u Srbiji se prosječni godišnji angažman traktora, zavisno od vrste, kreće između 430 i 740 sati.

1.8.6. Sjemenarstvo

Savremena poljoprivredna proizvodnja zasniva se na stalnoj potrebi za kvalitetnim sjemenom i sadnim materijalom. Sadašnje stanje u proizvodnji sjemena i sadnog materijala u Federaciji BiH ni izbliza ne zadovoljava vlastite potrebe proizvodnje, mada agroekološki uslovi postoje. Zbog toga je Federacija BiH upućena na značajan uvoz ovog poljoprivrednog repromaterijala. Sjemenska proizvodnja u Federaciji BiH u periodu 2014-2020. godina pokazuje značajnu vaijabilnost kako proizvodnih površina tako i ostvarenih prinosa. Proizvodnja žita imala je kontinuiran rast proizvodnih površina i ostvarene produkcije do 2019. godine (više od 4.000 tona), dok je u 2020. godine došlo do značajnog pada. Sjemenska proizvodnja kukuruza je bila dosta ujednačena u periodu 2017-2019. godina (oko 100 tona), dok je proizvodnja sjemena duhana bila vezana za održavanje domaćih (VHS i ravnjak) sorata duhana do 2019. godine, da bi u 2020. godini ove proizvodnja u potpunosti nestala. Proizvodnja sjemena soje ima trend rasta (od 17,5 tona u 2014. godini do 640 tona u 2020. godini). Proizvodnja sjemena krompira je u stalnom je opadanju (od 1.349 tona u 2014. godini do svega 54 tone u 2020. godini). Za razliku od sjemenske proizvodnje, proizvodnja presadnica povrća je regionalno prepoznatljivom po svom kvalitetu i postaje izvozni poljoprivredni brend Federacije BiH. U 2020. godini je ukupno proizvedeno 11,6 miliona komada presadnica različitih vrsta i sorti povrća, od čega je značajan broj izvezen na inozemno tržište. Među važnijim pravnim subjektima koji se bave proizvodnjom sjemenskog materijala i presadnica izdvajaju se: BIOS sa po Gornja Vratnica Visoko, OZZ AGRISAN Sanski Most, Plant d.o.o Tuzla, PZ Sunce d.o.o Čapljina, Bojka d.o.o Vitina, Adria Hishtil Gabela Polje (proizvodnja presadnica), te Poljoprivrednik d.o.o Odžak, Agropromet d.o.o Bosansko Grahovo, Dado Komerc d.o.o Prud, Damjanović, I. d.o.o Glamoč (proizvodnja sjemena žita, soje i kukuruza).

Proizvodnja sjemena i sadnog materijala zastupljena je na različitim proizvodnim područjima Federacije BiH i u različitim agroekološkim uslovima. Tako je proizvodnja sjemenskog krompira i značajan dio proizvodnje žita smještena na većim nadmorskim visinama (iznad 700 m.n.v.), dok je proizvodnja presadnica povrća zastupljena većinom u submediteranskom području (Čapljina, Vitina, Gabela), kao i u uslovima umjereno kontinentalne klime (Tuzla).

Fokus problema kod proizvodnje sjemena žita u Federaciji BiH je nedostatak doradbenog centra¹⁵ čime bi se proces proizvodnje sjemena zaokružio. Najveći problem proizvođača presadnica povrća je u nelojalnoj konkurenciji neregistrovanih proizvođača koji svoje proizvode stavljaju u promet bez adekvatne kontrole i dokumentacije. Od ostalih problema sjemenarske proizvodnje u Federaciji BiH koja treba kandidovati su svakako njena izražena varijabilnost, jednako u površinama i produkciji. Ovo nameće potrebu da se u ovoj oblasti unaprijedi zakonska rješenja kojima će se favorizirati poticajna politika, podizati nivoa znanja u samoj proizvodnji sjemena te povećati inspekcijski nadzor. Nadalje, na proizvodnju sjemena utjecale su i tržišne varijabilne cijene krajnjih poljoprivrednih proizvoda, ali i nedostatak ugovorene cijene od strane otkupljiivača¹⁶.

1.8.7. Integralna proizvodnja

Integralna proizvodnja je blisko vezana za uspostavu i realizaciju GLOBAL G.A.P. standarda. To je standard koji pokriva sve osnovne aspekte proizvodnje, od korištenja zemljišta, preko procesa proizvodnje do berbe, odnosno žetve. Odnosi se takođe i na socijalnu brigu o radnicima i zaštitu okoliša. Postoji od 1997. godine. GLOBAL G.A.P. je privatni standard, sa statusom dobrovoljnog standarda, mada posljednjih godina postaje obavezan standard za međunarodnu trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Koristi koje proizvođači imaju implementacijom ovog standarda su:

¹⁵ Trenutno egzistira doradbeni centar koji je smješten u entitetu Republika Srpska

¹⁶ Ovdje posebno treba istaći nedostatka kantonalnih robnih rezervi koje bi bile stabilizator i proizvodnje i cijena poljoprivrednih proizvoda. Tako je u 2021. godini uvoz sjemena osnovnih usjeva (krompir, žita, kukuruz i soja) iznosio 5,7 miliona, od čega je najveći uvoz bio kod krompira u visini od 5,0 miliona KM (6,7 miliona kg)

mogućnost izlaska na međunarodno tržište, postizanje veće cijene proizvoda, povećanja kapaciteta proizvodnje, lakši i brži pronalazak tržišta, tendencija zapošljavanja novih ili sezonskih radnika.

Prema podacima dostupnim za 2015. i 2016. godinu u BiH je bilo 163 odnosno 138 proizvođača certificiranih po ovom standardu i to svi iz biljne proizvodnje. Većina certificiranih domaćih proizvođača odlučila se za ovu **standardizaciju** zbog izvoznih mogućnosti, a kada će domaći trgovci postaviti ovaj standard kao obavezu za otkup proizvoda, ostaje za vidjeti. Proizvođači ratarsko-povrtlarskih usjeva u ovom sistemu proizvodnje su: Adria-histil rasadnik Gabela, ZZ Gračanka Gračanica, Heko Bugojno i Jaffa komerc Mostar.

1.8.8. Organska proizvodnja

Organska proizvodnja na području Federacije BiH egzistira od početka ovog vijeka. Obradive površine pod organskom proizvodnjom u posljednjih sedam godina variraju bez nekog razumnog pojašnjenja. Podaci o stvarnom stanju ne postoje, nema registara proizvođača i prerađivača ovih proizvoda. Jedino se može doći do podataka od jedne od certifikacijskih kuća - Organska kontrola (OK), mada ih postoji nekoliko koje se bave poslovima certifikacije organske proizvodnje u FBiH. Prema podacima OK u 2019. godini su bila zasijana 1.237 ha, a u 2020. godini svega 346 ha. Ljekovito bilje, žita i bobičasto voće su dominantne kulture koje se uzgajaju. Pored uzgoja, treba pomenuti i prikupljanja samoniklog ljekovitog bilja, gljiva i bobičastog voća. U 2107. godini od ukupnih sakupljačkih površina (150.604 ha), na ljekovito bilje otpada 103.575 ha. Značajan dio ovog sakupljenog bilja se izvozi. U periodu 2016. – 2018. primjetan je trend rasta izvoza organskih proizvoda, a najznačajnija izvozna tržišta za organske proizvode iz BiH su zemlje članice Evropske Unije, prije svih Njemačka, Nizozemska, Danska, Italija, Švedska i Švicarska.

Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji je donesen 2016. godine (Službene novine Federacije BiH, broj 72/16), a nakon toga Pravilnik za organsku biljnu i stočarsku proizvodnju. Činjenica je da je proces donošenja zakonske regulative veoma spor i da je to jedan od problema koji koči razvoj ovog sektora.

Dosadašnja budžetska podrška organskoj proizvodnji se odnosila na certificiranje organske proizvodnje¹⁷. Na nivou Federacije BiH je aktivno udruženje ORGANSKO FBiH, koje okuplja ove proizvođače i organizuje brojne prodajne manifestacije za svoje članove, a u saradnji sa certifikacijskom kućom iz Hrvatske ima razvijenu i certifikaciju ove proizvodnje.

Put koji organsku proizvodnju, pogotovo u ruralnim sredinama izdiže na viši proizvodni nivo jeste zadugarstvo i udruživanje porodičnih farmi na lokalnom području sa ciljem povećanja količine proizvoda, edukacije potrošača, ostvarivanja konkurentnosti, standardizacije kvaliteta, brendiranja proizvoda, te organizovanog izlaska na domaće i strano tržište.

1.8.9. Voćarstvo

Povoljna umjereno kontinentalna klima zajedno sa mediteranskom klimom omogućuje da se na području Federacije BiH odvija proizvodnja velikog broja voćnih vrsta iz grupe jabučastog, koštičavog, jezgrastog, jagodastog i mediteranskog voća. Važan okvir za budući razvoj voćarske proizvodnje je sadržan u Operativnom programu voćarska rejonizacije u Federaciji BiH (2013) u kojem su date preporuke i smjernice za najpovoljnije rejone za uzgoj voćnih vrsta vodeći računa o agro-ekološkim uslovima, odnosno o specifičnih ograničenjima i određenim uslovima klime, tla i reljefa, ali i ekonomskih uslova.

¹⁷ U posljednje tri godine (2018-2020), kroz program podrški u FBiH isplaćeni su poticaji u visini od 18.296 KM u 2019. godini, 30.517 KM u 2020. godini, dok je najviše isplaćeno u 2018. godini – 40.864 KM.

Analiza voćarske proizvodnje u Bosni i Hercegovini (Federaciji BiH) se još uvijek, sa izuzetkom jagodastog voća, vodi na nivou broja ukupnih i rodni stabala, a ne na nivou površine i ha, što otežava analizu i izvođenje zaključaka budući da se nepravi razlika između intenzivne i ekstenzivne proizvodnje, kao i specifičnosti pojedinih proizvodnji. Ukupne površine voćnjaka u Federaciji BiH u periodu 2015-2020 stagniraju i kreću se oko 45 hiljada ha.

Kontinentalno voće

Najvažnije kontinentalne voćne vrste u Federaciji BiH su jabuka, kruška, šljiva, breskva, trešnja, višnja, kajsija i orah. Mjereno prosječnim brojem stabala, najveću zastupljenost ima šljiva (46%) koju slijede jabuka (28%), kruška (11%) te trešnja (5%) i breskva (4%). U periodu 2014-2020 primjetan je trend rasta broja stabala svih krošnjastih voćnih vrsta. U 2014. godini ukupan broj stabala je iznosio 11,5 miliona, a u 2020. godini 12,7 miliona. Evidentirano povećanje broja stabala upućuje na praksu da se stari ekstenzivni zasadi zamjenjuju novim zasadima sa intenzivnom proizvodnjom i gustim sistemom uzgoja, pri čemu površine ostaju nepromijenjene. Najveći broj povećanja rodni stabala zabilježen je u 2015. godini (oko 800 hiljada), dok je u narednom periodu zabilježen ujednačen rast sa prosječno 100 hiljada novih rodni stabala.¹⁸

Kada se govori o ukupnom prinosu kontinentalnih voćnih vrsta u analiziranom periodu 2014-2020 osnovna karakteristika je varijabilnost i promjenljivost po godinama. Najniži prinosi su zabilježeni u 2014. i 2017. godini kao posljedica ekstremnih klimatskih prilika (mrazovi i suše). Posebnu varijabilnost u prinosima su pokazale dvije vodeće voćne vrste - jabuka i šljiva. Produkcija šljive se kretala od 23 hiljade tona u 2017. godini do rekordnih 60 hiljada tona u 2018. godini. Produkcija jabuka u 2014. godini je iznosila 14 hiljada tona, a u 2020. godini rekordnih 53 hiljade tona. Najveća ukupna proizvodnja krošnjastog voća je bila u 2018. i 2020. godini i iznosila je u prosjeku 135.000 tona, dok je sedmogodišnji prosjek u periodu 2014-2020 bio 102,2 hiljade tona. Očito je da klimatske promjene sve češće utiču na ukupnu produkciju ove vrste voćarske proizvodnje, što će zajedno sa unapređenjem agro-tehničkih i pomo-tehničkih mjera, zahtijevati i novi pristup i uvođenje mjera poljoprivredne politike kojima će se djelovati na negativne posljedice spomenutih klimatskih promjena.

Jagodasto voće

Proizvodnja jagodastog voća na području Federacije BiH doživjela je snažnu ekspanziju tokom proteklih 20 godina, imajući pri tome i uspone i padove kao i svaka proizvodnja u poljoprivredi. Ova proizvodnja prati savremene trendove tehničko-tehnoloških rješenja najrazvijenijih zemljama svijeta što potvrđuje ostvareni prinosi po jedinici površine koji je blizu punog genetskog potencijala. Aktuelna proizvodnja jagoda je dosta ujednačena i odvija se na prosječnim 800 ha površine, dok površine pod malinom osciliraju i poslije rekordnih 2.321 ha u 2018. godini smanjuju se za preko 600 ha u 2020. godini kada iznose 1.703 ha. Ostale jagodaste voćne vrste poput kupine, ribizle i borovnice još uvijek nisu uvedene u kulturu i stoga su i manje zastupljene. Prinosi jagodastih vrsta relativno su ujednačeni u analiziranom periodu 2015-2020 i za jagodu prosječni godišnji prinosi iznose 8,66 t/ha, a za malinu 7,86 t/ha.

Smanjenje površina pod malinom jedan je od najvažnijih uočenih problema u proizvodnji ove vrste voća u Federaciji BiH. Razloge treba tražiti u (i) povećanoj ponudi maline na svjetskom tržištu i nižoj prodajnoj cijeni, (ii) nepovoljnim klimatskim prilikama koje su uzrokovale lošim kvalitetom plodova, (iii) nedostatku radne snage kao posljedice sve većeg odliva mladih iz ruralnih sredina i (iv) nedostatku poljoprivrednih savjetodavaca i transferu znanja iz domena savremenih tehničko-tehnoloških rješenja.

¹⁸ Izuzetak čini 2016. godina u kojoj je zabilježeno povećanje od samo 17 hiljada rodni stabala.

Proizvodnja jagodastog voća, prvenstveno maline, najviše zavisi od instaliranih rashladnih kapaciteta. Na području Federacije BiH postoji 16 kompanija koje se bave otkupom malina sa ukupnim kapacitetom rashladnih komora od 17.000 tona, što daje dovoljno prostora za povećanje proizvodnje maline čija trenutna prosječna produkcija iznosi 14,2 hiljade tona.

Mediterransko voće

Mediterranske voćne vrste u period od 2014-2020 bilježe stalni porast broja rodni stabala i ukupnog prinosa posebno masline i smokve. U analiziranom periodu ukupni prinosi su povećani sa 897 tona u 2014. godini na preko 2.000 tona u 2020. godini kao rezultat ulaska ovih vrsta voćaka u period punog plodonošenja. Sve je prisutniji trend podizanja većih plantažnih zasada sa odomaćenim i introdukovanim sortama masline, pravilnog sklopa sadnje i uzgojne forme krošnje, uz korištenje sistema za navodnjavanje. Također, ostale mediteranske voćne vrste prelaze sa ekstenzivnog načina proizvodnje na plantažni uzgoj i to kod smokve, badema i nara. Na pozitivan trend povećanja proizvodnje mediteranskih voćnih vrsta uticalo je više faktora, a najvažniji je pozitivan trend budžetskih izdvajanja (federalni i kantonalni nivo) i davanja poticajnih sredstava za podizanje novih zasada.

Kao i kod uzgoja krošnjastih voćnih vrsta, i kod uzgoja mediteranskih vrsta važnije obilježje je variranje prosječnih prinosa iz godine u godinu, kao rezultat ponajprije klimatskih prilika u kojima se odvija proizvodnja.

1.8.10. Vinogradarstvo i vinarstvo

Na području Federacije BiH gajenje vinove loze i proizvodnja vina imaju veoma dugu tradiciju. Stanje u kojem se već duže vreme nalazi ova djelatnost sve je manje u saglasnosti sa tim bogatim naslijeđem.

Na osnovu statističkih podataka BiH je u 1990. godini imala 5.781 ha vinograda, a od toga je 4.274 ha bilo na prostoru sadašnjeg Heregovačko - neretvanskog kantona (HNK). Taj podatak pokazuje da je ovaj kanton bio glavni nosilac vinogradarske proizvodnje BiH, odnosno Federacije BiH. Prošli rat je nanio velike štete vinogradarskoj proizvodnji tako da je uništeno 2.046 ha vinograda ili 47,9% od ukupnih prijeratnih površina. Znatno veće učešće uništenja površina je bio kod državnog sektora (69%) u odnosu na privatni (28,8%). Informacije o vinogradarskim površinama kojima se danas raspolaže temelje se na podacima prikupljenim kroz izradu tzv. vinogradarskog katastra, kojem se pristupilo izradi prvi put u historiji BiH. Najvažniji razlozi za njegovo nastajanje su (i) evidencija i analiza postojećih površina pod vinovom lozom, (ii) analiza strukture sortimenta, (iii) evidencija potencijalnih vinogradarskih površina i (iv) utvrđivanje ukupne bilanse stanja što je jedan od preduslova ulaska u EU. Katastar vinograda će omogućiti uvid u vitalnost vinogradarstva kao jedne od najvažnijih privrednih grana. Kroz više od 20. vjekova površine pod vinovom lozom su rasle opadale, što je zavisilo o migracijama stanovništva, ratovima, političkim uređenjima, a u novije vrijeme tržišnim faktorima uzgoja vinove loze. Podaci prikupljeni pri izradi vinogradarskog katastra su neslužbeni i u toku je provjera podataka na terenu.

U poljoprivrednim površinama Federacije BiH (1.183.000 ha) učešće vinograda je 0,33% odnosno 3782 ha (2020. godina). U ukupnoj površini vinograda vinsko grožđe zauzima oko 3.607 ha, a stolno oko 250 ha. Posmatrano po kantonima značajne površine zasađene vinovom lozom zastupljene su u HNK (2679 ha) i ZHK (1026 ha). Vinogradarstvom i vinarstvom se bavi oko 10.200 domaćinstava. U analiziranom periodu na površinama zasađenim vinovom lozom prosječan broj čokota je 14.575, odnosno 13.856 rodni čokota, sa kojih se ubere 34.153 tona grožđa ili 2,47 kg po čokotu.

Zemljište na kojemu se nalaze nasadi vinove loze u najvećem dijelu je privatno vlasništvo. Država je zadržala vlasništvo nad zemljištem koje je bilo u sastavu državnih preduzeća i koja se po sadašnjim zakonima ne može privatizirati. Upravljanje zemljištem provodi se putem kantonalnih i

općinskih tijela koja ugovorom o koncesiji ili zakupu regulišu odnose s korisnicima zemljišta. Općenito se može reći da je neregulisano vlasništvo nad zemljištem kočnica daljeg razvoja vinarsko-vinogradarskog sektora iz najmanje tri razloga: (i) velika usitnjenost posjeda, (ii) neregulirani vlasnički odnosi i (iii) destimulirajuća politika davanja zemljišta u koncesiju.

Pri podizanju vinograda treba prihvatiti sva savremena dostignuća u tehnologiji sistemskog uređenja proizvodnog prostora, pripremi i održavanju zemljišta, izboru sortimenta visoke kvalitete povezano sa revizijom rejonizacije pojedinih područja, definisanju sistema uzgoja, te pravilnom izboru i organizovanoj upotrebi tehnoloških linija mašina u agrotehnici i ampelotehnici. Pri sadnji vinograda prednost treba dati našim, BiH, autohtonim sortama žilavki i blatini, koje autohtonošću i kvalitetom mogu naći svoje mjesto na zahtjevnom tržištu. Uz ove sorte treba saditi svjetski poznate sorte merlot, cabernet sauvignon, chardonnay, syrah i druge, koje su se odomacile na našem području na kojem postižu visoku kvalitetu.

Proizvodnja stolnog grožđa se obavlja na površini od oko 250 ha i nema podataka o godišnjoj proizvodnji. U narednom periodu posebnu pažnju treba staviti na sorte veoma rane epohe sazrijevanja kako bi se iskoristile komparativne prednosti hercegovačkog vinogorja, kao i veoma kasne epohe čije se grožđe može čuvati u rashladnim uređajima i tako osigurati tržište u zimskim mjesecima.

1.8.11. Vinarstvo

Proizvodnja vina u Federaciji BiH organizovana je u 43 vinarije. Ukupni proizvodni podrumski kapacitet registriranih vinarija iznosi 31.861.600 litara (318.616 HL) što je manje u odnosu na 1985. godinu kada su proizvodni kapaciteti iznosili 37.500.000 litara (375.000 HL). Proizvodni godišnji kapacitet vina s ukupnih 3.607 ha vinogradarskih površina (1,39 miliona trsa), uz prinos od 2,47 kg/trsu i randman od 60-70% iznosi 20.742.750 litara. Na proizvodnju bijelih vina otpada 55%, a crvenih 45%. Od ukupnih 3.607 ha površina pod vinogradima na registrirani (proizvodnja vina s zaštićenim zemljopisnim podrijetlom-ZZP) vinarski sektor otpada cca 875 ha (24,26%). Preostale površine od 2.732 ha (75,74%) su u vlasništvu obiteljskih gospodarstava od kojih većina ima preradu grožđa i proizvodnju vina za vlastite potrebe, a manji viškovi se prodaju na lokalnom tržištu. Procjena je da se vinogradarsko-vinarskom proizvodnjom bavi cca. 4-5.000 obiteljskih gospodarstava. Prosječna površina vinograda u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima iznosi 0,56 ha, raspoređenih na 2-3 vinogradarske parcele. Slabosti ove grupe proizvođača su neregulirani vlasnički odnosi nad zemljištem (vinogradima), velika usitnjenost posjeda i nedovoljna opremljenost prerađivačkih kapaciteta.

Registrirani vinarski sektor je u 100% privatnom vlasništvu. Od 43 registrirane vinarije 42 raspolažu vlastitim vinogradarskim nasadima. Također, u značajnom broju ove vinarije otkupljuju grožđe od drugih proizvođača. Kada govorimo o vinogradarskim nasadima treba naglasiti da su nasadi (trsovi) privatno vlasništvo.

Značajan iskorak u kvaliteti proizvodnog procesa, odnosno, finalnog proizvoda, učinjen je u posljednjih 25 godina kada je izvršena modernizacija opreme u dva smjera: (1) uvođenje kontrole procesa vrenja (kontrolirano vrenje) i (2) zamjena drvenih sudova inoks posudama. Paralelno s modernizacijom opreme novije razdoblje su obilježila dva tipa proizvodnje vina koja se u ranijim razdobljima nisu prakticirala a to su: (i) proizvodnja barique (barik) vina u hrastovim bačvama zapremine 225 litara (ii) proizvodnja pjenušca na bazi kultivara žilavka. Modernizacija proizvodnog procesa zahtijevala je obrazovanje stručnjaka i njihovo uključivanje u transfer najnovijih tehnoloških rješenja i podizanje kvalitete sortnih vina. Zahvaljujući navedenom proizvodnja se fokusirala na visokokvalitetne kategorije vina s naglaskom na autohtoni sortiment kao što su žilavka (bijelo), blatina i trnjak (crveno). Ove sorte zbog niza prednosti predstavljaju temelj vinarske proizvodnje zbog čega spadaju i u dio kulturnog naslijeđa.

U razdoblju od 2015-2019. god. godišnje se izvezlo cca 1.900.000 l od čega je učešće vina s zaštićenim zemljopisnim podrijetlom 65%, a vina bez ZZP-a (rinfuz vina) 35%. Procijenjena godišnja vrijednost vinarske proizvodnje predstavlja 0,23 % ukupnog BDP-a BiH. Vinski sektor je relativno mali, ali je zbog koncentriranosti na relativno malo područje južnog prostora BiH izuzetno značajan kao gospodarska grana.

Unapređenje i razvoj vinogradarsko-vinarskog sektora u Federaciji BiH treba posmatrati u kontekstu sljedećih aktivnosti: (i) usvajanje Zakona o vinu na razini BiH, (ii) izrada rajonizacije vinogradarskog proizvodnog područja, (iii) implementacija sistema zaštite PDO i PGI, (iv) izgradnja i implementacija sistema elektronskog vođenja vinarskog i vinogradarskog registra, (v) poticanje rješavanja vlasničkih odnosa u sferi vinogradarskog zemljišta kao preduvjeta korištenja novčanih fondova, (vi) revidiranje politike davanja koncesija nad državnim zemljištem kako bi se potaknula sadnja novih vinograda na ekonomski isplativijim površinama, (vii) poticanje i gastro-vinarske ponude ruralnih područja kroz jačanje i razvoj „vinske“ ceste i prodaju vina na kućnom pragu, (viii) poticanje modernizacije vinarske opreme kroz sisteme za primarnu preradu, njegu i doradu vina i (ix) poticanje „malih“ vinara na udruživanje i zajednički nastup na tržištu vina.

1.8.12. Rasadničarstvo

Službeni nadzor nad proizvodnjom sadnog materijala voća i vinove loze u Federaciji BiH je od 2016. godine zakonski reguliran i obavljaju ga organi za potvrđivanje Federalnog zavoda za poljoprivredu u Sarajevu i Federalnog agromediterranskog zavoda u Mostaru.¹⁹

U Federaciji BiH, u periodu 2014-2020 primjetan je trend smanjivanja proizvodnje sadnog materijala svih vrsta voća. Tako je broj sadnog materijala jagodastog voća smanjen sa 9,8 miliona (2015) na 1,5 miliona (2019), dok je broj sadnog materijala kontinentalnog voća sa 1,27 miliona (2014) smanjen na samo 203 hiljade (2020). Dominantno mjesto u proizvodnji sadnog materijala ima jagodasto voće (učešće od 85,9%), dok je znatno manje zastupljen sadni materijal kontinentalnog voća (12,6%), odnosno mediteranskog voća (1,6%). Broj rasadnika u Federaciji BiH koji se bavi proizvodnjom sadnog materijala voća oscilira. 16 ih je bilo u 2014., 17 u 2017., a samo 10 u 2020. godini. Nedovoljna budžetska podrška rasadničarskoj proizvodnji kao i investicijama u podizanje novih zasada, uz izostanak međunarodnih fondova poput IPARD sredstava sigurno su jedan od razloga spomenutog negativnog trenda.

Sličan negativan trend u periodu 2014 - 2020 je i kod proizvodnje sadnog materijala vinove loze. Sa 387.236 sadnica vinove loze u 2015. godini njihov broj je pao na svega 157.620 u 2020. godini. U 2020. godini samo je jedan rasadnik u Federaciji BiH koji se bavi proizvodnjom sadnica vinove loze, a u 2014. godini su egzistirala 4 rasadnika. I ovdje treba tražiti iste razloge ovakvom stanju - nedovoljna institucionalna/budžetska podrška i izostanak zainteresiranosti domaćih vinogradara.

Rasadnička proizvodnja treba biti strateški cilj svake zemlje, jer od kvalitetne sadnice zavisi prosperitet voćarske i vinogradarske proizvodnje. Od izuzetnog je značaja da se proizvodnja reprodukcijskog sadnog materijala zadrži unutar zemlje sadnjom i održavanjem matičnih nasada podloga i plemki visokih kategorija. Dostupnost visokokvalitetna sadnog materijala jedan je od preduvjeta za uspješan razvoj voćarskog i vinogradarskoga sektora pa je stoga potrebno (i) utvrditi dugoročne potrebe za sadnim materijalom voća i vinove loze u Federaciji BiH, (ii) podizanje matičnih nasada, minimalno kategorije Certificirani sadni materijal za vinogradarstvo i kategorije

¹⁹ Organi za potvrđivanje (Federalni agromediterranski zavod Mostar i Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo) imaju uspostavljenu svu potrebitu infrastrukturu u obavljanju službenog nadzora, za kategorije sadnog materijala voće: predosnovni, osnovni, certificirani i vinove loze: predosnovni, osnovni, certificirani i standardni sadni materijal (implementiran sustav kvalitete ISO 17065, fitosanitarni laboratorij – sustav kvalitete ISO 17025 i uvjete neophodne za štampanje deklaracija/certifikata).

Osnovni sadni materijal za voćarstvo, (iii) uključivanje u Program Federalnih/Županijskih potpora poticanje podizanja novih matičnih nasada voća i vinove loze i (iv) organiziranje genetskoga i sigurnoga odabira klonova autentičnih domaćih sorata vinove loze, naročito onih koje predstavljaju bitnu ekonomsku osnovu (žilavka i blatina).

1.9. Animalna proizvodnja

Animalna proizvodnja u Federaciji BiH čini značajan sektor ukupne poljoprivredne proizvodnje i daje važan doprinos ukupnom BDV iz poljoprivrede, izvozu poljoprivrednih proizvoda i zaposlenosti ruralnog stanovništva. Federacija BiH sa dominantnim učešćem prirodnih travnjaka, odnosno prirodnih livada i pašnjaka (724 hiljade ha ili 61,6% ukupnih poljoprivrednih površina, 2020.), predodređena je za uzgoj stoke i proizvodnju mlijeka i mesa, ali nažalost ovaj potencijal još uvijek nije dovoljno iskorišten. Brojni su problemi sa kojima se susreće animalna proizvodnja u Federaciji BiH kao što su usitnjenost zemljišnog posjeda i nemogućnost racionalne organizacije proizvodnje stočne hrane, loša struktura poljoprivrednih gazdinstva iskazana malim brojem grla stoke po farmi u kojima najveće učešće (više od 2/3) imaju gazdinstva sa veoma malim brojem grla (gazdinstva 1 do 3 muzne krave ili 1 do 5 ovaca), nedostatak reproduksijskih centara i organizovanog uzgoja bilo koje vrste domaćih životinja te problemi vezani za tržište i plasman stočnih poljoprivrednih proizvoda.

1.9.1. Proizvodnja mlijeka

Proizvodnja i prerada mlijeka se smatra strateškom granom poljoprivrede i prehrambene industrije u Bosni i Hercegovini. U Federaciji BiH je dominantna proizvodnja kravljeg mlijeka, ali se primjećuje sve značajnija, ne toliko količinom koliko strateškom važnošću, participacija ovčijeg i kozijeg mlijeka. Proizvodnjom kravljeg mlijeka u BiH se bavi oko 100.000 poljoprivrednih gazdinstava, od čega oko 33.000 domaćinstava proizvodi mlijeko u komercijalne svrhe.

U Federaciji BiH proizvodnja mlijeka se još uvijek najvećim dijelom oslanja na mala i srednja poljoprivredna gazdinstva. U analiziranom periodu 2014.-2020. ograničavajući faktori proizvodnje mlijeka su bili usitnjena imanja, mali broj grla po imanju (3 – 10), neadekvatni uslovi držanja stoke, nepovoljni uslovi za kredite u stočarstvu, nerazvijena savjetodavna služba i needuciranost farmera. Trenutno stanje proizvodnje mlijeka nije na potrebnom nivou, a situacija je dodatno pogoršala Covid-19 pandemija.

U periodu od 2014. do 2020. godine bilježi se pad broja muznih grla u Federaciji BiH. Istovremeno je ukupna proizvodnja kravljeg mlijeka rasla do 2018. godine, nakon čega dolazi do blagog pada proizvodnje na trenutnih oko 240 miliona litara. Prosječna količina mlijeka po grlu i dalje je prilično niska (oko 2.700 litara/godina; Tabela 1, Grafikoni 1 i 2). U nemogućnosti da zadovolje propisane norme u proizvodnji kvalitetnog i higijenski ispravnog mlijeka znatan broj malih proizvođača prestao je sa isporukom mlijeka na tržište. Mnoga od ovih gazdinstava se potpuno gase, često i zbog odlaska mlađeg dijela populacije u inostranstvo. Velike farme karakterišu savremeni proizvodni kapaciteti, adekvatna tehnologija, primjena svih zootehničkih mjere, uz visok stepen iskorištenosti genetskog potencijala grla i visoku proizvodnost po grlu.

Od ovčijeg mlijeka se proizvode neki od najkvalitetnijih i najpoznatijih autohtonih sireva. Izuzev posljednje dvije godine, broj pomuženih ovaca u analiziranom periodu u FBiH nije značajno opadao. U istom periodu proizvodnja ovčijeg mlijeka je neznatno rasla na aktuelnih skoro 12 miliona litara (Tabela 2, Grafikoni 3 i 4). Godišnja proizvodnja kozijeg mlijeka tokom zadnjih godina je na oko 4,5 miliona litara (Tabela 3, Grafikoni 5. i 6.).

Ukupno posmatrano, u periodu od 2014. do 2020. godine otkup mlijeka je rastao. Najmanji otkup zabilježen je 2015. godine (oko 58 miliona litara), a najviše u 2014. i 2020. godini (preko 140 miliona litara). Iako se broj kooperanata smanjuje (trenutno se procjenjuje na oko 4.500), znatan broj gazdinstava prestao je s vlastitom preradom mlijeka kojeg sada prodaje mljekarama. Pored toga,

stada se ukрупnjavaju, a veliki proizvođači prodaju mlijeko mljekarama. Prosječna cijena 1 litra mlijeka u prodaji i otkupu je varirala od 0,49 do 0,58 KM. Zabilježena prodaja na tržnicama/pijacama je jako mala i predstavlja od 0,20 do 1,11% od ukupne količine mlijeka u prodaji i otkupu u FBiH. Pored ovog, izvjesno je da se određene, moguće i znatne, količine mlijeka prodaju neregistrovanim kanalima. Međutim, trend smanjenja udjela prodaje mlijeka na tržnicama/pijacama komplementaran je sa zabilježenim povećanim otkupom (Tabela 4; Grafikoni 7-11).

1.9.2. Proizvodnja mesa

Proizvodnja različitih vrsta mesa, njegov plasman na tržište u svježem stanju i proizvodnja polugotovih i gotovih mesnih proizvoda odvija se je na čitavoj teritoriji Federacije BiH. Uzgoj domaćih životinja za proizvodnju mesa najčešće se vrši na manjim ili većim farmama krava za tov, držanjem stada ovaca za klanje (najčešće do nekoliko stotina) i na farmama peradi (većinom sa po par hiljada tovljenika). Uzgoj svinja je manjem obimu i svodi se najčešće na tov uvezene prasadi za domaće potrebe i plasman na domaće tržište. Proizvođači mesanih prerađevina rjeđe su i uzgajivači životinja i uglavnom ih nabavljaju na domaćem ili stranom tržištu.

U posmatranom sedmogodišnjem periodu (2014. – 2020. godina) broj zaklanih goveda, ovaca, svinja i peradi kao i neto težina zaklanih grla pokazuje velike varijacije, kako po godinama tako i po vrsti zaklanih životinja. Broj zaklanih grla goveda i neto težina zaklanih goveda pokazuje kontinuiran i značajan pad. Broj zaklanih ovaca u istom periodu značajno varira, pri čemu se neto težina ovčijeg mesa skoro podudara sa promjenama u broju zaklanih grla. Nagli pad broja zaklanih ovaca u 2020. godini i plasmana ovčijeg mesa i mesnih prerađevina inače može se objasniti poremećajem na tržištu zbog Covid-19 pandemije. I broj zaklanih svinja je bio u stalnom padu. Zabilježen je značajan nesklad između broja zaklanih grla i neto težine dobivenog mesa u prvim godinama ovog perioda (pad broja zaklanih grla i povećanje ili neznatna promjena u masi mesa), što je vjerovatno posljedica strukture zaklanih životinja (povećano klanje tovljenih svinja u odnosu na klanje prasadi). Trenutni uzgoj svinja u Federaciji BiH nije dovoljan za osiguranje dovoljnih količina svinjskog mesa za potrebe domaćeg tržišta pa je uvoz svinjskog mesa, naročito u prerađivačke svrhe, neophodan. Broj zaklane peradi i neto težina dobivenog mesa pokazuju konstantan i značajan porast, pri čemu neto težina mesa peradi prati povećanje broja zaklanih jedinki. Zbog povoljnijih cijena ovog mesa psotoji stalna i visoka tražnja na domaćem tržištu, a trendu rasta je vjerovatno doprinijelo i konačno odobrenje izvoza mesa peradi u EU od 2019. godine.

Proizvodnja mesa u Federaciji BiH tokom prethodnih godina obilježena je brojnim problemima, uz pad proizvodnje nekih vrsta mesa i debalansom nivoa ponude domaće proizvodnje i potreba domaćeg tržišta. Rezultat je to značajnog smanjenja broja rasplodne stoke i tovnih grla. Posljednjih godina su cijene uvozne stoke za klanje i tov bile približno jednake ili neznatno više od cijena uvezenog mesa, tako da se tokom tri posljednje godine smanjio uvoz živih grla na račun uvoza mesa po niskim uvoznim cijenama, uglavnom iz EU. Ovim je dodatno smanjen broj zaklanih grla čime je domaća klaonička industrije dovedena na rub opstanka. Rezultat navedenog je pad domaće proizvodnje mesa i nedostatka mesa na domaćem tržištu, kako svježeg, tako i kao sirovine za mesoprerađivačku industriju koja je zadovoljenje svojih proizvođačkih kapaciteta u velikoj mjeri već bila bazirala na sirovinama iz uvoza.

1.9.3. Govedarstvo

Govedarstvo je okosnica razvoja stočarske proizvodnje u Federaciji BiH. U analiziranom periodu 2014.-2020. primjetan je pad ukupnog broja goveda sa 215.478 (2014) na 195.356 (2020) i rezultat je prije svega smanjenja broja muznih krava i steonih junica. Broj muznih krava je u stalnom padu i u 2020. godini broji 111 hiljada grla. Pozitivni trend je zabilježen u prosječnoj muznosti krava koja je sa 2.557 litara u 2014. godini se povećala na 2.880 litara u 2020. godini, ali ove vrijednosti su još uvijek

daleko od EU standarda. Pad broja muznih krava i ukupne proizvodnje mlijeka upućuje na potrebu dodatnih aktivnosti i mjera unapređenja sektora, jer očito najveći dio budžetske podrške koje imaju proizvođači mlijeka u Federaciji BiH nije dovoljna za stabilnost i daljnji razvoj proizvodnje mlijeka.

Prosječna neto težina zaklanih goveda u stalnom je porastu i povećana je sa 8.262 tone u 2014. godini na 9.790 tona u 2020. godini i rezultat je starijih kategorija. S druge strane, u istom periodu neto težina zaklanih teladi je dramatično smanjena i sa 1.995 tona u 2014. godini dostigla je nivo od svega 770 tona u 2020. godini, što je posljedica značajnog uvoza ove kategorije goveda.

U strukturi govedarskih farmi dominiraju poljoprivredna gazdinstva sa 1-5 grla (74,52%), koju slijede gazdinstva veličine 6-10 grla (12,55%), dok je najmanja zastupljenost gazdinstava sa preko 50 grla koja participiraju sa svega 3,73%. Najviše su zastupljene pasmine kombinovanog tipa (mlijeko-meso i meso-mlijeko) predstavljene u simentalu, manje u holsteinu, dok u pojedinim dijelovima Federacije BiH se mogu naći i autohtona pasmina buša.

Najveći dio govedarske proizvodnje je smješten u tri kantona - Unsko-sanski kanton, Zeničko-dobojski i Tuzlanski kanton u kojima se i dovija glavina proizvodnje mlijeka i mesa.

U cilju podizanja konkurentnosti govedarske proizvodnje na otvorenom tržištu kakvo je tržište Bosne i Hercegovine (Federacije BiH) potrebno je uspostaviti nove proizvodne sisteme koji će se veličinom proizvodne jedinice (farme), nivoom proizvodnje, te primjenom tehnoloških procesa moći nositi sa proizvodnim sistemima zemalja iz okruženja i EU. Govedarsku proizvodnju u značajnoj mjeri će definisati i stanje u prerađivačkoj industriji mlijeka, u mesoprerađivačkoj industriji i njihovoj međusobnoj povezanosti, što se ogleda kroz kvalitet mlijeka i mliječnih proizvoda kao i kvalitet mesa i mesnih proizvoda. Posebno je naglašen problem cjenovnih odnosa u otkupu sirovina. Glavni izazovi koji stoje pred ovom granom animalne proizvodnje se ogledaju u potrebi transformacije postojećih u održive farme veličine preko 20 muznih krava, odnosno 50 tovnih grla, poboljšane produktivnosti i modernizaciji kroz uvođenje savremenih tehničko-tehnoloških rješenja. Uz ovo je potrebna uspostava uzgojno-seleksijske službe kao i uspostava informacionog sistema za uzgojno seleksijski rad. Poseban fokus je potrebno staviti na transfer znanja, unapređenje genetskog potencijala kroz nabavku visokokvalitetnih junica i rasplodnih bikova te tržišnu promociju same govedarske proizvodnje.

1.9.4. Svinjogojstvo

Svinjogojstvo, brojem grla i ukupnom vrijednošću proizvodnje spada među manje važne grane animalne proizvodnje u Federaciji BiH. U periodu 2014. - 2020. ukupan broj svinja je varirao iz godine nepokazujući neki izrazit trend i kretao se u rasponu između 80 i 90 hiljada grla (Prilog - Tabela P-4.1.) pri čemu 10-12% ovog broja su činila priplodna grla - krmače i suprasne nazimice. Pasminski sastav svinjogojskih farmi je dosta skroman i svodi se na križance pasmina landras i veliki jorkšir, te u znatno manjoj mjeri na pasmine durok i pietren. Nedostatak uzgojno-seleksijskog programa jedna je od većih prepreka planiranju i samoj proizvodnji kvalitetnog rasplodnog i tovnog materijala. Također nedostaje plansko provođenje križanja i hibridizacije, čiji rezultat je, između ostalog, skromni broj odgojene prasadi po krmači i nivo prirasta. Ukupna proizvodnja svinjskog mesa u registrovanim klaonicama u Federaciji BiH u periodu 2014. - 2020. varira između 6.575 tona (2014) i 8.911. tona (2020), dok broj zaklanih svinja se kreće od 73.063 (2014) do 81.850 (2020). Zbog konfesionalne strukture stanovništva u Federaciji BiH, svinjsko meso konzumira manji dio stanovništva ovog BiH entiteta, a najveća proizvodnja mjerena brojem grla se odvija u Posavskom kantonu (38,72%, 2020.). Proizvodnja svinjskog mesa u BiH (Federaciji BiH) je u potpunosti orijentirana na domaće tržište, kako za potrošnju u svježem stanju tako iza proizvodnju kratkotrajnih prerađevina. Zbog provođenja obaveznog cijepljenja protiv klasične kuge svinja onemogućen je izvoz živih utovljenih životinja. Glavne razloge u oscilacijama i padu proizvodnje svinjskog mesa u Federaciji BiH treba tražiti u bescarinskom uvozu svinjskog mesa iz zemalja EU i njenim nižim cijenama u odnosu na domaće te u rastu cijena stočne hrane, naročito soje i kukuruza.

Posljedica spomenutog je "gašenje" domaće proizvodnje i to ne samo manjih porodičnih gazdinstava već i specijaliziranih velikih proizvođača, nasljednicima nekadašnjih velikih preduzeća.

Proizvodnja svinjskog mesa je dosta ekstenzivna, uglavnom se radi o klanju mlađih kategorija svinja i prosječna proizvodnost se kreće oko 260 kg žive mjere po krmači. Struktura svinjogojskih farmi je također nepovoljna. Dominiraju farme sa malim brojem grla (do 20), dok je skroman broj velikih (preko 100 grla) farmi. Ovo ujedno upućuje na činjenicu da je veoma mali broj specijaliziranih farmi. Glavni razlozi ovakvom stanju svinjogojstva u Federaciji BiH se ogledaju u (i) potpuno liberalizirano tržište mesa u BiH, (ii) nedovoljna sistemaska podrška sektoru, (iii) bescarinski uvoz, (iv) usitnjena imanja sa malo obradive površine, (v) mali broj rasplodnih i tovnih grla na gazdinstvu, (vi) neodgovarajući uvjeti držanja, (vii) loš pasminski sastav, (viii) nedostatak uzgojno-selekcijskog rada u sektoru, (ix) nedostupnost povoljnih kreditnih linija, (x) slaba educiranost proizvođača svinjskog mesa te (xi) mala relativno niska budžetska izdvajanja i nedovoljni poticaji za tovljenike i rasplodna grla.

1.9.5. Ovčarstvo i kozarstvo

Ovčarstvo i kozarstvo su važne grane animalne proizvodnje u Federaciji BiH koje karakteriše ekstenzivni način proizvodnje i korištenje prirodnih travnjaka, prije svega pašnjačkih površina. Osim ekonomskog značaja za veliki broj ruralnih domaćinstava, ove dvoje grane daju značajan doprinos i biološkoj raznolikosti u područjima u kojima se odvija.

Ovčarstvo

U periodu 2014. - 2020. uočava se negativni trend i pad ukupnog broja ovaca. Sa 532 hiljada grla u 2014. godini ukupan broj ovaca je smanjen za 4,5% i iznosi 508 hiljada. Razlog ovakvom kretanju je najviše doprinijelo smanjenje ukupnog broja najmlađih kategorija, janjadi i šilježadi čiji broje je sa 94,5 hiljada u 2014. godini sveden na 81 hiljadu u 2020. godini. U pasminskom sastavu dominira domaća pramenka sa svojim sojevima koji se razlikuju u fenotipskim i proizvodnim karakteristikama zavisno od uslova u kojima se uzgajaju. Pored pramenke, sa znatno manjim učešćem su prisutne i autohtone pasmine ovaca uvezene u cilju poboljšanja i melioracija domaće pasmine ovaca. Najveći doprinos ukupnom broju ovaca u 2020. godini daju tri kantona - Srednjobosanski (18,83%), Hercegovačko-neretvanski (18,66%) i Zeničko-dobojski (13,49%).

Ukupna godišnja proizvodnja ovčjeg mlijeka je 11,5 miliona litara i dosta je ujednačena i stabilna u svom analiziranom periodu 2014. - 2020. Prosječna proizvodnja mlijeka po muznoj ovci u periodu laktacije iznosi 54 litara, što je daleko od EU prosjeka. Kada se govori o proizvodnji ovčjeg mesa primjetan blagi pad u periodu 2014. - 2020., a posebno niska proizvodnja je zabilježena u 2020. godini (36% u odnosu na 2019.) kao, prije svega, posljedica pandemije Covid -19.

Kozarstvo

Ukupan broj koza u periodu 2014. - 2020. je dosta neujednačen, pokazujući određeni rast do 2017. godine (44.616), nakon čega broj opada i dostiže u 2020. godini nivo od 42.497. Prema pasminskom sastavu dominiraju različiti križanci, a kod manjeg broja, uglavnom specijaliziranih, farmi uzgajaju se u koze čistojske alpska, sanska, burska i domaća koza. Najveći doprinos ukupnom broju koza daje Hercegovačko-neretvanski kanton (26,1%). Broj muženih koza u periodu 2014. - 2020. se kreće u rasponu 24 do 26 hiljada sa prosječnom godišnjom proizvodnjom od 197 litara po muznoj kozi. Ovakav prosječan prinos muznih koza je dosta ujednačen u svim analiziranim godinama i ne zadovoljava proizvodne standarde modernog kozarstva u razvijenim zemljama EU.

Brojni su problemi koji se trebaju rješavati u granama ovčarstvo i kozarstvo. Strukturne promjene i učešće farmi sa većim brojem grla, bolja tehničko-tehnološka opremljenost, precizno mapiranje brojnog stanja, organizovanje funkcionalnog i efikasnog udruženja proizvođača, osnivanje selekcijskih i reproduktivnih centara te unapređenje transfera znanja i angažman poljoprivrednih

savjetodavaca, samo su neke od aktivnosti i mogući pravci djelovanja u budućem periodu implementacije Strategije.

1.9.6. Konjogojstvo

U periodu 2014. - 2020. u Federaciji BiH nastavljen je negativni trend i pad ukupnog broja konja. Ukupan broj konja se smanjio sa 5.903 koliko je bilo u 2014. godini na 4.298 u 2020. godini. Prema stručnim projekcijama i u narednom periodu, zbog sve izraženije depopulacije ruralnih područja, može se očekivati negativan trend ukupnog broja konja ukoliko se ne poduzmu odgovarajuće mjere sadržane prije svega u poticanju autohtonih pasmina (bosanski brdski konj). Zapravo, za unaprjeđenje sektora konjogojstva u Federaciji BiH, po uzoru na razvijene konjogojске sektore u Evropi, bilo bi potrebno najprije napraviti registar grla razvrstan po pasmina i upotrebnoj vrijednosti. Nadalje, potrebno je promovirati konjički sport, a kao najvažnije afirmirati, valorizirati i zaštititi autohtonu pasminu bosanskog brdskog konja koji je BiH kulturološko i tradicijsko naslijeđe.

1.9.7. Peradarstvo

Peradarstvo, kao jedna od rastućih grana animalne proizvodnje od 2000-tih godina, u periodu 2014. - 2020. je zadržala, uz manje oscilacije, broj na nivou 10 do 11 miliona peradi. Kada se govori o broju zaklane peradi u registriranim klaonicama uočava se značajan trend rasta i povećanje sa 21,6 miliona komada u 2014. godini na 32,6 miliona komada u 2020. godini. Isti trend je zabilježen i kada se govori o neto težini očišćenih trupova koja je povećana sa 32.067 tona u 2014. na 50.178 tona u 2020. godini. Prosječna neto težina zaklane peradi se kreće oko 1,5 kg.

Stabilna proizvodnja u analiziranom periodu 2014. - 2020. utvrđena je i kada se govori o proizvodnji jaja i broju koka nosilica. Ukupan broj koka nosilica se kretao između 1,72 miliona (2014) i 1,89 miliona (2015) i 1,87 miliona (2020). Uočene oscilacije u broju koka nosilica su uglavnom vezane za prodajnu cijenu jaja, odnosno troškove stočne hrane. Puno veća variranja su bila prisutna kada se govori o samoj proizvodnji jaja. U 2014. godini ova proizvodnja je iznosila 276 miliona komada, a u 2020. godini je bila povećana za 14,13% i iznosila je 315 miliona komada. Prosječna proizvodnja jaja po koki nosilici je varirala od 157 (2017) do 179 (2020). I u ovoj proizvodnji Federacija BiH značajno zaostaje za EU standardima koji se kreću od 300 do 320 jaja po koki nosilici. Najveći doprinos peradarstvu, kada se govori o broju koka nosilica i proizvodnji jaja daju proizvođači iz Tuzlanskog i Zeničko-dobojskog kantona, u kojima i egzistira najveći broj modernih peradarskih farmi, sa modernim objektima velikih kapaciteta i automatiziranim proizvodni procesima sa vrlo malo učešća rada.

Tov ćurki, pataka i gusaka na prostoru Federacije BiH javlja se sporadično i nema neki važni proizvodno-ekonomski značaj.

1.9.8. Pčelarstvo i proizvodnja meda

Pčelarstvo na području Federacije Bosne i Hercegovine je tradicionalna poljoprivredna grana koja se posljednjih godina intenzivno razvija. Pored značaja u proizvodnji meda, ova grana postaje prepoznatljiva i po drugim pčelinjim proizvodima kao što su pelud, propolis, vosak te matična mliječ. Jedno od obilježja pčelarstva u Federaciji BiH je dominantno učešće pčelarskih proizvođača s malim brojem društava, i s druge strane malo učešće proizvođača sa većim brojem društava. Najveći broj pčelara pčelarstvom se bavi ne kao osnovnim zanimanjem, već kao načinom ostvarivanja dodatnih izvora prihoda, pa su kao takvi u najvećem broju van uspostavljenog sistema i plasiranja pčelinjih proizvoda mimo zvaničnih puteva tržišta.

U analiziranom periodu 2014. - 2020. broj pčelinjih društava u Federaciji BiH pokazuje trend rasta i u 2020. godini je registrovano 254.061 košnica pčela što je za razliku od 2014. godine. viša za 34.679 košnica pčela, odnosno za 15,81%. Najveći broj (53,43%) košnica pčela je smješten u tri

kantona - Unsko-sanski, Tuzlanski i Hercegovačko-neretvanski. Za razliku od rasta broja košnica pčela ukupna proizvodnja meda pokazuje značajne oscilacije iz godine u godinu i rezultat je sve izraženijih klimatskih promjena. Ukupna produkcija meda u Federaciji BiH se kretala od 1.351 tonu u 2017. godini do 2.862 tone u 2015. godini. Variranja su izražena i kod prosječne proizvodnje meda po košnici koja su se kretala u rasponu od 5,73 kg (2020.) do 12,50 kg (2015.).

Proizvođače meda karakteriše izražena raznolikost kako po životnoj dobi, stepenu obrazovanju, asortimanu proizvoda do veličine gazdinstva i broja košnica pčela. Najveći broj proizvođača organizuje prodaju na samom gazdinstvu/domaćinstvu, a znatno manji na tržnicama i specijalizovanim prodavnicama.

I ovoj grani animalne proizvodnje nedostaje bolja organizovanost (profesionalna udruženja) proizvođača i transfer znanja kroz aktivnost savjetodavne službe, odnosno tehnička i stručna pomoć u prevenciji i suzbijanju štetnika i bolesti.

1.10. Ribarstvo

Ribarstvo u Federaciji BiH ima viševjekovnu tradiciju i uslovno se može podijeliti na morsko i slatkovodno ribarstvo. U oba podsektora ribarstva u većoj su ili manjoj mjeri zastupljeni osnovni vidovi djelatnosti (proizvodnje): akvakultura, privredni ribolov i sporsko-rekreativni ribolov.

Početak razvoja **akvakulture** u Bosni i Hercegovini vezan je za kraj 19. i početak 20. vijeka, kada se osnivaju prva pastrmska i šaranska ribogojilišta. Od 1894. godine, kada je osnovano pastrmsko ribogojilište „Vrelo Bosne“ kod Sarajeva, do sedamdesetih godina prošlog vijeka osnovano je nekoliko velikih pastrmskih ribogojilišta, koja su u to vrijeme bila najmodernija i najproduktivnija ribogojilišta u Evropi. Danas u Federaciji BiH egzistira 78 ribogojilišta, što čini 65,5% od ukupnog broja ribogojilišta u BiH (FAO, 2015). Najveći broj ribogojilišta u Federaciji (52 objekta ili 66,7%) u proizvodnji ribe primjenjuje sistem protočnih betonskih bazena. To su isključivo pastrmska ribogojilišta. Proizvodnja konzumne ribe u moru i na hidroakumulacijama odvija se isključivo u ribogojilištima sa kavezim sistemom uzgoja. U ovim se ribogojilištima (15 objekata) proizvodi se konzumna morska riba i pastrmka, i čine 19,2% od ukupnog broja ribogojilišta. Najniža proizvodnja konzumne ribe ostvaruje se u ribogojilištima sa zemljanim bazenima (14,1%), u kojima s uzgaja šaran i srodne vrsta.

Akvakultura je jedan od najbrže rastućih sektora poljoprivrede i prehrambene industrije u Federaciji BiH. U odnosu na kraj prošlog vijeka, kada se proizvodilo oko 1.000 t godišnje, proizvodnja konzumne ribe je u posljednjih dvadeset godina utrostručena, i kreće se između 2.000 i 3.000 t. godišnje, a u pojedinim proizvodnim godinama i više. U Federaciji BiH akvakultura se uglavnom bazira na uzgoju konzumne pastrmke i manjim dijelom na marikulturi, uzgoju morske ribe i školjki. Uzgoj šarana i drugih toplovodnih riba organizovan je samo na malim porodičnim ribnjacima i proizvodnju za vlastite potrebe gazdinstava i prodaju žive ribe na ribnjaku, pa je njihova proizvodnja skoro zanemarljiva. Ukupna proizvodnja ribe i drugih vodenih organizama u 2019. godini (3.011 t) povećana je za oko 80% u odnosu na 2014. godinu (1.685 t), odnosno za oko 90% u odnosu na 2015. godinu (1.605 t), kada je registrovana najmanja proizvodnja u periodu 2014-2020. godina. U 2020. godini došlo je do značajnog pada proizvodnje ribe i drugih vodenih organizama (2.000 t), isključivo kao posljedica pandemije i otežanog poslovanja u takvim uslovima.

Prema FAO podacima proizvodnje kalifornijske pastrmke, u 2018. godini BiH, sa proizvodnjom od 2.746 t (F BiH - 2.575), bila je među 25 najvećih proizvođača u Svijetu, odnosno među 15 u Evropi. Pored kalifornijske pastrmke, u hladnovodnim pastrmskim ribogojilištima, kao konzumna riba uzgajaju se i potočna pastrmka i potočna zlatovčica. U 2019. godini, u Federaciji BiH, isključivo u protočnim betonskim bazenima, ostvarena je proizvodnja od 80 t potočne pastrmke i 20 t potočne zlatovčice. Prema FAO statističkim podacima, BiH, odnosno F BiH (RS i BD nemaju registrovanu

proizvodnju), spada među 10 najvećih proizvođača konzumne potočne pastrmke (8. mjesto) i konzumne potočne zlatovčice (6. mjesto) u Svijetu.

I u proizvodnji morske ribe došlo je do značajnog povećanja proizvodnje u periodu 2014-2019. godina. Proizvodnja konzumnog lubina i orade u 2019. godini (210 t) bila je više nego dvostruko veća u odnosu na 2014. godinu (100 t). Proizvodnja morskih školjki (dagnja i kamenica) je u periodu 2014-2019. godina drastično smanjena, gotovo u potpunosti obustavljena. Od 45 t konzumne školjke u 2014. godini proizvodnja je pala na 11 t u 2018. i 2019. godini, dok u 2020. godini nije uopće registrovana.

Privredni ribolov je djelatnost koja podrazumijeva lov ribe profesionalnim ribolovnim alatima i opremom, radi stavljanja ulovljene ribe u promet i sticanja dobiti. Ovaj vid ribolova uglavnom je zastupljen u morskom ribarstvu, dok ga je u slatkovodnom ribarstvu moguće obavljati samo na rijeci Savi. Privredni ili komercijalni ribolov u moru vjekovima je obezbjeđivao životnu egzistenciju stanovništva u priobalnom dijelu naše zemlje. Sa razvojem društva i industrijalizacijom privrede, imajući u vidu i veličinu morskog teritorija i razvoj akvakulture, sve više je opadao interes za ribolovom kao primarnom privrednom djelatnošću. Procjenjuje se da ulov u morskom ribolovu iznosi 10 do 15 tona ribe godišnje, pri čemu je važno istaknuti da se ulov uglavnom plasira tokom turističke sezone, direktnom prodajom lokalnim restoranima.

Profesionalno ribarenje na rijeci Savi ima viševjekovnu tradiciju, pa je navika konzumiranja slatkovodne ribe lokalnog stanovništva puno veća nego u drugim dijelovima naše zemlje. Vlada Posavskog kantona je izdala tri dozvole za privredni ribolov, dvije za ribolovno područje Orašje i jednu za ribolovno područje Odžak. Kompletan godišnji ulov ribe u ovom području plasira se i prodava na lokalnom tržištu, putem ribarnica ili restorana. Prema FAO godišnjaku za ribarstvo (2020) u BiH se svake godine izlovljava 305 tona ribe, od čega najveći udio (300 t) čine različite vrste slatkovodnih riba (šaran, babupka, smuč, som, i dr.).

Sportsko-rekreativni ribolov je djelatnost ribarstva, koja podrazumijeva lov ribe udičarskim ribolovnim alatima i opremom, radi sporta ili rekreacije. Ulovljena riba se ne smije stavljati u promet i sportsko-rekreativni ribari je smiju koristiti samo za vlastite potrebe. Prema usmenim podacima Sportsko ribolovnog saveza BiH, u Bosni i Hercegovini je 2020. godine bilo oko 21.000 sportskih ribolovaca, od čega najveći dio (13.045 ili 61,9%) čine ribolovci koji su članovi Sportsko ribolovnog saveza Federacije BiH, odnosno nekog od ribolovnih društava u Federaciji. Procjenjujući da svaki registrovani sportsko-rekreativni ribolovac ostvari ulov u količini od 15 do 20 kg u toku godine, može se zaključiti da je u Federaciji BiH u 2020. godini ostvaren ulov od 200 do 250 tona ribe godišnje.

Prosječna godišnja potrošnja ribljeg mesa po glavi stanovnika u Evropi u 2017. godini iznosila je 21,5 kg, a Bosna i Hercegovina se nalazila na posljednjem mjestu evropskih zemalja, sa godišnjom potrošnjom od 5,8 kg po glavi stanovnika. Najveći udio u ukupnom proizvodu ribarstva Federacije čine proizvodi akvakulture, prvenstveno konzumna riba. Najveći dio proizvoda slatkovodne akvakulture i proizvoda marikulture namijenjen je domaćem tržištu, dok se jedan dio plasira na tržište EU (prvi certificirani proizvod animalnog porijekla), zemalja CEFTE, EFTE i drugih zemalja. U proteklom sedmogodišnjem periodu permanentno je rastao izvoz proizvoda akvakulture iz Federacije BiH i u 2020. godini je postigao maksimalnu vrijednost (1.648,6 t). Izvoz sušene, soljene i dimljene riba u 2020. godini je za deset puta uvećan u odnosu na 2014. godinu. Za dva puta je u proteklom periodu uvećan izvoz smrznute i svježije ili rashlađene ribe. Jedini pad izvoza je registrovan kod žive ribe i on je za oko tri puta manji u 2020. godini u odnosu na 2014. godinu. S druge strane, ukupni izvoz ribe, ribljih proizvoda i drugih akvatičnih organizama u 2020. godini (1631,7 t) skoro je za dva i po puta uvećan u odnosu na 2014. godinu (668,6 t).

1.11. Prehrambena industrija

U periodu od 2014. do 2020. godine broj zaposlenih u prehrambenoj industriji povećan je za oko 9,1%, odnosno na oko 14.000 zaposlenih. Trend povećanja zapošljavanja bio je povoljniji do pojave Covid-19 pandemije koja je uzrokovala, istina neznatno, smanjenje broja zaposlenih u ovoj industriji za oko 2%. Udio zaposlenih u prehrambenoj industriji FBiH ostaje nisko i čini svega oko 2,6% ukupno zaposlenih. Plate zaposlenih u sektoru prehrambene industrije su i dalje za oko 40% niže od prosječne plate u FBiH te su niže i od prosječnih plata u sektorima poljoprivrede, šumarstva i ribolova, proizvodnje pića i duhanske industrije.

Pojedini dijelovi sektora prehrambene industrije i dalje su znatno ovisni o uvozu sirovina i poluproizvoda. Može se reći da se mljekarstvo, proizvodnja mineralnih voda, proizvodnja prerađevina od voća i povrća i proizvodnja vina najvećim dijelom zasnivaju na domaćim sirovinama. S druge strane, proizvodnje piva, osvježavajućih bezalkoholnih pića, voćnih sokova, cigareta i žitnih prerađevina bazirane su na uvoznim sirovinama. Znatni prerađivački kapaciteti mljevenja žitarica i prerade mesa samo mali dio potreba za sirovinama obezbjeđuju iz domaćih izvora. Zabrinjavaju pojave, za sada ograničene ne pojedine godine, potrebe uvoza sirovina za kapacitete koji se bave proizvodnjom prerađevina od povrća. U FBiH još uvijek nije pokrenuta proizvodnja nekih važnih prehrambenih proizvoda i poluproizvoda poput, šećera, biljnog jestivog ulja, voćnih koncentrata i slada, što znatno doprinosi negativnom spoljnotrgovinskom bilansu sektora u cjelini.

Asortiman proizvoda prehrambene industrije FBiH je inače prilično organski. Sada je već hroničan nedostatak inovacija proizvoda i pakovanja, a naročito se malo napredovalo u proizvodnji dijetetskih proizvoda i dehidriranih i djelimično dehidriranih proizvoda gdje pored nepostojanja postrojenja, nedostaju i motivi i ideje za pokretanje ovih vrsta proizvodnji. Vrlo mali ili nikakvi pomaci su učinjeni u kreiranju novih proizvoda na bazi iskorištavanja nusproizvoda što je u razvijenom svijetu snažno promovisana i ustaljena praksa.

U periodu od 2014. do 2020. godine zabilježen je značajan rast proizvodnje u prehrambenoj industriji FBiH. Zvanična statistika je bilježila podatke o godišnjim proizvodnjama: mlinske industrije, prerade mlijeka, prerade mesa, prerade voća i povrća, proizvodnje keksa i vafla, proizvodnje piva, proizvodnje vina, proizvodnje vode i mineralne vode, proizvodnje bezalkoholnih pića i proizvodnje cigareta. Najveći rast zabilježen je kod proizvodnje keksa i vafla (preko 120%). Visok rast proizvodnje bilježe proizvodnja vode (oko 59%), prerada mesa (oko 54%) i mlinska industrija (oko 50%). Povećanje proizvodnje bilježe i prerada mlijeka (oko 16%) te proizvodnja piva (oko 4%). Prema statističkim podacima, rast proizvodnje od oko 80% zabilježen je i u vinarstvu, iako se, prema stručnim stajalištima, podaci zvanične statistike o proizvodnji grožđa i vina u BiH inače smatraju nepouzdanim. Treba naglasiti da je 2020. kao konačna godina posmatranog perioda, ali i kao godina Covid-19 pandemije, značajno uticala na navedene pokazatelje rasta u domenima proizvodnje piva, vina i bezalkoholnih pića. Proizvodnja vina i bezalkoholnih pića je u 2020. godini bila za oko 10% manja od proizvodnje u 2019. godini, dok je proizvodnja piva u 2020. godini bila za oko 14% manja od proizvodnje u 2019. godini. Ovo je uticalo i na ukupno posmatrano smanjenje proizvodnje bezalkoholnih pića (preko 6%) u posmatranom periodu. Izraziti pad proizvodnje u periodu od 2014. do 2020. godine zabilježen je kod proizvodnje cigareta (smanjenje za preko 80%), što se može objasniti promjenama poslovnih politika (izmiještanje proizvodnje) novih vlasnika kapaciteta za proizvodnju cigareta u FBiH.

U odnosu na prethodni, tokom posmatranog perioda iskorištenost kapaciteta povećala se u mlinskoj industriji, preradi mesa, proizvodnji keksa i vafla, piva i vina. Međutim, iskorištenost kapaciteta u prehrambenoj industriji FBiH još uvijek je jako niska. Tako je za većinu analiziranih podsektora iskorištenost kapaciteta ispod 50%. Samo su mlinska industriji i proizvodnja keksa i vafla (koje se inače prvenstveno oslanjaju na uvozne sirovine) u 2020. godini imale iskorištenost kapaciteta preko 50% (69,99%, odnosno 54,02%). Najmanje su iskorišteni kapaciteti u pogonima za

proizvodnju cigareta (5,51%) te u proizvodnji vina (14,69%). Prema stručnim mišljenjima, iskorištenost kapaciteta u vinarstvu je vjerovatno veća od navedene, a njegova iznesena vrijednost je moguća posljedica nekompletnosti podataka koje bilježi statistika.

Velika većina pogona prehrambene industrije u FBiH ima u primijeni HACCP sistem, a mnogi posluju i u skladu s odredbama ISO 9001 standarda. Sporadično se sreću i pogoni sa implementacijom ISO standarda serija 14000 i 22000. Bilježi se i rast Halal certifikacija i povećanje izvoza ovako certificiranih proizvoda. Halal standard inače je registrovan kod Instituta za standardizaciju BiH kao nacionalni standard pod nazivom Halal hrana – zahtjevi i mjere, BAS 1049:2007. Nakon potvrde Vijeće za fetve Rijasete Islamske zajednice u BiH iz 2005. godine BiH HALAL standard postao je prvi evropski, a drugi u svijetu registrovani Halal standard.

Nakon niza godina u BiH i FBiH su stečeni regulatorni i institucionalni uslovi za efektivno provođenje tzv. politike kvaliteta prehrambenih proizvoda. Ovdje se prije svega misli na službenu registraciju zaštićenih oznaka porijekla (PDO ili ZOP), zaštićenih oznaka geografskog porijekla (PGI ili ZOGP) i oznaka garantovano tradicionalnih specijaliteta (GTS). Postupak zaštite i registracije vodi Agencija za sigurnost hrane BiH, a u FBiH su trenutno dva certifikacijska tijela ovlaštena za provođenje potrebnih kontrola za korištenje ovih oznaka. Tokom 2020. i 2021. godine službeno su registrovane prve ZOP i ZOGP za poljoprivredne i prehrambene proizvode u BiH (dva sira, jedan suhomesnati proizvod, jedna voćna prerađevina i krompir iz jednog područja).

Pogoni prehrambene industrije u FBiH otpad zbrinjavaju shodno zakonskim odredbama. Važno je, međutim, naglasiti da još uvijek nema znatnijih pomaka u smislu kontrole, ušteda, razvrstavanja, reciklaže i ponovne upotrebe nusproizvoda ili otpada kao novih proizvoda.

1.11.1. Prerada mlijeka

Mljekarska industrija je ostvarila značajne pozitivne razvojne trendove, brže od razvoja u primarnoj proizvodnji mlijeka. U FBiH danas posluje oko 20 mljekara, većinom mikro (do 10 zaposlenih) i malih (10 do 50 zaposlenih). Međutim, tri velike mljekare prerađuje oko 71% ukupno otkupljenog mlijeka u FBiH. Dnevne prerađene količine mlijeka u mljekarama variraju od 1.000 do 150.000 litara, uz tek nekoliko pogona (uglavnom sirana) čija se dnevna prerada mjeri stotinama litara. Ukupni obim proizvodnje mlijeka i mliječnih proizvoda u FBiH od 2014. godine raste po stopi nešto većoj od 1% godišnje i trenutno je preko 168 miliona kilograma gotovih proizvoda (Tabele 5-11, Grafikon 12). U strukturi proizvoda sa oko 80% učešća izrazito dominira tzv. konzumni program, mlijeko (uglavnom UHT) i pavlaka (različitih sadržaja masti, nefermentirana). Slijede fermentirana mlijeka (jogurt, kefir, kiselo mlijeko) i pavlaka sa 14 – 20% učešća. Sirevi su daleko manje zastupljeni (ispod 3%), pri čemu veći dio čine svježi sirevi, dok svi drugi sirevi (polutvrđi, tvrdi sir, ribani, u prahu, sa plijesnima i drugi) čine tek oko 1%. Maslac, mliječni namazi, surutka (uključujući modificiranu, tekuću u obliku pirea, nekoncentriranu ili koncentriranu i zaslađenu), te smrznuti deserti imaju minimalan udio, svaki od ovih proizvoda ispod 1%. U FBiH od 2013. godine nema proizvodnje mlijeka u prahu. Obimi proizvodnje mlijeka i svih vrsta (nefermentirane) pavlake, mliječnih namaza, fermentiranih mlijeka, te surutke i njenih proizvoda su pratili trend rasta ukupnog obima sektorske proizvodnje. Posljednje dvije godine bilježi se pad proizvodnje svih vrsta sireva, a tokom zadnje godine i pad proizvodnje maslaca. Sličan opadajući trend proizvodnje bilježi se i za sladoled, za što se uzroci, pored Covid-19 pandemije, mogu naći i u potpunoj obustavi proizvodnje sladoleda na štapiću u najvećem proizvođaču sladoleda u FBiH (Tabele 5-11, Grafikoni 20-27). U posmatranom periodu su prošireni proizvodni kapaciteti i asortiman za neke proizvode. Većina mljekara u svom proizvodnom programu ima UHT mlijeko, fermentirana mlijeka (jogurt, kefir, ajran), fermentiranu pavlaku, i mliječne namaze. Tek par mljekara proizvodi razne tipove vrhnja i maslac. Aktivno je nekoliko sirana, od kojih su dvije znatnijih kapaciteta dok su ostale manji pogoni. Svježi sir se proizvodi u većem broju mljekara, dok ostale proizvode polutvrde, tvrde, bijele salamurne i albuminske sireve. Niti jedna mljekara ne proizvodi probiotske napitke, topljene sireve i sladoled. Proteklih godina na tržištu BiH su se pojavili novi proizvodi poput ajrana, UF sira, te niza novih

tipova i podtipova sireva (koziji, ovčiji, dimljeni sirevi, sirevi sa različitim dodacima). Plasman surutke kao tržišnog proizvoda je dobio na značaju. Međutim, proizvedene količine ovih proizvoda su još uvijek male da bi značajno promijenile stanje na tržištu.

Važno je istaći oživljavanje proizvodnje autohtonih mliječnih proizvoda, naročito sireva koji se proizvode na tradicionalan način, od sirovog mlijeka, na malim porodičnim farmama. Ove proizvodnje često se zasnivaju na ovčijem i kozijem mlijeku koje se malo ili gotovo nikako ne prerađuje industrijski. Svojim renomeima ističu se tri tradicionalna sira (Travnički/Vlašički, Livanjski i Hercegovački sir iz mijeha) koji predstavljaju regionalne brendove, a dva tipa Livanjskog sira su nosioci prvih registrovanih zaštićenih oznaka porijekla i geografskog porijekla prehrambenih proizvoda u BiH. I pored određenog rasta aktivnosti na pomoći proizvođačima ovih sireva te na valorizaciji i zaštiti njihovih posebnosti i dalje izostaje sistemska podrška, uključujući i subvencioniranje ovih proizvodnji.

Mljekare u FBiH još uvijek ne nude posebne proizvodne programe za ciljne grupe potrošača (školski obrok, programi za omladinu, sportsko mlijeko i dr.). Domaće mljekare ne pokazuju inicijative za obogaćivanjem asortimana novim proizvodima koji, inače, kao uvozni zauzimaju značajno mjesto na tržištu BiH (aromatizirana fermentirana mlijeka, topljeni sirevi, program slatkih konzumnih proizvoda, šira paleta proizvoda na bazi surutke, dehidrirani i djelimično dehidrirani proizvodi i dr.). U zemljama sa visokorazvijenom mljekarskom proizvodnjom, sistemska politika mljekarstva zasniva prvenstveno kroz definisanje odnosa prema trajnim globalnim proizvodima, putem kojih se regulira stabilnost razvoja primarne proizvodnje mlijeka. U FBiH zabilježeni su pozitivni pomaci u asortimanu pakovanja koja su postala atraktivnija i raznovrsnija, ali još uvijek zaostaju za mljekarski razvijenim zemljama.

Ukupni instalirani kapaciteti mljekarske industrije u FBiH se trenutno procjenjuju na oko 400 miliona litara godišnje što je značajno povećanje u odnosu na stanje u 2012. godini (oko 250 miliona litara) ili u 2015. godini (oko 320 miliona litara). U periodu 2014. – 2020. godine nije bilo otvaranja novih velikih mljekara u u FBiH, dok je s radom počelo nekoliko manjih pogona. Jedna velika mljekara (Tuzlanska) u međuvremenu je, nakon prodaje stranom kupcu, obustavila rad, a tvornica sladoleda Ledo je prestala sa proizvodnjom sladoleda. Iako je prerada mlijeka jedna od grana prehrambene industrije sa najvišim stepenom iskorištenosti kapaciteta on je trenutno tek na oko 48% (Tabela 13.).

Ukupno posmatrano, može se reći da se u mljekrama u FBiH efektivno provode dobre higijenske i proizvođačke prakse te da praktično svi pogoni imaju i primjeni HACCP sistem. Pored toga, mnoge mljekare imaju u primjeni relevantne standarde ISO serije, a znatan broj je i u sistemu Halal certifikacije. O relativno dobrom stanju postojanja i provođenja regulative o proizvodnji, prometu i, posebno, o higijenskim uslovima, govori i činjenica da su 2016. godine prve četiri mljekare iz BiH (tri iz FBiH) dobile izvozne dozvole za plasman mlijeka u EU. U godinama do 2021. ove dozvole je pribavilo još šest mljekara iz FBiH.

1.11.2. Prerada mesa

Prerodom mesa se u FBiH uglavnom se bave mala privatna preduzeća i porodične firme sa malim brojem uposlenika. Prerađivači mesa u FBiH svoje proizvodnje uglavnom zasnivaju na uvoznim sirovinama, prije svega na zamrznutoj govedini i pilećem MOM-u. Većina mesoprerađivačkih preduzeća sistemski primjenjuje dobre proizvođačke i higijenske prakse i implementira HACCP sistem. Većina posluje u skladu sa ISO standardima serija 9001, 14001, 22000, a mnogi i prema Halal standardu. U ponudi dominiraju proizvodi od govedine, mesa peradi, manje od svinjetine i vrlo malo od ovčijeg mesa. U FBiH se najviše konzumira svježije meso peradi, potom meso goveda, svinja, pa ovaca, dok se od mesnih proizvoda najviše konzumiraju kobasice.

Problemi u animalnoj proizvodnji, kao sirovinskoj bazi prerađivačke industrije mesa u Federaciji BiH su skoro isti već dugi niz godina i uglavnom se mogu svesti na (i) nedovoljna izdvajanja budžetskih

sredstava za ulaganja u animalnu proizvodnju, dijelu koji se odnosi na proizvodnju mesa, (ii) nedovoljna proizvodnja domaćih grla za uzgajenje, (iii) nekontrolisan i prekomjeran uvoz gotovo svih vrsta sirovog mesa i mesnih prerađevina, koje se mogu proizvesti u domaćim farmama i firmama u dovoljnoj količini i kvaliteta većeg od uvezenih, (iv) nedovoljna kontrola kvaliteta uvezenih proizvoda, (v) nepostojanje posebnih programa kreditiranja za ulaganja u animalnu proizvodnju kao specifičnu i niskoakumulativnu granu poljoprivrede. te (vi) nedostatak zakonskih i podzakonskih propisa u cilju poboljšavanja i usklađivanja sa propisima EU.

1.11.3. Prerada voća i povrća

Tačnih podataka o udjelu domaće proizvedenog voća i povrća u preradi iz zvaničnih izvora, nažalost, nema. Prema rezultatima anketiranja preduzeća koji prerađuju voće i povrće u Federaciji BiH, preko 50% sirovina za prerađevine od povrća se obezbjeđuje iz uvoza. Znatno je povoljnija situacija u preradi voća gdje je učešće domaće sirovine (osim kod proizvodnje sokova) i do 90%. Proizvodnja oko 90% ukupne količine voćnih sokova u FBiH zasniva na uvozu koncentrata. I pored zabilježenog rasta proizvodnje i voća i povrća u FBiH u periodu 2014. – 2020. godine, bilježe se i godišnja variranja u obimima ovih proizvodnji koje su znatno ovisne od vremenskih uslova u godini proizvodnje. Razloge za uvoz sirovina, pored ovog, treba tražiti i visokom otkupnim cijenama domaćih sirovina, ali i značajnom rastu cijena drugih proizvodnih inputa, posebno izraženom tokom zadnje dvije godine.

Na prostoru FBiH su aktivna 24 preduzeća sa instalisanim rashladnim kapacitetima za čuvanje voća i povrća. Ovome treba dodati i pet firmi čiji se kapaciteti ne koriste ili se koriste u manjem obimu te veliki broj manjih hladnjača kod veletrgovaca i proizvođača i prerađivača voća i povrća kapaciteta ispod 150 tona. Ukupni aktivni rashladni kapaciteti iznose oko 32.000 tona, dok se oko 17.000 tona rashladnih kapaciteta trenutno ne koristi. Samo dvije hladnjače ukupnog kapaciteta oko 1.980 tona imaju mogućnost čuvanja voća i povrća u kontrolisanoj atmosferi (Tabela 1 u Prilogu). Ohrabruje činjenica da je u periodu od 2013. godine došlo do povećanja rashladnih kapaciteta za čak 2,5 puta. Rashladni kapaciteti su na prostoru FBiH izgrađeni u skladu sa lokacijom sirovine. Uglavnom se koriste za čuvanje voća i povrća za stonu potrošnju, mada je u periodu 2014. – 2021. godine zabilježen rast na sada ukupno 15 hladnjača sa mogućnošću čuvanja duboko zamrznutih sirovina. Samo osam hladnjača posjeduje liniju za pripremu i doradu voća i povrća. Trenutna neiskorištenost postojećih kapaciteta posljedica je nemogućnosti korištenja rashladnih kapaciteta i u plusnim i u minusnim režimima (u pravilu su režimi čuvanja podešeni ili kao plusni ili kao minusni). Raspoloživi rashladni kapaciteti za svježe voće i povrće u FBiH su nedovoljni, ako se ima u vidu godišnja proizvodnja voća i povrća. Inače se procjenjuje da uslijed neadekvatnog rukovanja sa sirovinom nakon berbe propadne 30% uroda, ali su i za preostalo voće i povrće trenutno instalirani rashladni kapaciteti nedovoljni. Kao neophodnost se javlja izgradnja novih rashladnih kapaciteta, posebno onih sa kontrolisanom atmosferom te instaliranje linija za pripremu i doradu voća i povrća kod postojećih hladnjača.

Tačan ukupan broj prerađivača voća i povrća na području FBiH još uvijek nije dostupan u zvaničnim podacima. Prema podacima autora teksta, trenutno je na prostoru FBiH u funkciji devet subjekta za preradu voća i povrća od kojih četiri proizvode isključivo sokove i osvježavajuća bezalkoholna pića. Dva prerađivača sa heterogenim asortimanom proizvoda nude i određene prerađevine od povrća. Posluje i veći broj manjih firmi (godišnjeg kapaciteta ispod 500.000 l za sokove, odnosno ispod 500 t za ostale prerađevine od voća i povrća), koje su najčešće specijalizovane za određenu grupu proizvoda. U proizvodnji prevladavaju sokovi, džemovi, marmelade, marinirani i biološki konzervisani proizvodi od voća i povrća, konzervisano (sterilizirano) povrće, zamrznuto voće i povrće, a u manjem obimu pire od paradajza, kečap, prerađevine od krompira, te suho voće i povrće. Nažalost, samo jedna firma proizvodi minimalno prerađeno voće i povrće.

Veći prerađivači voća i povrća uglavnom posjeduju i provode sisteme i standarde kvaliteta kao što su: HACCP, FSSC 22000, ISO 9001, ISO 14001 i HALAL dok je samo jedna kompanija implementirala IFS.

Iskorištenost kapaciteta za proizvodnju prerađevina od voća i povrća, uključujući i sokove, u periodu 2014. – 2017. varirala je u rasponu od oko 40% do oko – 70% i bila je na zadovoljavajućem nivou (Tabela 2, Prilog). Međutim, od 2018. godine iskoristivost kapaciteta rapidno je smanjena tako je u 2020. iznosila svega oko 24%. Proizvodnja prerađevina od voća i povrća (uključujući sokove) u FBiH intenzivno je rasla od 2014. do 2019. godine (sa oko 15 miliona kg u 2014. na oko preko 50 miliona kg u 2019. godini. Covid-19 pandemija uzrokovala je značajan pad proizvodnje u 2020. godini (oko 30% manje u odnosu na proizvodnju 2019. godine) u odnosu na 2019. godinu. Daleko najveći udio u ukupnoj proizvodnji prerađevina od voća čine voćni sokovi (povećanje sa oko 11 miliona litara u 2014. godini na oko 32 miliona litara u 2020. godini, sa dominantnim udjelom miješanih sokova od voća i povrća). Treba ponoviti da se proizvodnja sokova u FBiH uglavnom bazira na uvezenim koncentratima. Nažalost, u FBiH nema kapaciteta orijentisanih na proizvodnju koncentrata. U cijeloj BiH samo jedna kompanija proizvodi nedovoljne količine koncentrata (uglavnom jabuke i višnje). Razloge za ovakvo stanje treba tražiti u visokim investicionim zahtjevima linija za proizvodnju koncentrata, ali i u nedovoljnoj i nestabilnoj ponudi domaćih sirovina, jer je za proizvodnju 1 kg koncentrata potrebno najmanje 10 kg sirovine. Ohrabruje činjenica da se na tržištu pojavljuje sve više malih prerađivača koji uglavnom proizvode sokove od domaće sirovine, najčešće iz vlastitih zasada i čija godišnja proizvodnja ne prelazi 500.000 l. U posmatranom periodu zabilježen je i pad proizvodnje kiselog kupusa, mariniranog povrća, zamrznutog voća kao i želiranih proizvoda kako od agruma tako i od ostalog voća. Bilježi se izrazito značajan rast proizvodnje konzervisanog (steriliziranog) povrća bilo kao monokulture ili mješavine koja je u 2020. godini prelazila 1,1 milion kg. Zvaničnih podataka o proizvodnji zamrznutog povrća nema, Istraživanja autora teksta su pokazala da je kod nekih anketiranih prerađivača zamrznuto povrće činilo najmanje 50% ukupne proizvodnje. Nema ni zvaničnih podataka o proizvodnji suhog voća i povrća, iako se na tržištu npr. nalaze začinske smjese u kojima znatan dio čini suho povrće. Velike industrijske sušnice iz ranijeg perioda više nisu u funkciji, ali se na području FBiH nalazi na desetine manjih komornih diskontinuiranih sušnica kapaciteta unosa do jedne tone.

I pored nekih ohrabrujućih znakova rasta sektora prerade voća i povrća, FBiH na europskom tržištu u doglednoj budućnosti vjerovatno neće moći konkurirati velikim količinama konvencionalnih proizvoda. Izvozne šanse treba tražiti u proizvodnji i plasmanu tradicionalnih prerađevina od voća i povrća te proizvoda sa oznakom porijekla ili geografskog porijekla. Problem ostaje obimom mala proizvodnja u pravilu vezana za male proizvodne kapacitete, uglavnom zanatskog tipa. Prerađivačima treba omogućiti pristup investicionom kapitalu pod povoljnijim uslovima, te podršku nadležnih institucija, posebno u pogledu povezivanja, ukрупnjavanja i zajedničkog nastupa na tržištu.

1.11.4. Mlinsko-pekarska industrija u Federaciji BiH

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku i Odsjeka za prehrambenu industriju Fedrelanog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva u periodu od 2014. do 2020. zabilježen je rast godišnje proizvodnje sa oko 140.000 tona 2014. godina na oko 210.000 tona 2020. godine. Godišnji kapaciteti mlinske indsutrije su do 2016. godine bili oko 397.000 tona, da bi od te godine do kraja posmatranog perioda pali na oko 302.000 tona. Iskorištenost kapaciteta ove indsutrije su se u ovom periodu, dakle, kretali od najmanje oko 36% (2014. godina) do najviše oko 70% (2020. godina). Treba konstatovati da je sa oko 130.000 t zabilježenih 2012. godine, i pored navedenog smanjenja kapaciteta za preko 90.000 t, obim proizvodnje ove indsutrije u FBiH u 2019. i 2020. godini povećan na preko 200.000 tona.

Osnovu mlinske industrije u Federaciji BiH i dalje čini desetak velikih mlinova koji godišnje prerađuju od 3.000 – 5.000 tona pa do maksimalno oko 10.000 tona. Procjene govore da na teritoriji Federaciji

BiH pored ovih, velikih, djeluje još oko 40-ak malih mlinova. Mlinari žito u pravilu skladište uz svoje mlinove, pri čemu najznačajniji skladišni kapacitet i dalje drži "Klaso"-ov silos u Sarajevu.

Vodeće obilježje mlinsko-pekarske industrije FBiH ostaje praktično potpuna ovisnost o uvoznim sirovinama. Procjenjuje se da se za potrebe ove industrije i dalje manje od 15% sirovina obezbjeđuje iz domaćih izvora. Pored nedovoljne domaće proizvodnje žita, pekarstvo i dalje, neslužbeno, pominje da kvalitet brašna od domaćeg žita nije na potrebnom nivou za preradu u pekarske proizvode pa ga je potrebno miješati sa brašnom dobijenim od uvoznih sirovina.

Uz mlinsko-pekarsku industriju treba pomenuti i proizvodnju keksa i vafla koja je na nju direktno naslonjena. Iako na relativno skromnim polaznim osnovama, ova industrija je u periodu 2014. – 2020. godina zabilježila više nego dvostruki rast, sa oko 5.500 tona u 2014. na oko 12.000 tona u 2020. godini. Kapaciteti ove industrije u 2020. godini su bili na oko 22.000 tona, a njihova iskorištenost je bila oko 54%.

1.11.5. Proizvodnja destilisanih alkoholnih i osvježavajućih bezalkoholnih pića u Federaciji BiH

Značajan dio proizvodnje destilisanih alkoholnih pića u FBiH još uvijek se ne bilježi u zvaničnim statistikama. Prema procjenama stručnjaka 50 – 60% proizvedenih destilata završava na neformalnom, odnosno nekontrolisanom tržištu. Iako je tokom zadnjih godina jedna kompanija kapaciteta oko 15 miliona litara destilata prestala s radom, preostali kapaciteti iz tog perioda i novi kapaciteti su dovoljni za prihvatanje voća, grožđa, vina i drugih ulaznih sirovina za proizvodnju jakih alkoholnih pića u Federaciji BiH. Za ove kapacitete inače već dugo stoje konstatacije o njihovoj niskoj iskorištenosti. Opremljenost pogona koji se bave proizvodnjom jakih alkoholnih pića je dobra i vremenom se stalno modernizuje. U centralnim, istočnim i sjevernim dijelovima FBiH proizvodnjom i dalje prevladavaju destilati od voća (šljiva, jabuka, kruška, rjeđe druge voćne vrste), dok u Hercegovini prevladavaju destilati od grožđa. Zanimljivo je da u FBiH još nema značajnije proizvodnje odležalih destilata od vina, odnosno pića tipa konjaka ili vinjaka.

Industrija jakih alkoholnih pića u FBiH je još u razvoju, ali se, prema potvrđenom kvalitetu destilata može govoriti o značajnom transferu znanja, vještina i dobrih tehnologija u proizvodnju. Vodeći problem podsektora je pomenuti plasman, uglavnom loših i nestandardizovanih, destilata na sivom tržištu. Ovo, pored direktnih gubitaka za državnu kasu, za posledicu ima i izlaganje opasnosti zdravlja konzumenata, ali i sporu izgradnju renomea BiH destilata. U FBiH je nedavno u proceduru usvajanja upućen Zakon o jakim alkoholnim pićima koji uvodi striktnije odredbe o obaveznoj registraciji proizvodnje jakih alkoholnih pića. I pored prvih otpora uglavnom individualnih proizvođača, ovaj zakon bi mogao dati značajan doprinos i uređenju i unapređenju podsektora, jer se njim, pored ostalog, uspostavljaju regulatorne pretpostavke za registraciju zaštićenih oznaka geografskog porijekla jakih alkoholnih pića.

Na prostoru FBiH posluje 13 većih kompanija koje se bave proizvodnjom i pakovanjem osvježavajućih bezalkoholnih pića (OBP) od voćnih baza, voćnog soka, biljnih ekstrakata, energetskih pića i aromatiziranih pića. Među njima je i globalno poznata kompanija koja svojom proizvodnjom u BiH doprinosi 0,5% njenog BDP-a. Proizvodnja je bazirana na uvezenim koncentratima, sirupima i pastilama od kojih se dodatkom vode i ostalih aditiva proizvode OBP-a koja se pakuju u staklenu, PET, limenu a rjeđe u višeslojnu kartonsku ambalažu. Kompanije uglavnom posjeduju certifikate kojim se potvrđuje usklađenost sa međunarodnim standardima: ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 i HACCP. Pet kompanija posjeduje FSSC 22000 a samo jedna kompanija posjeduje standard zaštite na radu (OHSAS 18 001) te EWS (European Water Stewardship) standard koji se bavi primjenom upravljanja vodama na nivou mjesta.

U periodu od 2014. godine (195.482.000 l) do 2018. godine (203 276 000 l) bilježi se rast proizvodnje OBP do 2018. godine, nakon čega dolazi do pada proizvodnje koja je u 2020. godini iznosila 182.808.000 l i bila za oko 6,5% manja u odnosu na 2014. godinu. Pad proizvodnje pratio je i pad iskorištenja kapaciteta (328.600.000 l) koje je sa 62,9% u 2014. godini pao na oko 50% u 2020. godini.

Istovremeno je zabilježeno povećanje pokrivenosti uvoza izvozom OBP za oko 9% u odnosu na 2014. godinu.

Na svjetskom tržištu pada potrošnja ovih pića, jer se ona dovode u vezu s povećanim rizikom od dijabetesa tipa II, kardiovaskularnim oboljenjima i gojaznošću (AIJN, 2018²⁰). Inače je njihova potrošnja za oko 10 puta veća u odnosu na voćne sokove. I na domaćem tržištu se bilježi rast interesa potrošača za pića sa smanjenom energetsom vrijednošću pa je tržišni udio pića bez kalorija (zero) sa oko 2% u 2016. porastao na blizu 6% u 2018. godini. Domaće kompanije, proizvođači OBP, bi trebale pristupiti intenzivnijem razvoju novih proizvoda obogaćenih bioaktivnim komponentama, sa supstitucijom šećer nenutritivnim zaslađivačima prirodnog porijekla i uvođenjem tzv. "premium" segmenta napitaka za najmlađe obogaćenih vitaminima i sl.

Podsektor OBP je veliki proizvođač otpada (kako čvrstog tako i tečnog) te bi, između ostalog i kroz realizaciju Akcionog plana za provedbu Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan (2021-2030), bilo važno da kompanije intenzivnije razvijaju kogeneracijska rješenja za punionice, da koriste fotonaponske sisteme te da kreiraju inovativna rješenja za čišćenje cjevovoda.

1.12. Vanjskotrgovinska razmjena poljoprivredno-prehrambenim proizvodima

Analizu vanjsko-trgovinske razmjene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na nivou Federacije BiH potrebno je uzeti sa određenom rezervom, budući da se neki poljoprivredno-prehrambeni proizvodi ne mogu isključivo uvoziti/izvoziti sa područja jednog entiteta. Stoga, prije analize na nivou entiteta daju se neka važnija obilježja trgovinske razmjene na nivou Bosne i Hercegovine.

BiH ima nepovoljan trgovinski bilans u trgovini sa poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, izraziti je neto uvoznik i u većini proizvoda nema samodovoljnost. Ovo je "gorući" problem koji dolazi do izražaja u kriznim vremenima, kakav je bio u vrijeme COVID-a 19. U 2019. godini ukupan izvoz poljoprivredno-prehrambenim proizvodima je iznosio 850,8 miliona KM što je predstavljalo 7,2% ukupnog BiH uvoza. U istoj godini, ukupna vrijednost uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je bila 3,2 milijarde KM što je činilo 16,3% ukupnog uvoza u BiH. Prema podacima za 2019. godinu najveći dio uvezenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda dolazi iz zemalja EU (60,3%), koje slijedi zemlje Zapadnog Balkana (29,0%) i druge zemlje sa (8,4%). Najvažniji partneri iz zemalja EU su Hrvatska, Slovenija i Mađarska, a od zemalja zapadnog Balkana Srbija i Sjeverna Makedonija. Kada se govori o izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, jednaku važnost imaju zemlje EU (38,7%) i zemlje Zapadnog Balkana (35,5%), kojima treba pridodati i Tursku u kojoj se izvozi 15,1% ukupnog BiH izvoza ovim proizvodima. U 2019. godini od zemalja EU najvažniji izvozni partneri su Hrvatska i Njemačka, a od zemalja Zapadnog Balkana Srbija i Crna Gora.

Kao i u BiH, i u Federaciji BiH u periodu 2014. - 2020. je zabilježen značajan trgovački debalans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda krećući se u rasponu od -1,42 milijarde KM u 2014. godini do -1,52 milijarde KM u 2020. godini. Ukupan izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda pokazuje trend stalnog rasta i sa 273,3 miliona KM u 2014. godini povećao se za 55 indeksnih poena i dostigao vrijednost od 424,1 milion KM. U strukturi izvoza najviše učešće imaju mesne prerađevine (17,31%), mlijeko i mliječni proizvodi (15,37%), svježe voće (14,73%), alkoholna i bezalkoholna pića (9,72%) te proizvodi mlinsko-pekarske industrije (9,18%). I ukupan uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Federaciju BiH ima tendenciju rasta, ali nešto blažu u odnosu na izvoz. Vrijednost ukupnog uvoza se sa 1,7 milijardi KM u 2014. godini povećala za 15 indeksnih poena i u 2020. godini dostigla nivo od 1,94 milijarde KM. U strukturi uvoza najviše učešće imaju alkoholna i bezalkoholna pića (13,13%), ostali jestivi proizvodi (11,65%), svježe meso (9,02%) i svježe voće (7,47%).

²⁰ European Fruit Juice Association AIJN (2018). Is orange juice the same as sugar-sweetened beverages? Scientific Symposium held in Brussels.

Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je još uvijek veoma niska i kreće se u rasponu 16,12% (2014) do 22,09% (2017).

1.13. Poslovno okruženje

1.13.1. Institucije od važnosti za sektor

Četiri administrativno-upravna nivoa (državni, entitetski, kantonalni, opštinski) ustavno uspostavljena u Bosni i Hercegovini (BiH) predstavljaju znatnu teškoću za strateško planiranje u poljoprivredi i realizaciju poljoprivredne politike. Ovakva organizacija za rezultate ima nepotrebno i skupo multipliciranje institucija istih ili sličnih nadležnosti te vrlo teško uspostavljanje funkcionalne koordinacije mreže institucija s uticajem na poljoprivredu, proizvodnju hrane i ruralni razvoj.

Mali broj institucija uspostavljenih na nivou BiH koje se mogu označiti posebno važnim za sektor su: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO), odnosno njegov Sektor za poljoprivredu, prehranu, šumarstvo i ruralni razvoj; Agencija za sigurnost hrane BiH (samostalna upravna organizacija) i tri upravne organizacije u okviru MVTEO (Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja; Ured za veterinarstvo BiH i Ured za harmonizaciju i koordinaciju sistema plaćanja u poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju BiH).

U okviru MVTEO, Sektor poljoprivrede, prehrane, šumarstva i ruralnog razvoja je zadužen za uspostavljanje okvira za razvoj sektorskih strategija, politika, programa i mjera, te njihovu koordinaciju u cilju harmonizovanog pristupa i razvoja ovih oblasti u cijeloj zemlji. Izuzimajući Agenciju za sigurnost hrane, ostale upravne organizacije su, uglavnom, zadužene za iniciranje i usaglašavanje programa, mjera i aktivnosti koje se, osim programa međunarodne podrške i pomoći, i finansiraju i provode na nivou entiteta, a u FBiH i na nivou kantona. One su ovlaštene da Vijeću ministara BiH podnose na razmatranje i usvajanje nacрте zakona i podzakonskih akata iz domena utvrđenih zakonima o formiranju ovih institucija. Agencija za sigurnost hrane ima posebno važnu nadležnost (utvrđenu Zakonom o hrani, Službeni glasnik BiH, br. 50/04) u iniciranju i kreiranju nacрта zakonskih i podzakonskih propisa o hrani. Treba naglasiti da je pored svojih ostalih, zakonom utvrđenih, nadležnosti, Agencija od svog osnivanja u ovom pogledu dala izuzetan doprinos kreiranjem velikog broja prije svega pravilnika iz domena tržišnih standarda, kvaliteta i zdravstvene sigurnosti hrane.

Pored navedenih, među institucijama od šire važnosti za sektor uspostavljenim na državnom nivou treba spomenuti: Direkciju za evropske integracije Vijeća ministara BiH, Institut za akreditiranje BiH (BATA), Institut za standardizaciju BiH (BAS) i Institut za intelektualno vlasništvo BiH.

U FBiH je uspostavljen i funkcionira zadovoljavajući broj institucija, organizacija i agencija za upravljanje i nadzor u sektoru poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja. Sporo usvajanje regulative i uspostavljanje institucija na nivou BiH nepovoljno se odražava i na sektor i na sektorske institucije u FBiH. Imanentna je spremnost Federalnih organa uprave da prihvate i provedu sva regulatorna rješenja utvrđena za BiH, kao i da daju konstruktivan doprinos u dolasku do ovih rješenja. Određene teškoće za uspostavljanje sektorskih institucija sa snažnijim i konzistentnijim strateško-planskim i implementacionim kapacitetima u FBiH predstavlja njena ustavna organizacija, sa snažnim nadležnostima kantona za pitanja poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja.

FMPVŠ je ključna je institucija za planiranje i upravljanje sektorom poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja u FBiH. FMPVŠ vrši upravni nadzor nad provođenjem propisa, te donosi provedbene odluke. Ministarstvo je odgovorno za: upravljanje prirodnim resursima (zemljište, vode, šume), razvoj poljoprivrede, prehrambene industrije, odnosno za razvoj biljne poljoprivredne proizvodnje, stočarstva, ribarstva, lova, zaštite i korištenja poljoprivrednog zemljišta, prehrambene industrije, proizvodnje stočne hrane, vodoprivrede, veterinarske i fitosanitarne

zaštite, šumarstva, te za ruralni razvoj i zaštitu i poboljšanje korištenja poljoprivrednog zemljišta. U okviru FMPVŠ uspostavljeno je i vodi se niz registara neophodnih za planiranje, organizaciju, funkcionisanje i praćenje stanja razvoja sektora i njegovih podsektora.

U skladu sa administrativno-upravnom organizacijom FBiH i odredbama relevantnih propisa, inspekcijski nadzor u sektoru vrše Federalna i kantonalne uprave za inspekcijske poslove. Na nivou FBiH za sektor poljoprivrede, ruralnog razvoja i prehrambene industrije posebno su važni: Poljoprivredni, Veterinarski, Tržišni, Šumarski, Vodni i Inspektorat za hranu. I pored određenih unapređenja u koordinaciji rada tokom zadnjih godina, Federalni i kantonalni inspekcijski organi nemaju uvijek jasno podijeljene nadležnosti, što kao problem u radu ističu i federalni i kantonalni inspektori.

U FBiH su uspostavljene i djeluju dvije samostalne federalne istraživačko-stručne ustanove (Federalni zavod za poljoprivredu u Sarajevu i Federalni agromediterranski zavod u Mostaru) i jedna ustanova specijalizovana za pitanja poljoprivrednog zemljišta (Federalni zavod za agropedologiju u Sarajevu).

Sedam od deset kantona u FBiH u svojim vladama imaju ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, dok su u tri kantona pitanja poljoprivrede u nadležnosti posebnih sektora u ministarstva privrede. Svi kantoni imaju nadležnosti za vlastita strateška planiranja poljoprivrede i ruralnog razvoja i provođenje utvrđene poljoprivredne politike, sve do vlastitih podsticaja poljoprivredi i ruralnom razvoju. Relevantna kantonalna ministarstva učestvuju u planiranju poljoprivredne politike na nivou FBiH, čime se obezbjeđuje koordinacija razvojnih planova i programa.

1.13.2. Međunarodni sporazumi važni za sektor poljoprivrede

CEFTA sporazum je po svojoj prirodi plurilateralni regionalni sporazum o slobodnoj trgovini. Ovaj sporazum je naslijedio/objedinio 32 ranije potpisana bilateralna ugovora o slobodnoj trgovini koji su bili na snazi između zemalja regiona. Ciljevi Sporazuma sadržani su u stavu 2, člana 1 Konsolidirane verzije CEFTA Sporazuma. Liberalizacija trgovine ostvarena kroz bilateralu a kasnije i CEFTA sporazum trebala je da doprinese jačanju konkurencije i s tim u vezi obezbjeđenje većeg kvaliteta za potrošače, bržeg razvoj ukupnog sektora, veći priliv stranih investicija, smanjenje cijena i finalnih proizvoda i inputa, brži transfer tehnologija i sl. Otvaranje tržišta od 30 miliona stanovnika bez praktično bilo kakvih uvoznih opterećenja je bila svakako pozitivna šansa kako za privredu tako i za poljoprivredu Bosne i Hercegovine. Možemo slobodno konstatovati da su pojedine privredne grane imale itekakvog benefita od otvaranja CEFTA tržišta. Pored pobrojanih pozitivnih efekata, objedinjavanjem ranijih bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini u CEFTA sporazum, povećana je i transparentnost u trgovini između članica. Sve ovo je kao krajnji cilj trebalo da ima lakšu integraciju Bosne i Hercegovine kako u EU tako i u druge međunarodne institucije poput WTO-a.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SAA) predstavlja jednu novu formu odnosa zemlja članica EU i zemlja koje teže ka članstvu u EU. Sporazum predstavlja i prvi ugovorni odnos između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, potpisan 16. juna 2008. godine u Luksemburgu, a stupio je na snagu 1. juna 2015. godine. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BiH proizvođačima je formalno pravno ostvaren pristup jednom ogromnom i zasigurno najbogatijem tržištu (tržište EU). Ipak nije trebalo biti posebno pronicljiv pa shvatiti da se sve pogodnosti Sporazuma i iskoristiti u bliskoj budućnosti. Radi se o tržištu u kojem vladaju najrigorozniji propisi u oblasti sigurnosti hrane, a BiH proizvođači su nažalost još uvijek daleko od njihovih ispunjavanja. Stoga je većina odobrenih kvota kao i ostalih koncesija/povoljnosti ostala neiskorištena u potpunosti. Ovo nije slučaj samo sa Bosnom i Hercegovinom nego i sa drugim zemljama regiona. Prvi, i važniji, razlog za ovakvo stanje je složena i još uvijek neriješena političkoj situaciji u zemlji, jer bez obzira na česte konstatacije kao je BiH „nenormalna“ zemlja jasno je da uz političku volju i u ovakvoj situaciji možemo napraviti puno više. Na kraju krajeva nije Bosna i Hercegovina jedina zemlja na svijetu koja ima ovako

uređenje specifičnosti političko-administrativnog uređenja možemo vidjeti u još mnogo kako evropskih tako i svjetskih država.

Sporazum o poljoprivredi WTO i Sporazum o sanitarnim i fitosanitarnim mjerama koji je regulisao pitanja poljoprivrede u okviru WTO-a, imao je za cilj „uspostaviti pravedan i tržišno orijentisan sistem trgovine poljoprivrednim proizvodima“. Iako je tokom pregovora preživio mnoga „izuzeća“, Sporazum o poljoprivredi je ipak predstavljao revolucionarno dostignuće kada je u pitanju poljoprivredna trgovina. Sporazum se temelji na takozvanom „tronošcu“²¹ uvozni pristup, izvozne naknade i domaća podrška. Obzirom da je prva komponenta u nadležnosti države u ovom dijelu teksta će biti riječi o druga dva stupa domaća podrška i izvozne naknade. Poljoprivredna podrška je još jedan od glavnih elemenata koji je regulisan sporazumom o poljoprivredi. Razlog uvođenja poljoprivredne podrške u sporazum je činjenica da poljoprivredna podrška itekako utiče na svjetsku trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Integracija u WTO pored promjena koje će donijeti u smislu dodatne liberalizacije trgovine i nekih drugih mjera karakterističnih za trgovini imat će uticaja i na internu podršku poljoprivredi. Ovo poglavlje pregovora je praktično za BiH i najzanimljivije obzirom da se odnosi na dio politike podrške koja je kako tako funkcionirala u uslovima. Najveći obim podrške poljoprivrednim proizvođačima ide kroz mjere koje imaju obilježja žute kutije. Drugo mjesto zauzimaju mjere koje se uslovno mogu smjestiti u plavu kutiju. Ovo se prije svega odnosi na mjere plaćanja po grlu i hektaru koje su zastupljene u BiH ali koje i daju nemaju potpuno obilježje plave kutije (stoga uslovno). Na kraju su mjere zelene kutije koje nemaju nikakva ograničenja u smislu iznosa koje se mogu potrošiti. Strukturu generalno možemo reći da nije povoljna jer dominiraju plaćanja koja se svrstavaju u žutu kutiju. Kako smo vidjeli ove mjere su označene kao mjere koje u najvećoj mjeri utiču na trgovinu i kao takve su pod ograničenja. Kako ne bismo došli u situaciju da „probijamo“ granični AMS neophodno je da se već sada počne razmišljati o skretanju podrške ka rješenjima koje su prihvatljivije sa aspekta WTO. Ovo se posebno odnosi na određene proizvode koji u najvećoj mjeri participiraju u AMS, a to je mlijeko prije svih.

1.13.4. Međunarodni fondovi

Bosna i Hercegovina zbog nedostaka političke volje i neizgrađene tzv. operativne strukture još uvijek ne koristi EU Instrument predpristupne pomoći za poljoprivredu i ruralni razvoj - IPARD. Tako je BiH jedna od rijetkih zemalja Zapadnog Balkana koja ne koristi ove fondove i time mogućnost unapređenja konkurentnosti poljoprivrednog sektora za šta je najviše namijenjena, Nepovlačenjem IPARD fondova BiH ujedno gubi i priliku dobivanja iskustava vezanih za mehanizme funkcionisanja finansiranja potrebnih za eventualno punopravno članstvo u EU. BiH ne pokazuje napredak i kada se govori o tzv. horizontalnim pitanja vezanim za uspostavljanje administrativnih struktura potrebnih za zajedničku poljoprivrednu politiku, uključujući agenciju za plaćanja. S obzirom da su IPARD II fondove koristile sve zemlje Zapadnog Balkana, EU je za BiH u zamjenu ponudila dva projekta - EU4Business i EU4Agri. Projekat je četverogodišnja EU inicijativa (2018-2022), koju zajednički implementiraju Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), Njemačka agencija za razvoj (GIZ) i Međunarodna organizacije rada (ILO). Pored finansijske pomoći, EU4Business projekat će pružiti i tehničku pomoć institucijama u jačanju njihovih kapaciteta. Vrijednost projekta je 16,1 miliona eura, od čega 15 miliona eura financira Evropska unija, a 1.1 milion eura Njemačko ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj. EU4AGRI je četverogodišnja inicijativa (2020-2024) koja ima za cilj modernizaciju poljoprivredno-prehrambenog sektora, otvaranje novih radnih mjesta, kao i zadržavanje postojećih i podržavanje oporavka od krize izazvane COVID-19 u Bosni i Hercegovini. Ukupna vrijednost projekta, koji finansira Evropska unija, iznosi 20,25 miliona eura, a zajednički ga provode i sufinansiraju Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u BiH i Češka razvojna agencija (CzDA).

²¹ Često se koristi i izraz tri stuba AoA

Kako je u toku priprema za implementaciju treće generacije IPARD fondova i kako u BiH još uvijek nema jedinstvenog političkog stava oko uspostave IPARD operativnih struktura, upitno je planirati ove fondove u finansijskoj konstrukciji implementacije poljoprivredne politike u narednom 2021. - 2027. godine.

1.13.5. Finansiranje sektora (finansijska infrastruktura)

Finansiranje sektora poljoprivrede i ruralnog poduzetništva u Federaciji BiH je i dalje dominantno putem komercijalnih banaka. Mada u portfelju finansijskih institucija na tržištu obitavaju i mikrokreditne organizacije, Razvojna banka Federacije BiH kao i drugi oblici finansijskih organizacija dominantan izvor finansija u poljoprivredi i dalje su komercijalne banka. Kada se govori o uslovima za odobravanje kredita kompanijama koje su uključene u poljoprivrednu proizvodnju i industriju hrane, one imaju isti tretman kao i ostale kompanije iz drugih sektora. U nekim slučajevima su ove kompanije čak imale i malo bolje uslove za odobravanje kredita ili ekskluzivno pravo pristupa nekim od izdvojenih kreditnih linija osiguranih kroz projekte finansiranja kredita od strane Svjetske banke i Međunarodnog fonda za poljoprivredni razvoj. Efektivna kamatna stopa na poljoprivredne kredite si i dalje visoke u odnosu kamatne stope u EU. Posljednjih godina ipak su prisutni pozitivni pomaci kada je u pitanju financiranje poljoprivrede, to se posebno odnosi na aktivnosti Razvojne banke Federacije BiH i Ministarstva za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo. Ove dvije vladine institucije potpisale su memorandum o suradnji te omogućili da poljoprivrednici koji dobiju podršku za investicije iz Federalnog ministarstva će biti podržani i od strane Razvojne banke Federacije BiH. Jedan od načina kako bi se moglo uticati na veće finansiranje poljoprivrede i na visinu kamatnih stopa je osnivanje garantnog fonda čime bi se obezbjedile garancije na komercijalne kredite za poljoprivredu.

1.13.6. Zakonodavstvo u sektoru

1.13.6.1. Opšte i administrativno-upravno okruženje sektorske legislative u Federaciji BiH

Sektor poljoprivrede i proizvodnje hrane u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) regulisan je nizom zakona, donesenih na različitim administrativno-upravnim nivoima (BiH, FBiH, kantoni u FBiH). U formalnom i sadržajnom smislu svi zakonski propisi sa sva tri pomenuta nivoa (BiH, FBiH, kantoni u FBiH) mogu se, uslovno, podijeliti na one sa direktnim i one sa indirektnim uticajem na sektor poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralni razvoj. Kompleksno administrativno-upravno uređenje BiH na unutrašnjem planu za posljedicu još uvijek ima znatan broj neusklađenosti efektivne regulative sektora poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja na različitim upravnim nivoima u BiH. Obaveza usklađivanja prijedloga zakonskih i podzakonskih akata sa odgovarajućim sektorskim propisima u Evropskoj uniji (EU) tokom zadnjih godina smanjuje i broj zakonskih neusklađenosti u BiH. Kao značajani problemi ostaju relativno sporo redefinisane zakonskih rješenja ili donošenje novih ili nedostajućih zakonskih propisa usklađenih sa odredbama propisa u EU, različita dinamika prenošenja odredbi sektorske legislative EU na različitim administrativno-upravnim nivoima u BiH, kao i politička nespornost za kreiranje i usvajanje jedinstvene i konzistentne sektorske regulative u BiH.

Proces dogradnje postojeće i formulisanje i usvajanje nedostajuće legislative harmonizovane sa sektorskom regulativom EU ostaje stalna, vjerovatno i dugoročna, obaveza svih za to nadležnih institucija u BiH. Nove izazove za sva zakonska rješenja za sektor poljoprivrede, proizvodnje i prometa hrane i ruralnog razvoja u BiH donosi aktuelna reforma Zajedničke poljoprivredne politike EU (ZPP) koja će, izvjesno je, rezultirati novom sektorskom legislativom u EU. Inače se radi o jednoj od ozbiljnijih i ambicioznijih reformi ZPP u EU čija su osnovna obilježja snažno usmjeravanje sektora poljoprivrede i proizvodnje hrane prema integralnoj održivosti (okolišno, socijalno, ekonomski),

prema ciljevima utvrđenim kroz zadnju "From Farm to Fork" strategiju koja je dio širih opredjeljenja EU artikuliranih kroz "European Green Deal".

1.13.6.2. Zakonodavstvo o poljoprivredi, hrani i ruralnom razvoju na nivou Bosne i Hercegovine

Na državnom (BiH) nivou donesen je relativno mali broj zakona uže usmjerenih na poljoprivredu, proizvodnju hrane i ruralni razvoj, među kojima se mogu istaći zakoni o: veterinarstvu; zadrugama; zaštiti zdravlja biljaka; mineralnim đubrivima; hrani; sjemenu i sadnom materijalu; vinu, rakiji i drugim proizvodima od grožđa; genetski modificiranim organizmima; dobrobiti životinja; zaštiti novih sorti bilja i zaštiti oznaka geografskog porijekla. Državni zakoni okvirnog karaktera stvorili su pretpostavke za funkcionisanje niza sektora i podsektora poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja u BiH. Tako je npr. samo Zakon o hrani omogućio donošenje više od 90 pravilnika koji se odnose na proizvodnju, kvalitet, higijenu i zdravstvenu sigurnost hrane u užem smislu koji su direktno primjenjivi u cijeloj BiH. Treba pomenuti i značajan doprinos zakonskih i velikog broja podzakonskih propisa donesenih na državnom (BiH) nivou u oblastima zaštite biljaka, sredstava za zaštitu biljaka, mineralnih đubriva, sjemena i sadnog materijala, sortama poljoprivrednih biljaka i veterinarstvu.

1.13.6.3. Zakonodavstvo o poljoprivredi, hrani i ruralnom razvoju Federacije BiH

Važnost sektorske legislative donesene na nivou FBiH proizilazi, prije svega, iz ustavnog kapaciteta entiteta da definiše svoju poljoprivrednu politiku, artikulirajući je strateško-razvojnim dokumentima i prema njoj donese potrebna legislativna rješenja. Provođenja poljoprivredne politike nema bez obezbjeđenja budžetske podrške poljoprivredi, proizvodnji hrane i ruralnom razvoju što FBiH, u okvirima svojih kapaciteta, osigurava kroz godišnja planiranja i realizaciju budžeta. Zakon o poljoprivredi Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH, br. 88/07, 04/10, 27/12, 07/13 i 82/21) je temeljni akt legislativne artikulacije poljoprivredne politike FBiH. Zakon utvrđuje okvirne ciljeve i mjere poljoprivredne politike s ambicijom stvaranja pretpostavki za jačanje konkurentnosti sektora i povećanje kvaliteta njegovih proizvoda. U vrijeme donošenja (2007. godina) Zakon je implicirao postepeno transformisanje sektora u skladu sa tada aktuelnom organizacijom i legislativnim uređenjem sektora u EU. Od tada su u EU izvršene dvije reforme ZPP. U ovom periodu u FBiH su usvojene dvije srednjoročne strategije razvoja sektora (2006. – 2010. i 2014. – 2019.), uz njihovo produžavanje zaključcima Parlamenta FBiH, tako da je zadnja strategija produžena na 2020. i 2021. godinu. Međutim, pregledom zakona o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi Federacije BiH uočava se da od 2007. godine nije bilo značajnijih, reformski usmjerenih, promjena poljoprivredne politike u FBiH ili, barem, nije bilo zakonskog artikulisanja važnijih promjena. O ovom govori i statičnost odredbi posebno važnog Zakona o novčanim potporama u poljoprivredi i ruralnom razvoju (Službene novine Federacije BiH, br. 42/10, 99/19) koji bi, prema praksama u EU i zemljama sa konzistentnim odnosom strateško-planskih dokumenata iz njih proisteklim promjenama legislative, trebao odražavati realizaciju strateški utvrđene agrarne politike kroz mehanizme budžetskih intervencija.

Zakon o novčanim potporama u poljoprivredi i ruralnom razvoju konkretizovan je pravilnicima o uslovima i načinima ostvarivanju novčanih podrški. Ovi pravilnici, pored uslova i načina ostvarivanja novčanih podrški, utvrđuju i konkretne mjere podrške razvrstane u tri modela: podsticaji proizvodnji, podrška ruralnom razvoju i ostale vrste podrške. Pregled mjera podrške po sva tri modela utvrđen pravilnicima i dopunjen programom utroška sredstava sa kriterijima raspodjele sredstava ukazuje na prioritete mjere aktuelne poljoprivredne politike, a relativno česta mijenjanja ovih pravilnika govore i o ponekad iznuđenim nastojanjima Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva da kratkoročno snažnije interveniše u pojedinim sektorima i aktivnostima.

Pored Zakon o poljoprivredi Federacije BiH i Zakona o novčanim potporama u poljoprivredi i ruralnom razvoju koji legislativno artikulišu osnove agrarne politike FBiH, Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva kao zakone FBiH sa direktnim uticaj na poljoprivredu, proizvodnju hrane i ruralni razvoj ističe i federalne zakone o: priznavanju i zaštiti sorti poljoprivrednoga i šumskog bilja; sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednog bilja; slatkovodnom ribarstvu; poljoprivrednom zemljištu; vinu; stočarstvu; poljoprivrednim savjetodavnim službama i poljoprivrednoj organskoj proizvodnji. Mora se primijetiti da su i ovi zakoni nakon donošenja rijetko mijenjani i dopunjavani. Važnim se može označiti donošenje Zakona o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji (Službene novine Federacije BiH, br. 72/16) kojim se stvaraju potrebne pretpostavke za značajnije povećanje udjela organske u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji što je strateško opredjeljenje i u EU. Istina, još nisu doneseni podzakonski propisi predviđeni ovim zakonom (posebno važno bi bilo donošenje pravilnika o registrima klijenata i kontrolnih tijela), a za čije je donošenje Zakon utvrdio rok od godinu dana od dana njegovog stupanja na snagu. Više puta su ponovljeni zahtjevi predstavnika EU u BiH o neophodnosti donošenja državne (BiH) legistative za organsku poljoprivrednu proizvodnju, za što, do sada, nije bilo potrebne političke saglasnosti.

Specifična legislativa za oblast biljne proizvodnje artikulisana kroz zakonske i podzakonske propise sa nivoa BiH i FBiH se može okarakterisati relativno statičnom, sa vjerovatnim znatnim brojem propisa koje bi u ovu legislativu trebalo prenijeti iz aktuelne relevantne legistative EU. I uz pominjane opšte nedostatke strateško-razvojnog karaktera, stvoreni zakonodavni okvir ipak omogućava funkcionisanje ovog podsektora, a njegovim subjektima izvoz proizvoda iz poljoprivredne biljne proizvodnje. Iako fragmentarno, ostaje važno pitanje daljeg i potpunog legislativnog regulisanja organske poljoprivredne proizvodnje (i biljne i stočarske).

Detaljnija analiza legistative stočarstva, ribarstva i veterinarstva bi sigurno rezultirala ponekim propisom kojeg je potrebno prenijeti iz relevantne legistative EU. Međutim, činjenica da, nakon niza godina pokušaja, proizvođači određenih grupa proizvoda animalnog porijekla (riba, neki mliječni proizvodi, meso peradi) mogu izvoziti svoje proizvode u EU ukazuje na zadovoljavajući zakonodavni okvir za oblasti stočarstva, ribarstva i veterinarstva u BiH i u FBiH.

Pored državnog Zakona o hrani, zakonski i podzakonski propisi sa nivoa BiH nivoa ovdje se uglavnom odnose na kvalitet i zdravstvenu sigurnost hrane i svi su nastali prema nacrtima i prijedlozima Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine. Kako je već pominjano kod kratke analize legistative za oblast stočarstva, ribarstva i veterinarstva, činjenica da se iz BiH i FBiH u EU, pored prehrambenih proizvoda biljnog porijekla, izvoze i određene grupe prehrambenih proizvoda animalnog porijekla ukazuje na donekle zadovoljavajući legislativni okvir u oblasti proizvodnje i prometa, kvaliteta i zdravstvene sigurnosti hrane. Međutim, dinamika promjena propisa u EU zahtijeva praktično stalno mijenjanje postojećih ili donošenje novih propisa u BiH. Ovdje npr. treba pomenuti potrebu što skorijeg donošenja novih domaćih propisa o zvaničnim kontrolama hrane usklađenih sa reformski orijentisanom odgovarajućom uredbom donesenom u EU 2017. godine.

Oblast poljoprivrednog zemljišta u FBiH je legislativno uređena jednim zakonom sa indirektnim uticajem sa nivoa BiH, jednim zakonom sa direktnim uticajem sa nivoa FBiH, te kroz devet pravilnika donesenih na nivou FBiH. Federalni Zakon o poljoprivrednom zemljištu donesen je 2009. godine. U FBiH, i pored određenih institucionalnih nastojanja u periodu oko 2010. godine (npr. izrada neprovedene Strategije gospodarenja poljoprivrednim zemljištem), nije bilo značajnijih pomaka u pogledu legislativnog i praktičnog uređenja pitanja poljoprivrednog zemljišta. Poljoprivredno savjetodavstvo se na nivou BiH sporadično tretira Zakonom o poljoprivredi, ishrani i ruralnom razvoju Bosne i Hercegovine. FBiH je poljoprivredno savjetodavstvo uredila jednim zakonom (2013. godine) i kroz tri pravilnika donesena 2014. i 2015. godine. Ni zakon ni pravilnici od donošenja nisu mijenjani i/ili dopunjavani. U FBiH su na ovaj način i nakon niza godina, ipak stvorene legistativne pretpostavke za uspostavljanje kvalitetnijeg sistema poljoprivrednog savjetodavstva.

Analiza sadržaja zakona i iz njih proisteklih podzakonskih propisa koji se direktno odnose na sektor poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja u FBiH pokazuje da oni uglavnom nisu ili su tek do određene mjere usklađeni sa aktuelnim relevantnim propisima u EU. Više je razloga za ovakvo stanje, a među važnijim mogu istaći administrativno-upravna složenost i BiH i FBiH, nedostatak političke volje i vizije na nivou BiH te opšte stanje sektora koje ne dozvoljava brzo i automatsko prenošenje legislativnih odredbi kojima se uređuju značajno razvijeniji sektori poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja u EU. Bez obzira na ovakve ili slične poteškoće, institucije FBiH bi trebale nastojati da, gdje god je to svrsishodno, u najvećoj mogućoj mjeri sektorsku legislativu blagovremeno harmonizuju sa odgovarajućim odredbama sekundarne legislative u EU.

1.13.7. Sistemi osiguranja kvaliteta i sigurnosti hrane

Moderan državni sistem kontrole hrane čini četiri stuba: 1) zakonski propisi, 2) institucije nadležne za provođenje zakonskih propisa, 3) inspekcije i 4) laboratorije. Iz ovog se razvija složeni sistem infrastrukture kvaliteta (standardizacija, akreditacija, ocjena usklađenosti, nadzor nad tržištem i implementaciona podrška). Standardizacija je u nadležnosti Instituta za standardizaciju BiH (BAS), a akreditacija Instituta za akreditiranje BiH (BATA) i za ova dva segmenta se može reći da su na vrlo dobrom nivou. Ocjenu usklađenosti vrše ispitne laboratorije, certifikacijska tijela i organizacije za mjeriteljstvo. Neposredni nadzor nad tržištem poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda vrše nadležne uprave za inspeksijske poslove. Fragmentirana organizacija inspeksijskog sistema i hronična potkapacitiranost inspektorata doprinose relativno niskom efikasnošću ovog stuba sistema kontrole hrane. Broj i stanje laboratorija, kao najskupljeg dijela sistema kontrole hrane, tokom zadnjih godina se stabilizuje i može se reći da ovaj stub dozvoljava uspostavljanje funkcionalnog sistema kontrole hrane i njene zdravstvene sigurnosti. Iako predmet niza otpora kod njihovog uspostavljanja, odredbe zakonskih i podzakonskih propisa po kojima se za zvanične kontrole hrane mogu ovlastiti samo ispitne laboratorije sa odgovarajućom akreditacijom (ISO 17025), pokazale su se opravdanim. Laboratorije su se vremenom, dijelom i zbog tržišne utakmice, poboljšavale i radile su na uvođenju relevantnih analitičkih i ispitnih metoda. Prema podacima BATA-e iz decembra 2021. godine u FBiH je bila akreditirana ukupno 21 laboratorija u čijem su domenu fizičko-hemijske i/ili mikrobiološke analize hrane. Neke od ovih, posebno privatnih, laboratorija i dalje ističu nedovoljna ekonomsku motivisanost za ulazak u sistem i održavanje sistema akreditacije (visoki troškovi ulaska i zadržavanja u sistemu akreditacije uz mali broj zahtjeva za zvaničnim laboratorijskim kontrolama).

Pored sistema zvaničnih kontrola hrane od izuzetne važnosti za kvalitet i zdravstvenu sigurnost hrane je uvođenje i primjena niza standarda te sistema preventivne kontrole kod proizvođača hrane. Obaveza uvođenja i održavanja nekih od ovih sistema (npr. HACCP) je zakonski utvrđeno, ali proizvođači hrane, vodeći se i sve snažnijim zahtjevima sa tržišta, u sve većoj mjeri uvode i održavaju standarde serija ISO 9.000, ISO 14.000 i ISO 22.000 te posebne standarde kao što su: HALAL, IFS i slične. Značajan broj velikih poljoprivrednih proizvođača ima u primjeni Global GAP standard. Prema podacima ISO Survey 2020. godine, u BiH 111 preduzeća posjeduje ISO standarde (uz činjenicu da ima preduzeća sa više od jednog ISO standarda). U kontekstu osiguranja kvaliteta i zdravstvene sigurnosti hrane ohrabruje da je, prema istom izvoru, u BiH u 2020. godini 25 firmi imalo u primjeni ISO 22000 – Sistem upravljanja sigurnošću hrane. Nažalost, ne postoje sistematizovani podaci koji bi mogli tačno govoriti o tome koliko poljoprivrednih proizvođača i preduzeća imaju u primjeni pomenute i druge standarde.

Iako opterećen nizom problema, sistem kontrole hrane i njene zdravstvene sigurnosti u BiH i FBiH uspješno je prošao neke ozbiljne ispite zrelosti. Odnedavno stavljanje zemlje i nekih proizvođača na liste onih koji, za sada neke, svoje proizvode animalnog porijekla mogu izvoziti u EU pokazuje da su sistem zvaničnih kontrola hrane te dobre proizvođačke i posebno dobre higijenske prakse kod nekih proizvođača na nivou koji zadovoljava u ovom pogledu izuzetno oštre zahtjeve legislative i institucija EU. Međutim, omogućavanje izvoza ribe, mlijeka i, odnedavno, piletine u EU

ne treba da zavarava. Još je mnogo prostora za poboljšanje sistema zvanične kontrole hrane i njene zdravstvene ispravnosti, o čemu govori i činjenica da se iz BiH u EU, principijelno zbog nedostataka u sistemu kontrole hrane, još uvijek ne mogu izvoziti žive životinje i veći dio proizvoda animalnog porijekla.

Pred institucijama BiH je i zahtjevan posao prenošenja odredbi relativno nove (ali jedne od najzahtjevnijih) uredbe EU 2017/625. Ova uredba uspostavlja sistem zvaničnih kontrola hrane znatno šire, na novim temeljima, sa novim zahtjevima i uz snažno insistiranje na dosljednom provođenju principa procjene rizika. Uspostavljanje novog legislativnog okvira usklađenog sa ovom uredbom u BiH, time i u FBiH će tražiti novo institucionalno organizovanje i promjenu paradigme zvanične kontrole hrane.

1.13.8. Transfer znanja i AKIS

Razvoj poljoprivrede zasnovan na znanju i uvođenje novih tehnologija i inovacija u FBiH trebao bi, prvenstveno biti, u nadležnosti relevantnih ministarstva na federalnim i kantonalnim nivoima. Pored Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva (FMPVŠ) u uvođenju novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi važnu ulogu trebala bi imati još dva ministarstva s Federalnog nivoa – Federalno ministarstvo za obrazovanje i nauku, te Federalno ministarstvo za podsticanje razvoja, poduzetništva i obrta. Odnosi federalnih i kantonalnih institucija često se svode se na saradnju, uzajamno obavještanje, koordinaciju i dijeljenje iskustava i profesionalnu podršku, dok stvarne aktivnosti provode kantoni.

FBiH inače karakteriše nepovoljan ambijent za razvoju nauke i istraživanja. Još uvijek ne postoji usvojen strateški dokument o naučno-tehnološkom razvoju, a ulaganja u ovu oblast su veoma skromna. Godišnji budžet Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku, FMON za nauku je oko 2,5 miliona KM što čini oko 0,1% ukupnog godišnjeg entitetskog budžeta, odnosno 0,01% ukupnog BDP. Ovom se mogu dodati i izdvajanja sa kantonalnih nivoa koji se procjenjuju na 1 – 2 miliona KM. Fundamentalnim, odnosno razvojnim istraživanjem u poljoprivredno-prehrambenom sektoru FBiH se bavi pet javnih fakulteta i jedan institut Univerziteta u Sarajevu (INGEB) dok se primijenjenim istraživanjima do određene mjere bave zavodi na federalnom nivou (Federalni zavod za poljoprivredu Sarajevo, Federalni zavod za agropedologiju Sarajevo i Federalni agro-mediteranski zavod u Mostaru). Tehničko poljoprivredno obrazovanje obezbjeđuje 11 srednjih poljoprivrednih škola u FBiH. Prema informacijama s terena, iz godinu u godinu broj srednjih poljoprivrednih škola u FBiH se smanjuje, što ne govori u prilog posebnom povjerenju mladih i njihovih roditelja u budućnost poljoprivrede na ovim prostorima.

Centri izvrsnosti u FBiH nisu zakonski regulisani, pa ovakvog oblika organizovanja naučnoistraživačkog rada u oblasti poljoprivrede u FBiH nema. Skroman je broj poslovnih inkubatora i tehnoloških parkova koji se odnosi na sektor poljoprivrede i prehrambene industrije. Pet klastera iz sektora agrobiznisa (lanaca vrijednosti), kao novih oblika organizovanja u FBiH koji ima svoju ulogu u transferu tehnologija, uspostavljeno je u okviru IFAD-ovog Projekta razvoja ruralne konkurentnosti.

Veoma važnu ulogu u transferu znanja i inovacija do poljoprivrednih proizvođača bi trebale imati poljoprivredne savjetodavne službe. Nažalost, u FBiH one su se sporo razvijale od njihovog uspostavljanja kroz EU projekte u periodu 1998-2002. Najveći broj kantona je ove službe sveo na administrativne jedinice koje se bave implementacijom federalnih i kantonalnih budžetskih transfera (direktnih plaćanja), a najmanje na poslove transfera znanja. Važno je naglasiti da je bitan pozitivan impuls poljoprivrednom savjetodavstvu u FBiH stigao sa usvajanjem Zakona o poljoprivrednim savjetodavnim službama (Službene novine Federacije BiH, br. 66/13) i posljedičnim donošenjem Pravilnika o metodama savjetodavnog rada (Službene novine Federacije BiH, br. 44/14), Pravilnika o načinu i postupku izdavanja licence, upisu i vođenju podataka u registru poljoprivrednih savjetodavnih službi (Službene novine Federacije BiH, br. 38/15) i Pravilnika o obuci,

certifikatu i registru poljoprivrednih savjetodavaca (Službene novine Federacije BiH, br. 38/15). Kreiranje ovog legislativnog okvira omogućilo je provođenje prvih ciklusa obuke poljoprivrednih savjetodavaca koje je FMPVŠ realizovalo sa univerzitetima u FBiH. Nakon dva ciklusa obuke savjetodavaca do sada je u registar kod FMPVŠ upisano ukupno 90 certificiranih poljoprivrednih savjetodavaca. Na ovaj način i uz interaktivni pristup u kreiranju programa redovne obuke savjetodavaca konačno se uspostavljaju elementi za bar tradicionalni model poljoprivrednog zakonodavstva u FBiH. Treba, međutim, naglasiti da su razvoj poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralni razvoj u razvijenim zemljama pratili i promjenama savjetodavstva od preovlađajućeg modela nacionalnih poljoprivrednih instituta šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka (instituti i savjetodavne službe – NARS) do aktuelnog sistema znanja, informacija i inovacija (AKIS) koji se i sam, iz godine u godinu, inovira u poprima sve više dimenzija. Iskustva domaćih stručnjaka u regionalnim i međunarodnim projektima čije su intencije prenos AKIS pristupa i praksi trebale bi biti stavljene u funkciju što skorije transformacije i nadogradnje tek uspostavljenog, ali tradicionalnog, poljoprivrednog savjetodavstva u FBiH u AKIS zasnovan transfer znanja i tehnologija, uz insistiranje na inovativnosti i inkorporiranju informacionih tehnologija u poljoprivredu i uz nju vezane djelatnosti.

1.13.9. Zadrugarstvo

U svojoj relativno dugoj historiji zadrugarstvo inače, a poljoprivredno zadrugarstvo posebno, u BiH i u FBiH prolazilo je priode prosperiteta i kriza. Iako zadnje decenije uglavnom obilježavaju teškoće i problemi u zadružnom organizovanju, ipak se bilježi stalan umjeren broj registrovanih zadruga u FBiH. Poljoprivredne zadruge su najbrojnija vrsta zadruga u FBiH. Prema podacima Saveza zadruga u FBiH 2018. godine u FBiH bilo je registrovano ukupno 609 zadruga, od čega je 339 (oko 56%) poljoprivrednih zadruga. Ovaj broj poljoprivrednih zadruga je 2020. godine vođen i kod nadležnih registracionih sudova. Među njima je 61 boračka/braniteljska zadruga poljoprivredne orijentacije. Međutim, podaci Saveza zadruga FBiH pokazuju da je od 339 poljoprivrednih zadruga samo njih 121 (oko 36%) poslovno aktivna. Znatno broj poslovno aktivnih poljoprivrednih zadruga ima vlastitu proizvodnju. Preostalih 218 zadruga se ubrajaju u poslovno pasivne zadruge, s tim da su u ovom broju i 43 novoosnovane zadruge, koje još nisu aktivnije pokrenule svoje djelatnosti. Poslovno aktivne zadruge posluju u svih 10 kantona/županija²².

Zadružni sektor inače ima veliki značaj u privredi zemalja EU, iako je tek 2003. godine uređen komunitarni pravni okvir za udruživanje zadruga u složene zadruge prekograničnog karaktera. Uredbom br. 1435/2003 utvrđeni su statut i smjernice za udruživanje i pravni položaj zadruga na cijelom tržištu EU, čime je olakšano poslovanje zadruga i pojednostavljene njihove prekogranične i transnacionalne aktivnosti. Ova legislativna rješenja i, posebno, iskustva u njihovom provođenju bi na adekvatan način trebalo prenositi u uslove BiH i FBiH. Načini organizacije i doprinosi zadruga razvijenosti poljoprivrede u evropskim zemljama inače bi trebali biti primjeri dobrih praksi za prenošenje u uslove FBiH, kojeg, međutim ne može biti bez snažnije institucionalne podrške jačanju poljoprivrednog zadrugarstva.

Proizvodno orijentisane poljoprivredne zadruge u FBiH suočavaju se sa nizom problema u svom poslovanju. Poljoprivredne zadruge nikada nisu u potpunosti prihvatile zakonska rješenja o tranziciji vlasništva nad nekadašnjom zadružnom imovinom (prije svega, vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem). Pored toga, proizvodne poljoprivredne zadruge teško dolaze do kreditnih sredstva i za investicije i za tekuće proizvodnje. Zadruge i dalje s teškoćama obezbjeđuju izgradnju i opremanje neophodno potrebnih savremenih skladišta, hladnjača, pakeraja i prerađivačkih kapaciteta. I pored brojnih inicijativa iz saveza zadruga i pojedinačnih zadruga,

²² U SBK-u djeluje 15 poslovno aktivnih zadruga, u ZHŽ-i 6, u BPK-u 5; u Ž10 4, u USK-u 13, u PŽ-i 11, u KS 14, u HNŽ-i 18, u ZDK-u 20 i u TK-u 15.

rješavanja pitanja kojima bi se olakšalo poslovanje postojećih zadruga, ali i promovisala ekspanzija poljoprivrednog zadrugarstva uspostavljenog na temeljima modernog zadrugarstva za sada je sporadično i bez potrebnih efekata. Same zadruge i njihove organizacije još uvijek ispoljavaju značajan broj unutrašnjih slabosti. saradnja zadruga je na niskom nivou, što doprinosi njihovoj niskoj poslovnoj efikasnosti i nekonkurentnosti. Zadrugari naglašavaju da zadružnim upravama nedostaju iskustva u međuzadružnoj, intra-, i intersektorskoj poslovnoj saradnji i neshvatanje značaja ovakve saradnje za poboljšavanje konkurentne pozicije na tržištu. Stanje poljoprivrednog zadrugarstva u nerednom periodu treba unaprijediti kroz obuke zadružnih uprava i zadrugara u okruženjima sa razvijenim i efikasnim zadrugarstvom, kroz poboljšanje legislativnog okruženja zadrugarstva i, posebno, kroz značajnije podrške iz razvojno orijentisanih poljoprivrednih budžeta.

1.13.10. Udruženja/proizvođačke organizacije

Proizvođačke organizacije u poljoprivredi za svoje osnovne ciljeve tradicionalno imaju: planiranja proizvodnje; povećanja ponude i plasmana proizvoda; smanjenje troškova proizvodnje; stabilizovanje proizvođačkih cijena. U novije vrijeme važni ciljevi proizvođačkih organizacija su promovisanje ekološki prihvatljivih praksi, povećanje kvaliteta i zdravstvene sigurnosti poljoprivrednih proizvoda i hrane te, posebno važno, partnerstvo državnim institucijama i drugim interesnim sektorskim grupama.

Formalno ustanovljena udruženja poljoprivrednika u BiH postoje na državnom, entitetskim i na nižim nivoima. Na nivou BiH registrovano je krovno "Udruženje poljoprivrednika BiH" koje je neposredno po osnivanju pokazivalo znatne ambicije da utiče na ključna sektorska pitanja, od insistiranja na uspostavljanju državnog ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, preko jedinstvenog regulisanja pravnog statusa poljoprivrednika, do zaštite i podsticaja domaćoj proizvodnji. Vremenom su aktivnosti i istupi ovog udruženja prorijeđeni i tokom posljednjih godina se uglavnom svode na neuspješne apele državnim institucijama da kroz uvozne intervencije zaštite domaću poljoprivrednu proizvodnju.

Prema raspoloživim informacijama na nivou FBiH egzistiraju dva udruženja: Savez poljoprivrednih udruženja FBiH i Koordinacija poljoprivrednih udruženja i saveza FBiH. Na nižim nivoima, kako kantonalnim, regionalnim tako i općinskim, registrovan je veliki broj udruženja koja djeluju samostalno, vrlo često lokalno usmjereno. Tačan broj ni ukupno registrovanih ni broj ovih udruženja koja su aktivna nije poznat. Kod svog formiranja praktično sva ova udruženja navode iste ciljeve, kao što su: unapređenje proizvodnje, rješavanje problema u plasmanu poljoprivrednih proizvoda, edukacija proizvođača, uticaji na kreiranje poljoprivredne politike i sl.

Saradnja i komunikacija među udruženjima inače je slaba, a često je opterećena i njihovim različitim, suprotstavljenim, interesima. Udruženja rijetko nastupaju jedinstveno, sa zajedničkim artikulisanim zahtjevima. Iako, dakle, postoji veliki broj udruženja poljoprivrednih proizvođača, njihove aktivnosti, a time i uticaji, su na niskom nivou. Još nisu prevaziđene situacije u kojima mnoga udruženja vremenom postaju instrumenti pojedinaca koji preko udruženja nastoje da ostvare lične interese. Sa ovakvim stanjem organizovanja i djelovanja ne može se očekivati ni značajniji ni konstruktivniji uticaj udruženja proizvođača na kreiranje i provođenje sektorske politike niti unapređenje stanja sektora djelovanjem iz ovog pravca. Iako se mogu očekivati otpori, neophodno je potrebno da nadležne institucije iniciraju legislativno uređenje registrovanja i djelovanja tzv. reprezentativnih proizvođačkih organizacija, po uzoru na legislativna rješenja okvirno utvrđena tzv. CMO uredbom EU. Reprezentativne proizvođačke organizacije bi trebale obuhvatati propisani minimalni broj proizvođača ili propisani minimalni obim proizvodnje određenog podsektora. Kao takve, ove organizacije uživaju institucionalnu i budžetsku podršku za jačanje vlastitih kapaciteta, a sve s ciljem da postanu i ostanu kredibilan i odgovoran partner vladinim institucijama, ali i drugim sektorskim interesnim grupama, od kreiranja sektorskih politika do rješavanja kriznih situacija.

1.14. Poljoprivredni informacijski sistem

Poljoprivredni informacijski sistem je skup podсистема koji obrađuju pojedinačne oblasti u poljoprivredi i treba da djeluju kao jedna cjelina (AIS strategija BiH). Poljoprivredni informacijski sistem se sastoji od pet osnovnih podсистema: (1) statistički sistem - popis poljoprivrede, (2) mreže računovodstvenih podataka poljoprivrednih gazdinstava - FADN, (3) poljoprivredni tržišni informacijski sistem - AMIS/PTIS, (4) registri i GIS podсистemi (registar poljoprivrednih gazdinstava i Registar klijenata, registar identifikacije životinja, fitosanitarni registar, registar vina i vinove loze, registar organske hrane i GIS zemljišni sistemi), (5) integrisani administrativni kontrolni sistem - IACS kojeg čine sistem za identifikaciju i registraciju poljoprivrednih parcela (LPIS), sistem unakrsne usklađenosti, platni sistemi inspeksijski sistem.

Kada se govori o poljoprivrednom informacionom sistemu može se konstatovati da Federacija BiH u prethodnom ciklusu poljoprivredne politike (2014.- 2020.) nije napravila značajnije pomake. Statistiku poljoprivrede za Federaciju BiH vodi Federalni zavod za statistiku kroz četiri oblasti: poljoprivredna proizvodnja (statistika biljne i stočarske proizvodnje); poljoprivredne strukture; korištenje zemljišta i zemljišne površine i poljoprivredni računi i cijene (agro-monetarna statistika). Zastarjele metode prikupljanja podataka ne osiguravaju stepen pouzdanosti statističkih podataka publikovanih na nivou BiH i njenih entiteta²³.

Adekvatnu statistiku poljoprivrednih struktura će osigurati tek popis poljoprivrede, koji je planiran po okončanju popisa stanovništva provedenom u 2013. godini., a koji ni do kraja 2021. godine nije obavljen. Time u BiH (Federaciji BiH) još nije uspostavljen statistički registar farmi i okvira za izbor uzoraka i uvođenje istraživanja poljoprivrede na uzorcima. Na nivou Federacije BiH, od 12 zakonom predviđenih registara i evidencija za sektor poljoprivrede, u potpunosti su uspostavljeni samo registar poljoprivrednih gazdinstava, registar klijenata (korisnici poljoprivrednog budžeta FBiH) i registar proizvođača sjemena i sadnog materijala (sve u okviru Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva), uz djelimično uspostavljenju evidenciju o podsticajnim sredstvima u poljoprivredi i pedološkim osnovama zemljišta. Pored određenog broja obučanih službenika, postoji svjesnost sektorskih institucija da je u procesu pridruživanja EU potrebno uspostaviti (nastaviti) posebne informacione sisteme i registre (IACS, LPIS, FADN, registar krupne i sitne stoke, eventualno poljoprivredni tržišni informacijski sistem). Zbog ograničenosti sredstava, ali i različitih političkih stavova (volje) o njihovom formiranju i funkcionisanju, teško je očekivati skoro uspostavljanje ovih zahtjevnih sistema.

²³ Bosna i Hercegovina je jedna od rijetkih, ako ne i jedina, zemlja u Evropi koja statistiku voćarstva vodi još uvijek na nivou rodni stabala.

2. SWOT ANALIZA (PO CILJEVIMA)

SC-1 – Poticanje pametnog, otpornog i diversificiranog sektora poljoprivrede sa zajamčenom sigurnošću opskrbe hranom	
Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Povoljan geografski položaj u odnosu na ciljna tržišta; ▪ Različite agro-klimatske zone omogućavaju diverzifikaciju sektora; ▪ Prirodni preduvjeti kao komparativna prednost za neke vrste poljoprivredne proizvodnje; ▪ Prirodni resursi (voda, zrak i tlo) su u najvećem dijelu ruralnih područja očuvani; ▪ Dobri uvjeti za organsku poljoprivredu; ▪ Obilni vodni resursi za navodnjavanje; ▪ Znatni zemljišni i ljudski resursi; ▪ Sačuvani tradicionalni načini proizvodnje brojnih visokokvalitetnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda; ▪ Bogata baština prirodnih, kulturnih i historijskih posebnosti; ▪ Značajni potencijali šumskih nedrvenih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nepovoljna starosna i obrazovna struktura ruralne populacije; ▪ Nizak nivo tehnoloških i ekonomskih znanja farmera; ▪ Otpor prema promjenama i nedostatak poduzetničkog duha; ▪ Izrazita usitnjenost zemljišnog posjeda; ▪ Nerazvijen zemljišno-informacijski sistem i slaba mobilnost tržišta poljoprivrednog zemljišta; ▪ Nizak udio površine zemljišta pod sustavima za navodnjavanje; ▪ Zapuštena infrastruktura za pristup i odvodnju poljoprivrednog zemljišta; ▪ Zastarjela i neučinkovita mehanizacija i oprema; ▪ Nedostatak kapaciteta za prijem, skladištenje, doradu i čuvanje poljoprivrednih proizvoda; ▪ Mali broj proizvoda sa međunarodnim certifikatima kvalitete; ▪ Nerazvijene i nedostupne usluge poljoprivrednog savjetodavstva i slaba umreženost proizvođača, savjetodavaca, obrazovnih, istraživačkih i nevladinih organizacija; ▪ Nedovoljno razvijen sustav za kreditiranje (investicija i obrtnih sredstava) poljoprivredne proizvodnje, prehrambene industrije i ruralnog razvoja; ▪ Zadružni sektor nije zasnovan na izvornim principima zadrugarstva; ▪ Nedovoljno razvijene i slabo koordinirane institucije za programiranje, provođenje i nadzor poljoprivedne politike; ▪ Praksa usvajanja zakona bez osiguranja resursa za njihovo provođenje; ▪ Slaba horizontalna i vertikalna povezanost sudionika unutar lanaca vrijednosti; ▪ Nizak stupanj iskorištenosti kapaciteta prehrambene industrije; ▪ Visoka zavisnost nekih podsektora prehrambene industrije od uvoznih sirovina

Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Važeći međunarodni trgovinski sporazumi koje je potpisala Bosna i Hercegovina pružaju mogućnost izvoza na naša glavna tržišta (EU, CEFTA-e, Ruska Federacija, Turska, Bliski Istok); ▪ Na međunarodnom tržištu postoji potražnja za proizvodima koji se mogu konkurentno proizvoditi na prostoru Federacije BiH; ▪ Korištenje predpristupnih EU fondova za prilagođavanje i razvoj poljoprivredne proizvodnje i ruralnog prostora; ▪ Rast društvene svijesti o važnosti sigurnosti opskrbe hranom (osobito nakon Covid-19 krize) i spremnost Vlade za povećanje izdvajanja za potpore poljoprivredi i ruralnom razvoju; ▪ Mogućnost supstitucije uvoznih proizvoda domaćim proizvodima veće dodane vrijednosti; ▪ Korištenje pozitivnih iskustava zemalja u okruženju za ubrzanje procesa EU integracija; ▪ Veliki broj autohtonih proizvoda kao potencijal za registraciju i proizvodnju proizvoda s oznakama porijekla, geografskog porijekla i tradicionalog specijaliteta 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nestabilnost međunarodnog tržišta i velika variranja tržišnih cijena poljoprivrednih proizvoda; ▪ Obveze koje mora ispuniti BiH u procesu pristupnja u WTO ▪ Vrlo liberalan vanjsko-trgovinski režim; ▪ Politička nestabilnost, zaostajanje u procesu EU integracija i gubitak potencijalno raspoloživih sredstava za predpristupno prilagođavanje; ▪ Nedovoljna ulaganja u istraživanje i razvoj; ▪ Opasnost od gubitka tržišta zbog neispunjavanja okolišnih, higijenskih i zdravstvenih standarda; ▪ Negativni demografski trendovi u ruralnim područjima; ▪ Odlazak kvalificiranih i kompetetnih stručnjaka iz zemlje zbog nemogućnosti pronalaska posla ili niskih plaća; ▪ Nestabilnost prinosa zbog klimatskih poremećaja; ▪ Rast cijena inputa; ▪ Trajan gubitak kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta zbog degradacija i prenamjene.

SC-2 – Jačanje primjene ekoloških praksi u proizvodnji kojima se prilagođava i ublažava uticaj klimatskih promjena	
Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Prirodni resursi (voda, zrak i tlo) su u najvećem dijelu ruralnih područja očuvani; ▪ Znatno broje kvalitetnih studija i strateških dokumenata o stanju klimatskih promjena, obnovljivim izvorima energije, zbrinjavanju otpada i biodiverzitetu u BiH ▪ Relativno niske emisije stakleničkih gasova iz poljoprivrede u poređenju sa razvijenim zemljama ▪ Niži nivo upotrebe hemijskih sredstava (potencijalnih polutanata) u poljoprivredi u poređenju s razvijenim zemljama; ▪ Izdašni vodeni resursi kao potencijal za znatno povećanje navodnjavanog poljoprivrednog zemljišta i borbi protiv suša; ▪ Solidan genetski potencijal autohtonih sorti i pasmina; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Niska svijest ruralne populacije o utjecaju poljoprivredne proizvodnje na okoliš i važnosti zaštite okoliša; ▪ Sporo i nekonzistentno preuzimanje EU zakonodavstva iz oblasti; ▪ Spora operacionalizacija zakona zbog kašnjenja u donošenju podzakonskih propisa i osiguravanja sredstava za njihovo provođenje; ▪ Neodgovarajuće zbrinjavanje čvrstog i tekućeg otpada iz poljoprivrede i prehrambene industrije; ▪ Nizak stupanj recikliranja i ponovnog korištenja sporednih i otpadnih proizvoda u prehrambenoj industriji; ▪ Niska razina energetske učinkovitosti i upotrebe energije iz obnovljivih izvora u poljoprivredi i prehrambenoj inidustriji
Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rast svijesti o važnosti klimatskih promjena i potrebni djelovanja na njihovom izbjegavanju i ublažavanju; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nastavak provođenja okolišno štetnih poljoprivrednih i industrijskih praksi;

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mogućnost za proizvodnju energije iz nusproizvoda poljoprivredne proizvodnje, prehrambene industrije i drugih obnovljivih izvora (bioplin, sunce, vjetar); ▪ Mogućnost korištenje pozitivnih primjera iz zemalja okruženja za uvođenje dobrih EU praksi; ▪ Dostupnost sredstava iz međunarodnih izvora za prilagođavanje klimatskim promjenama; ▪ Promocija i značajnije uvođenje u proizvodnju autohtonih sorti i pasmina 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Opasnost od gubitka biološke raznolikosti zbog izostanka programa zaštite rijetkih i ugroženih vrsta i staništa; ▪ Nepostojanje dovoljne razine svijesti o utjecajima i opasnostima koje klimatske promjene donose poljoprivredi i ruralnom razvoju;
---	---

SC-3 – Jačanje socio-ekonomske strukture (održivog razvoja) ruralnih područja	
Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bogata baština prirodnih, kulturnih i historijskih posebnosti kao podloga za razvoj raznih oblika ruralnog turizma; ▪ Postoje brojni prepoznatljivi i cijenjeni tradicionalni proizvodi za kojima postoji potražnja na domaćem i inozemnom tržištu, a koji mogu biti dio posebne turističke ponude, ▪ Znanstveno-istraživačke institucije osposobljene su za podršku u osmišljavanju i provođenju mjera ruralnog razvoja; ▪ Lokalne razvojne agencije raspolažu potrebnim kadrovima i znanjem za izradu projekata ruralnog razvoja; ▪ Obilje neiskorištenih šumskih nedravnih proizvoda pogodnih za diverzifikaciju prihoda ruralnog stanovništva; ▪ Znatno broje lokaliteta i velika površina zaštićenih prirodnih područja 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedovoljno razvijena fizička, komunalna i društvena infrastruktura na ruralnom prostoru; ▪ Značajno lošiji socio-ekonomski položaj žena u odnosu na urbana područja; ▪ Nepovoljan radno pravni status, i neriješeno pitanje mirovinskog i zdravstvenog osiguranja poljoprivrednika i članova njihovog OPG-a; ▪ Nedovoljna usmjerenost proizvodnji za tržište i nepovoljan položaj poljoprivrednih gospodarstava u lancima vrijednosti; ▪ Poljoprivreda je često osnovni ili jedini izvor prihoda poljoprivrednog gospodarstva; ▪ Nerazvijen LEADER pristup i mali broj LAG-ova; ▪ Nedostatak vlastitog kapitala za investiranje i širenje proizvodnje
Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Obilje samoniklog šumskog, ljekovitog i aromatičnog bilja pruža mogućnost za dodatnu zaradu; ▪ Rast interesa za sve vrste ruralnog turizma na nacionalnoj i globalnoj razini; ▪ Razvoj IT tehnologija i informatičke infrastrukture pruža mogućnosti za promociju destinacija ruralnog turizma i povezivanje OPG-a sa tržištem; ▪ Integracija lokalnih proizvođača hrane u turističku ponudu; ▪ Povezivanje sudionika sa ruralnog prostora radi uspostave vinskih cesta, pješačkih, biciklističkih i avanturističkih turističkih ruta; ▪ Mogućnost zaštite autohtonih i tradicionalnih proizvoda i njihove prodaje u okviru turističke ponude 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nestabilna politička situacija u zemlji smanjuje optimizam i spremnost na ulaganja; ▪ Brojni elementi kulturnog, historijskog i prirodnog naslijeđa nisu zaštićeni; ▪ Nizak natalitet prijeti propadanjem velikog broja naseljenih mjesta na ruralnom prostoru; ▪ Ne postoje namjenske kreditne linije za financiranje projekata ruralnog razvoja

SC-4 – Modernizacija poljoprivrednog sektora poticanjem i razmjenom znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima te promicanjem njihove upotrebe

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Uspostavljeni elementi sustava poljoprivrednih savjetodavnih službi u Federaciji BiH; ▪ Solidan broj naučno-istraživačkih i obrazovnih institucije i kritičan nivo znanja u njima; ▪ Neke velike farme i kompanije prehrambene industrije imaju visok nivo znanja, inovacija i novih tehnologija 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nizak nivo ulaganja, posebno u aplikativna istraživanja; ▪ Loša organizacija poljoprivrednih savjetodavnih službi i još uvijek nedovoljna obučenos savjetodavaca; ▪ Slaba umreženost proizvođača, savjetodavaca, obrazovnih, istraživačkih i nevladinih organizacija; ▪ Nizak udio praktične nastave u srednjoškolskom i visokoškolskom obrazovanju; ▪ Nizak stupanj inovativnosti u poljoprivredi i prehrambenoj industriji; ▪ Neadekvatan zakonski okvir za razvoj AKIS-a ▪ Nepostojanje svijesti o važnosti inovacija za uspjeh na tržištu (tradicionalni otpor, posebno poljoprivrednih proizvođača, prema novitetima); ▪ Mali broj prioriternih programa iz javnih fondova i nedostatak kreditnih linija kojima bi se finansirali istraživački i razvojni projekti
Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Mogućnosti za uspostavu i razvoj privatne poljoprivredne savjetodavne službe; ▪ Korištenje predpristupnih EU fondova za znanstvena istraživanja, širenje znanja i primjenu inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji i ruralnom razvoju; ▪ Aktivno učešće u regionalnim i evropskim inicijativama i projektima za upostavljanje i jačanje AKIS; ▪ Mogućnosti povezivanja sa naučnim i istraživačkim organizacijama i kompanijama iz inostranstva; ▪ Zainteresiranost velikih i srednjih preduzeća za razvoj novih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Smanjenje broja kvalifikovanih i kompetentnih stručnjaka uslijed rastućeg iseljavanja iz zemlje; ▪ Nedovoljna motiviranost istraživača; ▪ Trend smanjenja interesa za upis agronomskih studija; ▪ Fragmentirana administrativno-upravna struktura BiH sa niskim nivoom koordinacije u svim segmentima RITT sistema; ▪ Smanjenje vrijednosti poljoprivredne proizvodnje i gubitak tržišnog udjela na domaćem i inostranom tržištu

3. VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI

VIZIJA

STRATEŠKI CILJEVI

Strateški ciljevi	Prioriteti
Podrška (poticanje) pametnog, otpornog i diversificiranog sektora poljoprivrede sa garantovanom povećanom sigurnošću snabdjevenosti hranom	P 1. Podrška (poticanje) održivog dohotka i otpornosti poljoprivrednih gazdinstava kako bi se poboljšala sigurnost snabdjevenosti hranom
	P 2. Jačanje tržišne orijentiranosti i povećanje konkurentnosti, uključujući stavljanje većeg naglaska na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju
	P 3. Unapređenje položaja poljoprivrednih proizvođača u lancu vrijednosti poljoprivrednih proizvoda
Jačanje primjene ekoloških praksi u proizvodnji kojima se prilagođava i ublažava uticaj klimatskih promjena	P 4. Doprinos ublažavanju i prilagođavanju uticaja klimatskih promjena i veće korištenje održive energije
	P 5. Podrška (poticanje) održivog razvoja i efikasnijeg upravljanja prirodnim resursima kao što su voda, tlo i zrak
	P 6. Doprinos zaštiti biodiverziteta, poboljšanju usluga ekosistema te očuvanju prirodnih staništa i krajolika
Jačanje socio-ekonomske strukture (održivog razvoja) ruralnih područja	P 7. Privlačenje mladih poljoprivrednika i stvaranje poslovnog ambijenta u ruralnim područjima
	P 8. Promocija zapošljavanja, rasta socijalne inkluzije i lokalnog razvoja u ruralnim područjima uključujući bio-ekonomiju i održivo šumarstvo
Modernizacija poljoprivrednog sektora poticanjem i razmjenom znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima te promicanjem njihove upotrebe	P 9. Poboljšanje odgovora poljoprivrede na društvene zahtjeve u pogledu hrane i zdravlja, uključujući sigurnu, nutritivnu i održivu hranu, rasipanje hrane te dobrobit životinja

Strateški cilj 1

Podrška (poticanje) pametnog, otpornog i diversificiranog sektora poljoprivrede sa garantovanom povećanom sigurnošću snabdjevenosti hranom

Poticanje pametnog i otpornog poljoprivrednog sektora postiže se primarno kroz kvalitetno osmišljena direktna plaćanja kojima se osigurava potpora dohotku poljoprivrednika, te kroz ulaganja u restrukturiranje poljoprivrednih gazdinstava, modernizaciju, inovacije, diverzifikaciju i primjenu novih tehnologija radi poboljšanja tržišnog položaja poljoprivrednika. Potrebno je osigurati uravnoteženiju raspodjelu podrške u korist malih i srednjih poljoprivrednika kao dodatnu podršku dohotku za održivost.

Prioritet 1. Podrška održivog dohotka i otpornosti poljoprivrednih gazdinstava kako bi se poboljšala sigurnost snabdjevenosti hranom

Treba prepoznati i promicati proizvodnju hrane s posebnim i vrijednim karakteristikama, a poljoprivrednicima pomoći u prilagođavanju njihove proizvodnje zahtjevima tržišta i potrošača. Potrošačima treba u što većoj mjeri jamčiti sigurnost opskrbe hranom, te osigurati da hrana proizvedena na našim poljoprivrednim gospodarstvima bude sigurna i hranjiva. Proizvodnja hrane mora biti održiva, treba težiti smanjenju rasipanja hrane i podizanju razine dobrobiti životinja. S obzirom na potrebu uspostave odgovarajućih mehanizama za upravljanje rizikom potrebno je podržati plaćanja za premije osiguranja i operativne programe. Snažnije uključivanje mladih poljoprivrednika u razvoj gospodarske djelatnosti na poljoprivrednim gazdinstvima treba biti uzeto u obzir pri dodjeli i usmjeravanju sredstava direktnih plaćanja kao dodatne podrške dohotku za mlade poljoprivrednike u početnom razdoblju nakon pokretanja poslovanja.

Prioritet 2. jačanje tržišne orijentiranosti povećanje konkurentnosti, uključujući stavljanje većeg naglaska na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju

Poljoprivrednici su izravno odgovorni za donošenje odluka o tome što, kada, koliko i za koga njihovo gospodarstvo treba proizvoditi, odnosno moraju imati vlastitu strategiju za nastup na tržištu. Međutim, izloženost tržištu, klimatske promjene povezane sa ekstremnim vremenskim pojavama, te krize uzrokovane ugrožavanjem zdravlja biljaka, životinja i samih potrošača, mogu biti uzrok nestabilnosti tržišnih cijena i ugroziti prihode poljoprivrednih gospodarstava. Zbog toga je potrebno osigurati odgovarajući financijski instrument za ulaganja i pristup obrtnom kapitalu, osposobljavanju, prijenosu znanja i savjetovanju. Pri planiranju i uspostavi savjetodavne službe za poljoprivredna gospodarstva treba imati u vidu njihovu gospodarsku, okolišnu i socijalnu dimenziju kako bi pored trenutne ekonomske uspješnosti poljoprivrednog gospodarstva pomogle dugoročno održivo upravljanje gospodarstvom ali i dugoročni razvoj ruralnog područja. Savjetodavna služba treba pomoći poljoprivrednim proizvođačima da postanu svjesniji veze između upravljanja poljoprivrednim gospodarstvom sa standardima, zahtjevima i informacijama koje im nameće zakonodavstvo.

Prioritet 3. Unapređenje položaja poljoprivrednih proizvođača u lancu vrijednosti poljoprivrednih proizvoda

Uređenje tržišta poljoprivrednih proizvoda radi osiguranja jednakih uvjeta i izbjegavanje neravnopravnog i nepoštenog tržišnog natjecanja treba biti predmet sektorskih intervencija. Intervencije trebaju uključivati sektore voća i povrća, vina, mlijeka, mesa i drugih proizvoda. Uspostava sektorskih programa u okviru organizacija proizvođača i udruženja organizacija proizvođača može pomoći ostvarivanju ciljeva ne samo proizvođača i otkupljivača nego i općih i posebnih ciljeva poljoprivredne politike.

Strateški cilj 2

Jačanje primjene ekoloških praksi u proizvodnji kojima se prilagođava i ublažava uticaj klimatskih promjena

Poticanje brige za okoliš i mjera vezanih za klimatske promjene trebaju dobiti značajnije mjesto u okviru definiranja mjera poljoprivredne politike. Osobitu pažnju posvetiti borbi protiv degradacije okoliša i ublažavanju posljedica klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju.

Prioritet 4. Doprinos ublažavanju i prilagođavanju uticaja klimatskih promjena i veće korištenje održive energije

Postiže se putem niza mjera i aktivnosti počevši od uvjetovanja izravnih plaćanja ispunjavanjem obveza vezanih za zaštitu okoliša i smanjenje ispuštanja stakleničkih plinova, preko podrške investicijama u preradu okolišno štetnih nusproizvoda poljoprivredne proizvodnje i prerade, pa do stimulacije proizvodnje energije iz obnovljivih izvora na poljoprivrednom gospodarstvu, kako za vlastite potrebe tako i za prodaju na tržištu.

Prioritet 5. Podrška (poticanje) održivog razvoja i efikasnijeg upravljanja prirodnim resursima kao što su voda, tlo i zrak

Korištenje mjera izravne potpore mora se postupno uvjetovati sa zadovoljavanjem osnovnih nacionalnih standarda u području zaštite okoliša, klimatskih promjena, zaštite javnog zdravlja, zdravlja životinja i bilja, te dobrobiti životinja. Tome treba dodati standarde dobrih poljoprivrednih i okolišnih uvjeta korištenja zemljišta (GAEC). Navedeni osnovni standardi trebaju pomoći boljem odgovoru na klimatske i okolišne izazove, ali i podizanju svijesti korisnika potpore o potrebi poštivanja tih standarda kako bi se osiguralo održivo bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom. Pri utvrđivanju nacionalnih standarda treba imati u vidu posebne značajke predmetnih površina, uključujući uvjete tla i klimatske uvjete, postojeće uvjete na poljoprivrednom gospodarstvu, korištenje zemljišta, plodored, uzgojne prakse i strukturu poljoprivrednih gospodarstava.

Prioritet 6. Doprinos zaštiti biodiverziteta, poboljšanju usluga ekosistema te očuvanju prirodnih staništa i krajolika

Postiže se dodjelom plaćanja za aktivnosti koje doprinose bioraznolikosti i očuvanju genetske raznolikosti, održivoj uporabi i razvoju genetskih resursa, dodjelom premija za ekološki uzgoj odnosno prelazak na ekološki uzgoj, proizvodni procesi prihvatljivi za okoliš u vidu integrirane proizvodnje. Kako bi se osigurao pravedan dohodak i otporan poljoprivredni sektor na cijelom području Federacije BiH potrebno je dodjeljivati potporu i poljoprivrednicima u područjima s prirodnim i ostalim posebnim ograničenjima. Navedene vrste plaćanja trebaju obuhvatiti samo dodatne troškove i gubitak prihoda nastao zbog provođenja neke od navedenih aktivnosti, odnosno prirodnim ograničenjima određenog prostora Mjere za šumarstvo trebaju se dodjeljivati na temelju programa za šumarstvo i planovima upravljanja šumama te omogućiti razvoj šumarskih područja i održivo upravljanje šumama.

Strateški cilj 3

Jačanje socioekonomske strukture (održivog razvoja) ruralnih područja

Ruralna područja su pogođena nedostatkom prilika za zapošljavanje, manjkom znanja i vještina, nedovoljnim ulaganjima u povezanost, infrastrukturu i osnovne usluge, odlaskom mladih i radno sposobnih stanovnika, pa je od najveće važnosti ojačavanje socioekonomske strukture tih područja. Zbog toga treba potaknuti zapošljavanje i ekonomski rast u ruralnim područjima, promicati socijalnu uključenost i generacijsku obnovu, podržavati uspostavu novih ruralnih lanaca vrijednosti poput obnovljive energije, novog biogospodarstva, kružnog gospodarstva i ekoturizma, stvarati povoljno okruženje za dobar rast i stvaranje radnih mjesta u ruralnim sredinama.

Prioritet 7. Privlačenje mladih poljoprivrednika i stvaranje poslovnog ambijenta u ruralnim područjima

Olakšavanje poslovnog razvoja (stvaranje poslovnog ambijenta) u ruralnim područjima postiže se dodjelom potpore za produktivna i neproduktivna ulaganja na poljoprivrednim gospodarstvima i izvan njih poput ulaganja u infrastrukturu povezanu s razvojem, modernizacijom ili prilagodbom klimatskim promjenama, konsolidacijom i poboljšanjem zemljišta, opskrbu energijom i vodom, te njihovu uštedu. Kako bi se prevladao manjak ulaganja u poljoprivredni sektor potrebno je poboljšati pristup finansijskim instrumentima posebno za mlade i nove poljoprivrednike, poticati korištenje jamstva Garantnog fonda kod Razvojne banke FBiH, te kombinacije bespovratnih sredstava i finansijskih instrumenata (npr. kreditnih linija i bankarskih garancija) pri čemu je moguće utvrditi odgovarajuće ciljeve, korisnike i povlaštene uvjete. Ključno je pružiti potporu osnivanju novih poljoprivrednih gospodarstava u obliku obrta ali i drugih poduzeća na ruralnom prostoru.

Prioritet 8. Promocija zapošljavanja, rasta socijalne inkluzije i lokalnog razvoja u ruralnim područjima uključujući bio-ekonomiju i održivo šumarstvo

Realizacija ovog prioriteta treba omogućiti uspostavu i provedbu saradnje poput uspostave sistema kvalitete, promicanja kratkih lanaca opskrbe i lokalnih tržišta, podršku udrugama poljoprivrednika,

partnerstva poljoprivrednih gospodarstava, aktivnosti u okviru LEADER pristupa, osnivanje proizvođačkih grupa, organizacija ili skupina proizvođača, kao i druge oblike suradnje. U tom kontekstu treba uspostaviti financijske instrumente i korištenje jamstava kao put ka osiguranju pristupa financiranju ulaganja u rast poljoprivrednih gospodarstava i drugih MSP-a, te podršku realizaciji strategija lokalnog razvoja pod vodstvom lokalne zajednice. Rješavanje pitanja zdravstvenog i mirovinskog osiguranja nositelja obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva od velike je važnosti za sve članove gospodarstva za što je potrebna izmjena postojećeg zakonskog okvira.

Strateški cilj 4

Modernizacija poljoprivrednog sektora poticanjem i razmjenom znanja, inovacija i digitalizacije u poljoprivredi i ruralnim područjima te promicanjem njihove upotrebe

Predviđa pružanje potpore interaktivnom inovativnom modelu koji jača suradnju među uključenim sudionicima radi što boljeg korištenja komplementarnih znanja u cilju širenja praktičnih rješenja u poljoprivrednoj proizvodnji, zaštiti okoliša i razvoju ruralnih područja. Savjetodavne službe trebaju pojačati svoja djelovanja u okviru AKIS²⁴-a osobito intenziviranjem suradnje sa istraživačkim i ruralnim mrežama.

Prioritet 9. Poboljšanje odgovora poljoprivrede na društvene zahtjeve u pogledu hrane i zdravlja, uključujući sigurnu, nutritivnu i održivu hranu, rasipanje hrane te dobrobit životinja

Za ostvarivanje svih gore postavljenih ciljeva i prioriteta potrebno je raditi na staranju novog pravnog okvira koji će nastojati pratiti modele EU potpore, a koji će zamijeniti postojeći zakonodavni okvir koji datira još iz razdoblja EU politike 2007-2013 godina. Novi pravni okvir treba utvrditi pravila za potpore usklađene sa oblikom i vrstom intervencija navedenih u ovoj Strategiji. Novi zakonodavni okvir treba osigurati poštivanje međunarodnih obveza u pogledu domaće potpore koje su utvrđene WTO Sporazumom o poljoprivredi, što veći dio intervencija prilagoditi kako bi mogle biti prijavljivane kao potpora iz “zelene kutije”, ili u krajnjem slučaju kao potpora iz “plave kutije” u okviru programa ograničavanja proizvodnje i kao takve izuzete iz obveza smanjenja. Potrebno je osigurati da i niže razine vlasti u Federaciji BiH svoje intervencije provode poštujući gore navedene međunarodne obveze.

²⁴ AKIS – Agricultural Knowledge and Innovation Systems (sustav znanja i informacija u poljoprivredi povezuje sve dionike uključene u ruralni razvoj).

4. INDIKATORI PRAĆENJA

Pokazatelji i ciljne vrijednosti za strateški period 2021-2027

Pokazatelj	Početna vrijednost (godina)	Ciljna vrijednost (2027)
Opći ekonomski pokazatelji		
Bruto dodana vrijednost sektora u BDP, U %	4,4 (prosjeak 2014-2020)	≤ 4,0
Vrijednost proizvodnje (GAO) (u milionima KM)	1.453 (2020)	≥1.600
Vrijednost izvoza PPP (U milionima KM)	424 (2020)	700
Vrijednost uvoza PPP u milionima KM eurima	1.944 (2020)	1.900
Pokrivenost uvoza izvozom U %	21,82 (2020)	≥30
Zaposlenost sektora A (ILO definicija) (U %)	8,9 (2019)	≤ 7,0
Strukturalni pokazatelji		
Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava	74.000 (2020)	90.000
Prosječna veličina u ha po poljoprivrednom gazdinstvu (registrovanom)	1,9 (2020)	≥2,3
Ukupna površina koja se navodnjava, u ha	DPS (2020)	
Učešće navodnjavanih površina u obradivim površinama, u %	UPS (2020)	
Broj poljoprivrednih zadruga/udruženja	54 (2020)	60
Broj farmera uključeni u zadruge/udruženja	DPS	
Prosječan broja članova po zadruzi/udruženju	DPS	
Poljoprivredna površina pod organskom proizvodnjom (bez pašnjaka), u ha	1.230 (2020)	3.000
Poljoprivredno zemljište u sklopu integralne zaštite, u%	DPS (2020)	
Broj registrovanih savjetodavaca	90 (2020)	≥150
Broj farmera koji su koristili savjetodavne usluge	DPS (2018)	
Implementacija politike poljoprivrednog i ruralnog razvoja		
Ukupna godišnja budžetska podrška sektoru poljoprivrede Nivo FMPVŠ (u milionima KM)	69,8 (Prosjeak 2014-2020)	100
Udio ostvarenih sredstava za politiku ruralnog razvoja u ukupno uplaćenim sredstvima podrške, %	8% (Prosjeak 2014-2020)	40%

Udio proizvodno nevezanih direktnih plaćanja u ukupnom iznosu direktnih plaćanja,%	DPS (2020)	
Broj priznatih organizacija proizvođača	DPS (2020)	≥10
Površina dodijeljenog zemljišta u državnom vlasništvu, ha	DPS (2020)	
Ukupno komasirano zemljište, u ha	24 (2020)	≥ 2.000
Učešće EU projektima po sektorima: Biljna proizvodnja Animalna proizvodnja Ostalo	DPS	

DPS - Definirati početno stanje

MAACRI